

KRIZA ODBRAMBENE BITKE

Zatišje je trajalo 4 dana. Ali zatišja u punom smislu reči nije bilo, niti je moglo biti, pošto su se naši borbeni poreci stalno nalazili na daljini dometa ručne bombe.

Dubina naših borbenih poredaka, odnosno čitav prostor od prednjeg kraja odbrane do Volge, nije prelazio 3 km. Pri pravilnoj organizaciji napada takva bi se dubina mogla probiti za jedan i po do dva sata, kako smo to kasnije radili mi sa nemačkom odbranom. Situacija je zahtevala da budemo naročito budni, da neprekidno vršimo osmatranje i aktivno izviđanje. Mi nismo mogli, niti smo smeli, dopustiti da nam promaknu pripreme i početak napada neprijatelja. Naša nebudnost dovela bi do neizbežne katastrofe.

Mi smo smatrali da su aktivna dejstva najbolje sredstvo za obezbeđenje budnosti i borbene gotovosti. Naši snajperi i jurišne grupe nisu ostavljali zavojevače na miru. Nesmotreni hitlerovac, koji bi neoprezno podigao glavu iz rova ili kakvog bilo zaklona, odmah je dobijao kuršum u čelo.

Prateći prikupljanje neprijatelja u rejonu naselja Barikade i u suvom potoku Višnjova, naša artiljerija i »kaćuše« nanosile su snažne udare. Naša avijacija za noćna dejstva krstarila je iznad neprijateljskih položaja i obasipala ih bombama i tukla mitraljeskom vatrom.

Komandant puka »kaćuša« pukovnik Jerohin i ostali artiljeri na čelu sa komandantom artiljerije armije generalom Požarskim svakodnevno su dolazili kod mene da

prime uputstva: koje objekte i u koliko časova treba tući u toku protivpripreme.

Iz dnevnika i pisama poginulih zavojevača saznali smo kakve su oni imali gubitke i kako su na njih strašno delovale naše protivpripreme. »Staljingrad je pakao«, »Staljingrad je opšta grobnica«, »Staljingrad je sejač smrti« — kukali su hitlerovci.

Sa svoje strane, pritisnuvši nas uz samu Volgu, neprijatelj nije ni nama davao mira. Njegova je avijacija neprekidno vršila izviđanje naših borbenih poredaka, bombardovala naše jedinice i prelazila preko Volge, pripremajući na taj način svoj naredni snažan napad. Neprijateljska artiljerija i minobacači su obasipali naše položaje minama i granatama.

Na čitavom frontu armije danonoćno su vođene borbe mitraljeskom i puščanom vatrom.

Rakete i svetleća zrna parali su noćnu tamu. Nemački snajperi su se stalno takmičili sa našima. Sa svoje strane mi smo, figurativno rečeno, držali zavojevače za gušu i jednovremeno se spremali za odbijanje snažnog napada.

Istu taktiku je imao i neprijatelj: stezao nas je za gušu i istovremeno se spremao za napad.

Štabni oficiri i politički radnici su se čitavo vreme nalazili u jedinicama. Izvršivši pregrupisavanje snaga i povećavši dubinu svojih borbenih poredaka na verovatnom pravcu glavnog udara neprijatelja, mi smo nastojali da se što bolje utvrdimo, da pretvorimo svaku kuću u otpornu tačku i učinimo našu odbranu neprobojnom. Znatno smo počeli odbranu fabričkog rejona.

Tako, na primer, Gorišnijeve divizija se sada nalazila na spoju između Žoludevljeve i Gurtjevljeve divizije uvučena u dubinu odbrane. Jedan puk (117) Gurjevljeve divizije bio je 12. oktobra postavljen u rejonu Žitomirske ulice u cilju stvaranja dubine odbrane i učvršćenja spoja između Žoludevljeve i Gorišnijeve divizije.

U Staljingradskoj fabrici traktora, kao i u fabrikama »Barikade« i »Crveni oktobar«, bili su organizovani odredi iz redova radnika i milicionera. Oni su bili dobro nao-

ružani i dobili su zadatak da se za svoju fabriku tuku do poslednjeg metka.

524. pešadijski puk 112. divizije, koji se nalazio do 12. oktobra na levoj obali Volge radi popune ljudstvom iz divizijske pozadine, bio je prebačen na desnu obalu sa zadatkom da se brani u drugom ešelonu na odseku stadion (severni) — šestougaoni blok zgrada.

Sem toga izvršili smo pregled svih pozadinskih jedinica i ustanova pukova, divizija i armijskih jedinica, iz kojih smo povukli sve za borbu sposobne ljude, naoružali ih i uputili u čete i baterije. Osećali smo da neprijatelj, vršeći lokalne napade na raznim odsecima fronta, spremasnažan udar baš na fabriku traktora. Naša obaveštajna služba, kojom je rukovodio pukovnik German, potvrđivala je to sve novim i novim podacima. Za ovaj udar trebalo se dobro, svestrano pripremiti.

12. oktobra, prema zapovesti komandanta fronta, Žoludevlevske divizije sa jednim pukom Gorišnijeve divizije, trebalo je da izvrši protivnapad na zapadnu ivicu naselja Staljingradske fabrike traktora sa ciljem da onemogući pripremu novog neprijateljskog napada. Zapovest za napad, koja je izdata u 21.30 časova pod br. 190, navećemo docnije.

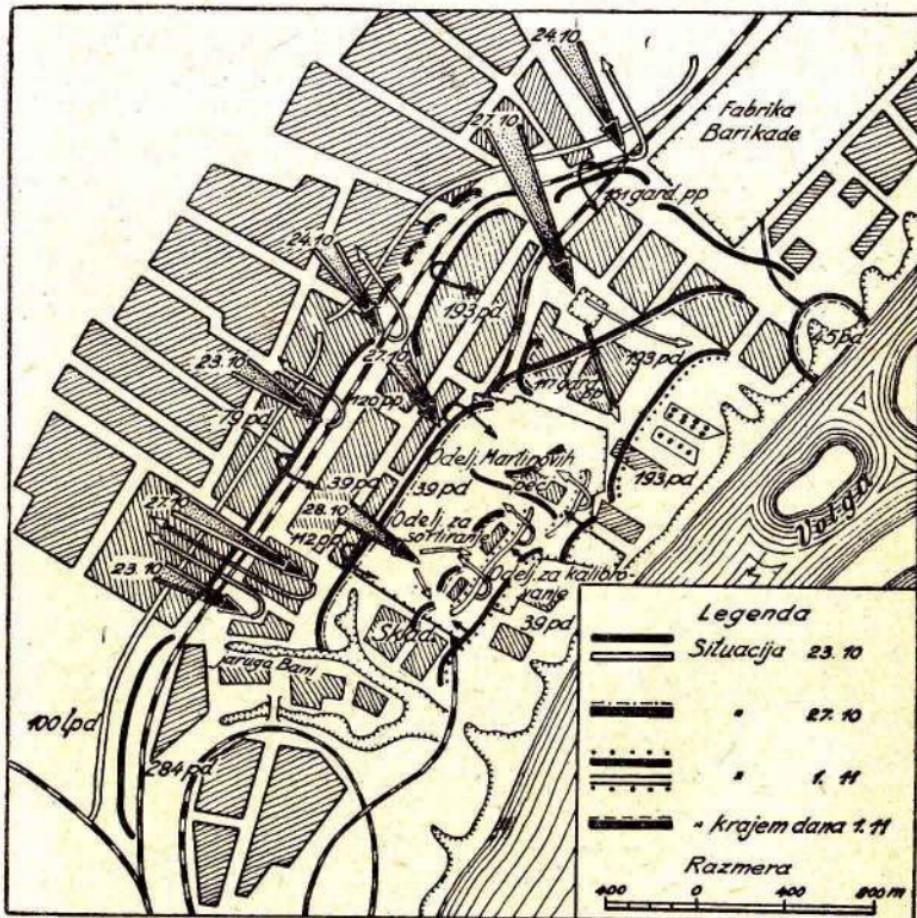
Mi nismo očekivali neke velike rezultate od ovog protivnapada, ali smo osećali da ovoga puta komandant fronta ne zahteva od 62. armije aktivna dejstva bez nekih dubljih razloga. Da je posredi nešto krupno — moglo se zaključiti iz primljenog plana snabdevanja armije municijom za oktobar, u kome je komanda artiljerije fronta svela na minimum količinu municije, verovatno zato što se negde priprema snažan protivudar naših snaga. Staljinograd, na koji je Hitler bacao sve, ništa ne žaleći, postajao je mamac za fašističke osvajače.

Napred pomenuta zapovest štaba armije glasi:

»Borbena zapovest br. 190, Štab armije, 11. X 42. ■
21.30 časova.

1. — Koncentrišući svoje rezerve u rejonu Mitišča, neprijatelj ima namenu da razvije udar na prilazima Staljingradskoj fabrici traktora.

2. — Armija nastavlja da brani posednute položaje, onemogućavajući dalje neprijateljsko napredovanje. Izjutra 12.X. delom snaga vrši protivnapad u cilju uspostavljanja položaja na odseku Žoludevljeve divizije.

Skica 10. — Borbe za fabriku »Crveni oktobar«

3. — Žoludevljeva divizija izvršiće protivnapad pravcem južni ugao šestougaonog bloka zgrada — železnička pruga preko jaruge Mitišći, sa zadatkom: uništiti neprijatelja u naselju južnije od Koteljničke ulice i izbiti na ivicu jaruge Mitišći.

Artiljerijska grupa: 1103. topovski i 1105. haubički artiljerijski puk RVK. Komandant — major Vizgin.

Granica levo: odvajanje železničke pruge 600 m severno od Minusinska — gornji deo jaruge Mitišči — most preko Mečetke.

4. — Jednim pukom Gorišnijeve divizije izvršiti protivnapad na neprijatelja u pravcu Verhnjeudinske ulice.

Zadaci: uništiti neprijatelja severno od Žitomirska i izbiti na liniju gornji deo jaruge Mitišči — severna ivica naselja južno od stadiona.

Protivnapad izvršiti 90. pešadijskim pukom sa desnog krila divizije, u kom cilju zauzeti polazni položaj iza jaruga severno od Žitomirska do 3 časa 12.X 42.

Artiljerijska podgrupa: 266. topovski artiljerijski puk i 457. topovski artiljerijski puk RVK. Komandant — major Rudoj.

Granica levo — po dosadašnjem.

5. — Divizija Sologuba, ojačana 524. pešadijskim pukom, do 4 časa 12.X 42. — poseda i brani zapadnu ivicu severnog stadiona i zapadni ugao šestougaonog bloka zgrada sa zadatkom: sprečiti neprijatelju da uđe u rejon Staljingradske fabrike traktora.

Na zapadnoj ivici severnog stadiona urediti protivoklopni rejon.

6. — Zadatak artiljerije: u toku pripreme neutralisati vatrene tačke neprijatelja u rejonu naselja južno od Žitomirske jaruge.

Sprečiti prilaženje neprijateljskih rezervi pešadije i tenkova na Dizelsku i Nižneudinsku ulicu.

Uzastopnim koncentracijama vatre podržati protivnapad pešadije.

7. — 84. oklopna brigada — sa svojih odseka podržavaće vatrom protivnapad jedinica Žoludeva i Gorišnija.

Početak artiljerijske pripreme u 6.20 časova 12.X 42.

Početak protivnapada pešadije u 7 časova 12.X 42.

Borbene izveštaje o toku borbe dostavljati mi svakog sata».

Svoj protivnapad usmeravali smo na glavnu grupaciju neprijatelja, smatrajući da je samo na ovaj način moguće

osujetiti njegovu plansku pripremu za nov napad. Prisiliti neprijatelja da pređe u napad pre roka za nas bilo je korisnije nego sedeti i čekati dok se on potpuno pripremi i udari svom snagom.

Šli smo na rizik. Ali, kao što sam ranije rekao, naši borbeni poreci su bili duboko postrojeni, a protivnapad se izvodio samo jednim delom snaga. Protivnapad je otpočeo 12. oktobra izjutra. Nemci su pružali žestok otpor. U toku dnevne borbe Žoludevljeva divizija, na svome levom krilu i u centru, napredovala je do 300 m na zapad i vodila borbu u bezimenom naselju severno od južnog stadiona. Jedinice Gorišnijeve divizije takođe su napredovale do 200 m.

Borbe u toku ovoga dana pokazale su da hitlerovci nisu očekivali protivnapad, ali njihovi borbeni poreci su bili toliko gusti da ih naše jedinice nisu mogle dublje probiti.

13. oktobra, nastavljajući protivnapade, težili smo da odbacimo neprijatelja iza jaruge Mitišći. Celog dana vodile su se susretne borbe.

Osvanuo je 14. oktobar — dan početka bitke, nečuvene po žestini u toku čitavog perioda borbi za Staljingrad. Tri pešadijske i dve oklopne neprijateljske divizije, razvijene na frontu oko 5 km, sručile su se na jedinice naše armije.

Mi, koji smo mnogo već preživeli u Staljingradu do 14. oktobra, zapamtili smo novi napad hitlerovaca za ceo život.

U toku toga dana nabrojali smo oko 3.000 avio-poleta neprijateljske avijacije. Fašistički avioni su bombardovali i jurišali na naše položaje bez predaha. Neprijateljska artiljerija i minobacači su od ranog jutra do mrkla noći zasipali granatama i minama čitavo bojište. Bio je divan sunčani dan, ali se od dima i čadi vidljivošt smanjila do 100 metara. Naša skloništa su se tresla i rušila kao kućice od karata.

Glavni udar neprijatelj je usmerio na jedinice Žoludevljeve (37), Gorišnijeve (95) i Gurtjevljeve divizije (308), kao i 84. oklopne brigade, opštim pravcem prema Staljin-

gradskoj fabrici traktora i fabrici »Barikade«. U 11.30 časova oko 180 tenkova probilo se kroz borbene poretke Žoludevljeve divizije. Oni su razbili levo krilo Sologubove divizije i izbili prema stadionu Staljingradske fabrike traktora.

Jedan deo neprijateljskih tenkova sa automatičarima uputio se prema Staljingradskoj fabrici traktora, a drugi — Kooperativnom ulicom prema reci Mokroj Međetki, u pozadinu Sologubove divizije. Na odseku Gorišnijeve divizije neprijatelj je razbio borbene poretke na spoju dva puka. Tom prilikom je poginuo komandant 117. puka 39. gardijske divizije Andrejev.

Oko 16 časova Sologubova i Žoludevljeva divizija kao i desno krilo Gurtjevljeve divizije bili su odsećeni tenkovima i vodili borbe u okruženju. +

Komandna mesta pukova ostala su u svojim rejonima i njihovo osoblje borilo se do poslednjeg metka. Komandant 37. divizije general Žoludev bio je eksplozijom avionske bombe zatrpan u svome skloništu. Njega su otkopali borci iz osiguranja štaba armije i doneli u moje sklonište. Komandovanje jedinicama njegove divizije preuzeo je štab armije.

Iz jedinica su stizali protivrečni izveštaji. Njihovo je proveravanje bilo sve teže. Komanda mesta i osmatračnice pukova i divizija bili su srušeni granatama i bombama. Poginulo je mnogo starešina. Na komandnom mestu armije poginulo je 30 ljudi. Vojnici iz osiguranja štaba armije nisu uspevali da otkopavaju ljudi iz porušenih skloništa. Komandovanje se uglavnom sprovodilo preko radija: od jutra su bile uključene i rezervne radio-stanice, razmeštene na levoj obali Volge. Mi smo tamo slali naredjenja preko radija, a odatle su ih preko Volge predavalji jedinicama na desnoj obali.

Borba se vodila neprekidno, danju i noću. Opkoljene i odsećene jedinice su nastavljale borbu izveštavajući preko radija »Izginućemo za otadžbinu, ali se nećemo predati!«

Oko ponoći 14. oktobra se ustanovilo da su zavojevači opkolili Staljingradsku fabriku traktora sa svih strana

i da se borbe vode u fabričkim zgradama. Prema nepotpunim podacima, neprijatelj je za jedan dan borbe izgubio 40 tenkova. Pored fabričkih zidova ležalo je oko 3.000 fašističkih leševa.

Mi smo takođe pretrpeli velike gubitke, naročito od avijacije: u toku noći 14/15. oktobra na levu obalu Volge je bilo prebačeno 3.500 ranjenih boraca i starešina. To je bio rekordan broj u toku svih borbi za Staljingrad.

Nemački general Der ovako opisuje napad na Staljingradsku fabriku traktora:

»14. oktobra otpočela je u to vreme najveća operacija: napad nekoliko divizija (među kojima su bile 14. oklopna i 305. i 389. pešadijska) na fabriku traktora »Deržinski«, u čijem se istočnom delu nalazio štab ruske 62. armije.¹⁾ Sa svih odseka fronta, čak i sa krila jedinica raspoređenih na Donu i u kalmičkim stepama, dolazile su kao pojačanje inžinjerijske i protivoklopne jedinice, koje su bile preko potrebne tamo, odakle su ih povlačili. Pet pionirskih bataljona bilo je prebačeno avionima iz Nemačke u rejon operacije. Napad je podržavao 8. vazduhoplovni korpus punog sastava.

Naše jedinice su napredovale oko 2 km, ali nisu bile u stanju da savladaju otpor tri ruske divizije koje su branile fabriku i da zauzmu strmu obalu Volge. Ako bi naše trupe uspevale danju da na nekim odsecima fronta izbiju na obalu, one bi se noću morale povući, pošto su ih Rusi, koji su zaseli u jarugama, odvajali od pozadine.«

Tako su neprijatelji ocenjivali upornost naših boraca.

Značajno je i to da nismo pogrešili i da smo pogodili zamisao fašističke komande. Ali, nismo očekivali da će udar biti toliko snažan.

Nećemo pogrešiti ako kažemo da je 14. oktobar bio za nas najkritičniji dan. Preživevši taj i sledeća tri dana, shvatili smo da neprijatelj više neće biti u stanju da ponovi sličan napad i da će se naša armija, iako već po drugi put presečena na dva dela, održati na desnoj obali Volge, u Staljingradu.

1) Nije tačno. Štab 62. armije se nalazio u istočnom delu fabrike »Barikade«. — V. Č.

Naveče 15. oktobra, toga za nas teškoga dana, telefonirao je N. S. Hruščov, i upitao me:

— Šta armija može učiniti da ne preda neprijatelju Staljingradsku fabriku traktora?

Ja sam odgovorio: kad bismo sutra bacili sve naše snage na odbranu ove fabrike, to bi išlo neprijatelju u prilog, jer mi je ne bismo uspeli da zadržimo, a Staljin-grad bismo izgubili.

Sa mojim odgovorom Nikita Sergejevič Hruščov se saglasio.

Ja sam shvatio da me je Hruščov pitao o tome da bih proverio tačnost svojih misli, a ne da meni ovo pitanje postavi. U daljem razgovoru on je podvukao da Staljin-grad sada ima ne samo strategijski nego i veliki politički značaj, i da ga moramo zadržati u svojim rukama po svaku cenu.

— Šta Vam je sada najpotrebnije? — upitao me je zatim Nikita Sergejevič.

— Molim da nam date što više municije, bez koje armija može izginuti i ne izvršiti zadatak, — odgovorio sam i istovremeno se požalio na teškoće u komandovanju, pošto je telefonska veza gorela, a radio-stanice su uništavane zajedno sa komandnim mestima.

— Jasno mi je. Municipiju ćete dobiti, — rekao je prastajući se Nikita Sergejevič Hruščov.

Iz ovoga razgovora moglo se zaključiti da je i Vrhovna komanda zabrinuta zbog situacije u Staljingradu, i da je po svoj prilici tražila od Vojnog saveta fronta, posebno od Hruščova, objašnjenje o sadašnjem stanju stvari.

Neprijatelj je 15. oktobra ujutru uveo u borbu sveže snage (305. pešadijsku diviziju) i nastavio napad na jug i sever duž Volge. Njegova artiljerija je prostreljivala naše borbene poretke, a avijacija, kao i ranije, zasipala grad hiljadama bombi.

Naša armija, iako presečena na dva dela, nastavila je borbu. Severna grupa (124, 115. i 149. pešadijska brigada i ostaci Sologubove divizije) pod komandom pukovnika Gorohova vodila je borbu u okruženju s nadmoćnjim snagama neprijatelja, koji je napadao sa severa od Lata-

šanke, a sa zapada dolinom reke Mokra Mečetka i od Staljingradske fabrike traktora. Sa ovom grupom veza se stalno prekidala.

Žoludevljeva divizija, koja je na sebe primila glavni udar, bila je presećena na nekoliko delova. Njene pojedine grupe su se borile u naselju fabrike traktora, a deo snaga je vodio borbu u rejonu Minusinske ulice. Gorišnijeve divizije je takođe pretrpela velike gubitke i vodila je borbu na liniji Tramvajske i Skulpturne ulice. Krećući se prema jugu, neprijatelj je pretio da prodre u pozadinu Gorišnijeve divizije i na komandno mesto armije. Njegovi automatičari su se provlačili između naših jedinica. U nastaloj situaciji stupila je u borbu i jedinica za osiguranje štaba armije.

U tom momentu Paulus nije raspolagao nijednim svežim bataljonom da bi izvršio prodor od nekih 300 m i zauzeo komandno mesto štaba armije. U pitanju je bilo svega trista metara. Ali, na povlačenje nismo ni mislili i borba se nesmanjenom žestinom vodila bez predaha...

Očajna situacija na frontu iziskivala je od svakog borca neverovatne napore. Svaki je morao da se bori za petoricu, za desetoricu. Toga je bio svaki svestan. U takvoj situaciji mnogi su borci vršili razne dužnosti — strelnica, automatičara, mitraljesca, protivtenkovca, koristeći za to oružje poginulih drugova.

Telefonske linije su se kidale i gorele ne samo na desnoj nego i na levoj obali Volge, gde se nalazilo naše rezervno komandno mesto. To nas je posebno zabrinjavalo zbog toga što su se glavne armijske snage i sva frontovska artiljerija nalazile na levoj obali. Molio sam komandu fronta da mi odobri da prebacim neka odeljenja štaba armije na rezervno komandno mesto, na levu obalu, pod uslovom da ceo Vojni savet ostane u Staljingradu. Mislio sam da osiguram komandovanje jedinicama sa leve obale u slučaju ako komandno mesto armije bude razbijeno.

— Ne odobravamo, — glasio je odgovor komande fronta.

Međutim, u skloništima Vojnog saveta bilo je sve tešnje i tešnje. Onamo su pristizali ljudi iz razbijenih

štabova Žoludevljeve divizije i 84. oklopne brigade. Oni su se jedino mogli skloniti od bombardovanja i kako-tako upravljati svojim jedinicama.

Na svoj rizik i odgovornost predložio sam komandantu artiljerije generalu Požarskom da se prebaci na levu obalu Volge i da odande komanduje artiljerijom. General mi je, skoro sa sužnim očima, odgovorio:

— Ne idem... Ostajem sa Vama, zajedno ćemo umreti...

I general Požarski je ostao. Ali ne bih ni sada mogao tvrditi da je njegovo prisustvo na desnoj obali bilo od veće koristi. Moguće je da bi sa leve obale uspešnije komandovao artiljerijom i uništio veći broj neprijatelja. Komandant oklopnih jedinica armije Vajnrub tih dana se stalno nalazio kod 84. oklopne brigade, premeštajući tenkove na podesnije položaje, u zasede, organizujući sađestvo tenkova sa pešadijom i artiljerijom. Treba otvorenno reći da niko u armiji, shvatajući kritičnost situacije, onih dana nije mislio na sebe.

Iz jedinica su stizali zabrinjavajući izveštaji. Mnogi su tražili pomoć i pitali šta i kako da rade. Nije isključeno da su komandanti pukova i divizija ovim pitanjima hteli da se uvere da li uopšte postoji komanda 62. armije, odnosno da nisu oni sami ostali u Staljingradu. Na ova pitanja odgovarali smo kratko i jasno:

— Boriti se do poslednje mogućnosti, ostati na mestu!...

Gubici su bili veoma teški: 15. oktobra Žoludevljeva i Gorišnijeva divizija izgubile su do 75% ljudstva. Pa ipak, toga dana fašisti se nisu pomerili napred. Svi njihovi napadi bili su odbijeni. Neprijatelj je izgubio 33 tenka i oko 3 bataljona pešadije.

Noću 15/16. oktobra bio je prebačen na desnu obalu Volge, u Staljingrad, jedan puk divizije Ivana Iljiča Ljudnikova, koji smo odmah uveli u borbu severno od fabrike »Barikade«.

Te iste noći su jedna pešadijska (389.) i jedna oklopna (16.) neprijateljska divizija, ojačane sa po jednim mehanizovanim pukom, ponovile napad. One su težile da unište

severnu grupu koja se borila u okruženju, braneći naselja Rinok i Spartanovku. A izjutra 16. oktobra, 3 pešadijske (305, 100. i 94.) i 2 oklopne (14. i 24.) neprijateljske divizije prešle su u napad na jug duž Volge, težeći da razbiju borbene poretke naše armije udarom u bokove i pozadinu.

Ali šta su mogле uraditi do krajnosti oslabljene jedinice Žoludevljeve i Gorišnijeve divizije i jedan puk divizije Ljudnikova sa 84. oklopnom brigadom protiv 5 neprijateljskih divizija, ojačanih masom artiljerije i avijacije? One bi bile uništene da hitlerovci nisu trpeli gubitke od vatre sovjetske pešadije, od naše jurišne avijacije koja se sa velikim gubicima probijala k nama u Staljingrad kroz mase nemačkih aviona, kao i od naše artiljerije, uključujući tu i artiljeriju Volške ratne flotile.

Hitlerovci su bili hrabri u početku udara, drski u gonjenju, ali su se pokazali bespomoćni u borbi čak i sa ostacima grupe boraca rešenih da umru, ali da ne puste neprijatelja.

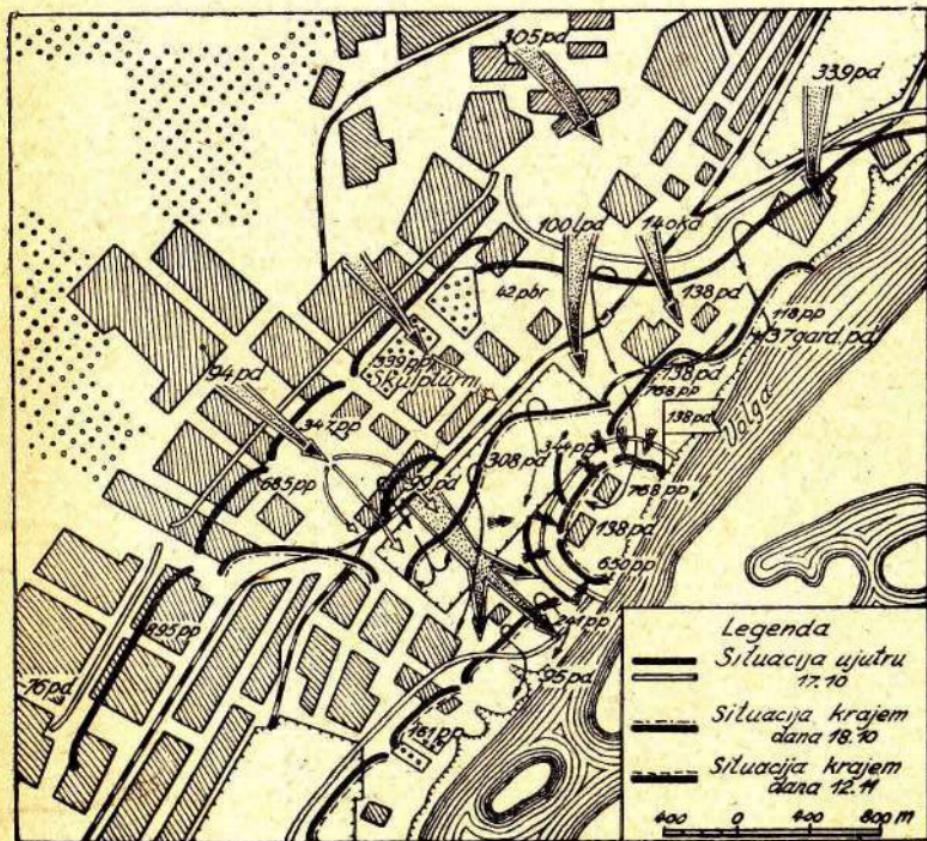
U toku borbi za Staljingradsku fabriku traktora i fabriku »Barikade« naši izviđački organi su otkrili jaku neprijateljsku grupaciju koja se iz rejona Šahtinske ulice i k. 107,5 spremala da udari na fabriku »Crveni oktobar«. Izviđači su zaplenili dokumenta i zarobili vojnike iz sastava pionirskih jedinica prebačenih u Staljingrad avionima iz Kerča, Milerova, pa čak i iz Nemačke.

Pažljivo smo osmatrali ovaj odsek fronta, stalno zahtevajući od jedinica Smehotvorovljeve, Gurjevljeve, Batjukove i Rodimcevljeve divizije da se što bolje utvrđuju, da vrše aktivno izviđanje i da dejstvom jurišnih grupa uništavaju zavojevače.

Paulusova taktika bila je jasna: on je težio da priveče naše glavne snage u rejon Staljingradske fabrike traktora i fabrike »Barikade«, i, privezavši ih onamo, da u to vreme prikriveno pripremi udar na novom odseku.

Ali on nije uspeo da uspava našu budnost. Njegove su zamisli stalno otkrivali naši izviđači i svaki neprijateljev udar nailazio je na našu pripremljenu odbranu.

Tako su, na primer, 16. oktobra velike mase neprijateljske pešadije, uz podršku tenkova, grunule u napad duž fabričkog puta koji vodi od Staljingradske fabrike traktora prema fabrici »Barikade«. Neprijatelj je ovim pravcem nanosio glavni i odlučujući udar. Ali baš tu je nabasao na ukopane tenkove 84. brigade. U rejonu Tramvajske ulice i zapadno od nje naši su tenkisti dočekali neprijateljski juriš složnom vatrom sa odstojanja 100 — 200 metara. Odmah je bilo zapaljeno više od deset neprijateljskih tenkova. Juriš hitlerovaca je propao. U tom trenutku je naša artiljerija sa leve obale otvorila uništavajuću vatru na neprijateljsku pešadiju i tenkove koji su se bili zaustavili.

Skica 11. — Borbe za fabriku »Barikade«

Nalazeći se daleko od bojišta i ne videći šta se zbiva na pravcu glavnog udara, Hitlerovi generali su bacali napred sve nove i nove jedinice, koje su u talasima podilazile našim položajima, gde smo ih zaustavljeni i uništavali moćnim plotunima naših »kačuša«. U isto vreme neprijateljski tenkovi, dospevši pod uništavajuću vatru dobro maskiranih tenkova »T-34« i protivoklopnih oruđa, povlačili su se nazad, ostavljajući svoju pešadiju.

Moj komandant oklopnih jedinica M. G. Vajnrb i komandant 84. oklopne brigade V. P. Belov sve su na vreme dobro pripremili. 16. oktobra oni su priredili hitlerovcima takvo iznenadenje da nisu dugo mogli doći k sebi. Tek u drugoj polovini dana nemačko komandovanje je shvatilo u čemu je stvar, na čemu su se spotakle njegove glavne snage, i na taj je rejon usmerilo svoju avijaciju. Na ostalim odsecima fronta armije neprijateljski napadi su bili takođe odbijeni. Mi smo bili u dobitku, pošto neprijatelja u toku celog dana nismo pustili ni koraka napred.

Noću 16/17. oktobra u Staljingradu su se prebacila i druga dva puka Ljudnikovljeve divizije, koje smo odmah uveli u borbu. Na liniji Volgovstrojevska ulica — fabrika »Barikade« — Skulpturni park oni su se spojili sa razdvojenim jedinicama Žoludevljeve i Gorišnijeve divizije. Štab Ljudnikova se takođe smestio u sklonište Vojnog saveta armije, pošto drugog mesta nije bilo.

Te iste noći mene su obavestili da kod nas u Staljinograd dolaze komandant fronta, general-pukovnik Jerjomenko i njegov zamenik general-potpukovnik Popov.

Sa članom Vojnog saveta Gurovom izašao sam na pristanište da ih dočekam. Unaokolo je grmelo i pucalo; šestostcevni nemački bacači su stalno tukli po Volgi. Stotine ranjenika je puzalo prema pristaništu, ka prelazu. Često smo morali da preskačemo preko leševa.

Ne znajući gde će pristati čamac komandanta fronta, prošetavši malo po obali, vratili smo se u sklonište... Na naše iznenadenje generali Jerjomenko i Popov već su bili na komandnom mestu.

Pred njihovim očima ukazao se mučan prizor. Skloništa komandnih mesta bila su pretvorena u levkove pune greda koje su strčale iz zemlje. Svi ljudi i predmeti na obali bili su prekriveni debelim slojem prašine i čađi.

U svanuće, prilikom rastanka, ja sam zamolio komandanta fronta da nam pošalje ljudstvo za popunu — manje rezervne jedinice, a ne čitave divizije — i što više municije.

— Dobro, izaći će Vam se ususret, — rekao je komandant fronta i odlazeći preporučio da se prilikom dolaska 138. divizije komandno mesto armije pomeri nešto južnije na desnoj obali Volge.

Sledećeg dana dobili smo plan snabdevanja armije municijom, odobren od strane komandanta fronta. Bilo nam je dodeljeno toliko municije za mesec, koliko nam je trebalo samo za jedan dan žestoke borbe. Protiv ovakve raspodele protestovali smo i uspeli smo da nam se dodeli nešto preko utvrđenog plana.

17. oktobar je prošao u teškim odbrambenim borbama. Severna grupa pukovnika Gorohova vodila je žestoke borbe u okruženju. Više od 20 nemačkih tenkova sa automatičarima prodiralo je na južnu ivicu naselja Spartanovke, gde se vodila borba na život i smrt. Najmanja slabost ili neprisebnost starešina mogla je prouzrokovati katastrofu čitave grupe.

Od komandanta 124. i 115. brigade primili smo depešu kojom mole odobrenje da se prebace na ostrvo Sporni. Odgovorio sam im da bi njihov odlazak sa desne obale Volge bio isto što i bekstvo sa bojišta. Neposredno posle upućivanja depeše, poslao sam u severnu grupu načelnika operativnog odeljenja, pukovnika Kaminjina da se detaljno informiše o situaciji i da me izvesti o stanju na tom delu fronta.

U međuvremenu neprijatelj je nastavio sa napadima južno od Staljingradske fabrike traktora, na fabriku »Barijade«. Njegova je avijacija — stotine jurišnih aviona i aviona za obrušavanje — bombardovala i jurišala na odsek na kome su bili ukopani tenkovi 84. brigade. Gorele su zgrade, zemlja i tenkovi ukopani u ovom rejonu. Ginuli

su ljudi, uništavana je tehnika, a protivavionska artiljerija nije bila u stanju da zaštititi kako treba ovaj odsek.

Toga istoga dana pojedine grupe neprijateljske pešadije sa tenkovima probile su se prema severozapadnom delu fabrike »Barikade«.

U borbu je stupio naoružani odred radnika ove fabrike.

Od ostataka Gorišnijeve divizije obrazovan je samo jedan, 161. puk, koji je poseo položaj i vodio borbu u rejonu Sermovske ulice. Štab divizije i štabove dvaju pučkova uputili smo na levu obalu radi popunjavanja.

Gurtjevljeva divizija je ceo dan odbijala juriše neprijateljskih tenkova i pešadije u rejonu stadiona.

Jedinice Smehotvorova su ceo dan odbijale juriše neprijateljskih tenkova i pešadije u rejonu Kozačke ulice.

Gurtjevljeva divizija se našla u teškoj situaciji: oba njena krila obuhvatio je neprijatelj.

Predveče jedan bataljon hitlerovaca sa tenkovima uklonio se do Severne ulice.

Na odseku Gurtjevljeve i Batjukove divizije svi su neprijateljski napadi bili odbijeni.

U toku borbe 17. oktobra bilo je oštećeno i spaljeno 40 tenkova i uništeno do 2.000 ljudi neprijateljske pešadije.

Uveče 17. oktobra saopštio mi je član Vojnog saveta Gurov da će kod nas u Staljingrad doći drug Manuilski, i da je on, Gurov, dao svoj pristanak za to. Ja sam kategorički protestovao i postavio Gurovu zahtev da svoju saglasnost opozove. Gurov nije popuštao, i ja sam mu rekao:

— Manuilski je važna ličnost, ali njegov dolazak nam neće ništa pomoći. Nama nije potrebna nikakva agitacija, mi rizikujemo njegov život. — Na kraju sam kao u šali dodao: — Što se tiče Manuilskog, poginuće — i stvar je u redu, a ja i ti ćemo za njegovu smrt dobiti od druga Staljina najmanje po 20 dana zatvora...

Gurov se nasmejao i saglasio se sa mnom.

Kako je za ovo saznao drug Manuilski — meni nije poznato. Ali se 1947. godine odigrao sledeći slučaj:

Manuilski se vraćao iz Amerike u Moskvu preko Berlina. Videli smo se na aerodromu, odnosno na ručku, koji je bio priređen u njegovu čast. Sedeći pored mene za stolom, on mi je dugo prigovarao, prekorevajući me što mu nisam dozvolio da dođe na moje komandno mesto u Staljingradu.

Saslušavši ga, ja sam mu odgovorio:

— Da sam Vas 1942. pustio da dođete u Staljingrad, verovatno da sada ne bih imao sreću da pored sebe imam takvoga sabesednika.

Očekivale su se teške borbe za fabriku »Crveni oktobar«. To su potvrđivali podaci prikupljeni izviđanjem. Sa dozvolom štaba fronta rešili smo da prenesemo komandno mesto u jarugu Bani, ispod železničkog mosta.

Noću 17/18. oktobra oficiri štaba armije sa Vojnim savetom napustili su svoje sklonište, noseći dokumenta i sredstva potrebna za komandovanje. Stigavši u jarugu Bani, dugo smo tražili teren za smeštaj komandnog mesta armije i nekoliko puta smo se našli pod vatrom neprijateljskih mitraljeza. Bilo je očigledno da je ovde nemoguće smestiti komandno mesto, te smo bili prinuđeni da odemo oko 1 km južnije i da otpočnemo rad na samoj obali Volge, pod otvorenim nebom. Od Mamajevog kurgana — prednje borbene linije — bili smo udaljeni 1 km. Da je za ovo znao Paulus, on bi, bez sumnje, uputio 20—30 jurišnih aviona da nas zbrišu sa lica zemlje.

To je bilo naše poslednje komandno mesto, koje nismo napuštali do samog kraja staljingradske bitke.

18. oktobra stigao je izveštaj od načelnika Operativnog odeljenja štaba armije pukovnika Kaminjina, koga sam bio poslao u severnu grupu da izvidi situaciju. Situacija je onamo odista bila teška, ali ne i beznadežna. Neprijatelj koji se probio u Spartanovku bio je uništen. Gorohovljeva grupa je držala položaje na severnoj ivici naselja Rinoka, na zapadnoj i južnoj ivici Spartanovke, uključujući pristanište pored ušća reke Mokre Mečetke. Ova obaveštenja su nas donekle umirila, i više nismo bili zabrinuti za desno krilo armije.

Napad pod zaštitom dimne zavese

Glavne borbe toga dana vodile su se za fabriku »Barikade« i širile su se na jug, prema fabrici »Crveni oktobar«. Jedinice Ljudnikova, Žoludeva i Gurtjeva čitavu su noć i ceo dan odbijale napade sa severa na fabriku »Barikade« i Skulpturni park. U 15 časova neprijatelj je probio front južno od Derevenske ulice i izbio na Volgu. 650. puk je preuzeo protivnapad i u borbi prsa u prsa uništio hitlerovce koji su prodrli na Volgu, i uspostavio situaciju.

Krajem dana je neprijatelj, udarom pešadije i tenkova duž Tramvajske ulice, probio naše borbene poretkе i izbio na železničku prugu zapadno od fabrike »Barikade«. Radnički naoružani odred koji se nalazio u fabrici stupio je u borbu. Borba je bila žestoka i trajala je nekoliko dana. Na kraju borbe od čitavog odreda ostalo je u životu samo 5 ljudi.

Jedinice Smehotvorova od ranog jutra su odbijale juriše nemačke pešadije i tenkova koji su napadali sa za-

pada. U 11.30 časova desno krilo divizije bilo je potisnuto. Nastupila je očigledna opasnost opkoljavanja Gurtjevljevih jedinica u rejonu Skulpturnog parka. Da bi se opasnost otklonila, bio sam prinuđen, prvi put u toku borbi u Staljingradu, da izdam zapovest da se deo mojih trupa povuče 200—300 metara unazad, prema Volgi. Ovim smo izravnali front i zibili svoje borbene poretke.

U zapovesti nije bilo reči o povlačenju, a govorilo se ovako: »Divizija Gurtjeva će do 4 časa 19. oktobra poseti i braniti rejon Sormovske i Tupikovske ulice«... Ovo je značilo da se divizija iz rejona Skulpturnog parka povlači na nove položaje.

U svojim zapovestima nismo mogli niti smo smeli da upotrebljavamo reči »odstupanje« i »povlačenje«, da ne bi ostale starešine pomislile da se sa odobrenjem armije ili fronta mogu trupe povlačiti na nove položaje.

Sećam se sa kakvim sam bolom potpisivao ovu zapovest, kako nam je bio drag svaki metar zemlje u Staljingradu.

U borbama 18. oktobra neprijatelj je izgubio 18 tenkova i oko tri bataljona pešadije.

Osećalo se da nisu samo naše trupe proređene i oslabljene nego da i zavojevači nisu u stanju da beskrajno ponavljaju svoje bezumne napade. Oni su se gušili u vlastitoj krvi. Materijalna sredstva neprijatelja su se takođe iscrpljivala, nedostatak granata i bombi morao je da se nadoknađuje živom silom. Napadi neprijateljske avijacije su se smanjili od 3.000 na 1.000 avio-poleta dnevno.

Pa ipak, ne obzirući se na ogromne gubitke, Paulus nije napuštao misao o osvajanju Staljingrada. Nekakva neshvatljiva snaga podsticala je neprijatelja na nove napade. Pristizale su sveže divizije i tenkovi koji su, uprkos velikim gubicima, hrlili napred, ka Volgi. Izgledalo je kao da je Hitler spremjan da žrtvuje čitavu Nemačku za sam Staljingrad.

Ali hitlerovci više nisu bili ono što su negda bili. Čak i sveže jedinice i popune sada su znale kakve su staljin gradske borbe. Za dokaz navodimo izvod iz dnevnika po-

doficira 226. puka 79. pešadijske divizije Jozefa Šafštajna, koji tek što je stigao u Staljingrad:

»Gorodišće, nedaleko od Staljingrada. Ovde je pravi pakao!.. Danas sam prvi put video Volgu. Naši su juriši neuspeli. Napad smo uspešno otpočeli, ali smo se brzo povukli nazad. ... Noću je snažno bombardovanje, mislili smo da nam je došao kraj... Sledеćeg dana ponovo neuспешан напад, жестоке борбе, непријатељ гађа са свих страна, из сваког заклона, не смеће се појавити. ... Ноћу немамо мира од авијације, артиљерије и руских „качуша“, велики губици.«

Po ovim nabacanim zabeleškama iz dnevnika vidi se da su hitlerovski vojnici, koji su pristizali u Staljingrad, počeli da shvataju da ih nisu ovamo doveli na izlet.

U borbama za grad na Volgi ispoljila se džinovska snaga sovjetskog naroda i njegovih vojnika. I što je više neprijatelj besneo, naši su se borci upornije i odvažnije tukli. Svaki borac koji je ostao u životu nastojao je da odbrani i sebe i svoj odsek fronta, svetio se kako za sebe tako i za svoje pale drugove. Bilo je mnogo slučajeva kad se lakše ranjeni borac stideo ne samo da se preko Volge evakuiše, nego čak i da podne na obližnje previjalište da bi previo ranu.

19. i 20. oktobra armija je odbijala neprijateljske napade pred Spartanovkom i pred fabrikama »Barikade« i »Crveni oktobar«. U toku ova dva dana i dve noći neprijateljski napadi nisu imali bitnijih posledica. Ratujuće strane uzajamno su se uništavale.

Mi smo znali i videli da u rejonu naselja Barikade i k. 107,5, neprijatelj prikuplja snage, spremajući se da nas ponovo napadne svežim jedinicama. Zbog toga smo i mi morali da strogo vodimo računa o svojim snagama, kako bismo mogli odbijati neprekidne napade hitlerovaca, a i uštedeti ili prikupiti snage za odbijanje napada na novom pravcu.

Popunjavanje gubitaka morali smo vršiti iz pozadinskih jedinica armije i divizija. U tom cilju upućene su u pozadinu grupe oficira iz štaba armije: oni su na 5—7 konja ostavljali po jednog konjovodca, smanjivali su for-

macijski sastav skladišta i radionica. Od krojača, obućara i drugih zanatlija formirali su čete za popunu i upućivali na front u Staljingrad. Ovi nedovoljno obučeni ili potpuno neobučeni ljudi, došavši u Staljingrad, brzo su postajali »specijalisti« za ulične borbe.

— Strašno je bilo približavati se Staljingradu, — govorili su ovi borci, — ali čim stupiš na staljingradsku zemlju, strah iščezne. Znali smo jedno: iza Volge za nas nema zemlje, i da bismo ostali živi, potrebno je da uništimo osvajače.

21. i 22. oktobra pojavile su se sveže nemačke jedinice, koje su bile bačene protiv Smehotvorovljeve i Gurgevljeve divizije na Komunalnoj i Centralnoj ulici. Od tога dana su borbe za fabrike »Barikade« i »Crveni oktobar«, kao i za naš prelaz preko Volge, počele dobijati sve žešći karakter.

Neprijateljska avijacija ponovo je povećala broj avio-poleta do 2.000 na dan.

U toku ova dva dana neprijatelj je izgubio 15 tenkova i više od 1.000 pušaka. Nemački položaji su se toliko približili našim da smo počeli upotrebljavati bacače plamena koji su, izbacujući plameni mlaz na 100 metara, spaljivali sve.

23. oktobra neprijatelj je bacio u borbu popunjenu 79. pešadijsku diviziju sa teškim tenkovima. Ona je otpočela napad pod zaštitom velikog broja aviona. Glavni udar je izvođen duž Centralne i Karuselske ulice na fabriku »Crveni oktobar«. Sada se težište borbe pomerilo na odsek fronta od fabrike »Barikade« do jaruge Bani.

Krajem dana osvajačima je pošlo za rukom da se po cenu velikih gubitaka probiju u Staljsku ulicu (prema pekari) i predu fabričku železničku prugu zatrpanu razlupanim vagonima. Grupa neprijateljskih automatičara, u jačini jedne čete, prodrla je u severozapadni deo fabrike »Crveni oktobar«.

U sumrak dana naša artiljerija nanela je snažan udar po neprijateljskoj pešadiji i tenkovima, prikupljenim na prilazima fabrike »Crveni oktobar«.

Prvi neprijateljski napadi, izvršeni 24. oktobra ujutru, bili su odbijeni. Tom prilikom neprijatelj je pretrpeo velike gubitke. Tada su hitlerovci uveli u borbu jedinice drugog ešelona i rezervu. Blagodareći tome, uspelo im je da u 16.30 časova zauzmu centralni i jugozapadni deo fabrike »Barikade«.

U 18 časova su neprijateljski tenkovi i pešadija izbili na komandno mesto 895. pešadijskog puka. Komandan puka major Ustinov obratio nam se preko radija sa molbom da »kačušama« ospemo vatru po njegovom komandnom mestu. »Drugog izlaza nema« — završio je svoju molbu Ustinov.

Plotun celog puka »kačuša« sručio se tačno na prikupljenog neprijatelja, koji je bio opkolio komandno mesto Ustinova. Zahvaljujući srećnoj okolnosti, Ustinov je ostao nepovređen.

Krasnopresnenskom ulicom podišlo je severozapadnoj kapiji fabrike »Crveni oktobar« oko dva bataljona neprijateljske pešadije sa 17 tenkova. Sa njima je 117. puk Gurjevljeve divizije vodio tešku borbu, ali je manjim hitlerovskim grupama automatičara uspelo da prođu u pojedina fabrička odeljenja.

Krajem dana dobili smo izveštaj da je direktnim pogotkom bombe razrušeno komandno mesto 1045. puka i da je poginuo komandant puka potpukovnik Timošin.

Prema raspoloživim podacima i prema toku same borbe bilo je očigledno da su i naše i neprijateljske snage odveć iznurene. U toku desetodnevnih borbi Nemci su još jedanput presekli našu armiju na dva dela, naneli nam velike gubitke i zauzeli Staljingradsku fabriku traktora, ali nisu mogli da unište severnu grupu i glavne snage naše armije.

Neprijatelj nije imao dovoljno snage i sredstava da uništi 62. armiju. On je morao da uvede u borbu rezerve iz dubine. Na frontu armije su se pojavile ne samo sveže divizije, već i pojedini pukovi i bataljoni hitno prebačeni avionima u Staljingrad. Ali ni to nije pomoglo.

Paulus nije mogao da ponovi tako snažan udar kakav je bio onaj od 14. oktobra. Za to mu je bila potrebna duža

pauza (od 10 do 15 dana), jer je trebalo doturiti ogromnu količinu artiljerijske municije, bombi i tenkova. No, mi smo znali da se u rejonu Gumraka i Voroponova nalaze dve neprijateljske rezervne divizije koje su mogle stupiti u borbu. Smatrali smo da će za tri do pet dana i ove divizije biti onesposobljene i da će Paulus biti primoran da smanji pritisak. To bi nam omogućilo da se sredimo, da izvršimo pregrupisavanje i utvrdimo položaje. Ali kako izdržati ta tri do pet dana raspolažući tako slabim snagama: 37, 308. i 193. divizija u suštini su postojale samo nominalno — imale su samo nekoliko stotina bajoneta. Odbivši do tada najsnažniji neprijateljski napad, bili smo toliko oslabljeni da smo sumnjali u mogućnost da ostacima svojih snaga odbijamo nove napade svežih neprijateljskih rezervi, iako smo kao i ranije bili spremni da se tučemo do poslednjeg čoveka i do poslednjeg metka. Naš borbeni elan bio je snažniji no ikad. Da su nam tada rekli da iz bilo kakvih razloga napustimo Staljingrad i pređemo preko Volge, mi, vojnici, oficiri i generali, shvatili bismo takvu naredbu kao lažnu, kao izdaju otadžbine i ne bismo se povukli preko Volge.

Od 24. oktobra hitlerovci su počeli ređe pribegavati noćnim napadima pošto su se, verovatno, ubedili da im noćne akcije ne donose željene rezultate, i odlučili su da noć iskoriste za odmor i pripremu dnevnih operacija. Suprotno ovoj taktici, mi smo rešili da dejstvom jurišnih grupa i iznenadnim artiljerijskim i vazdušnim napadima baš noću postignemo ono što želimo: da osujetimo njihovu plansku pripremu za napad, da im ne damo mira. Noć je postala naš omiljeni saveznik.

25. oktobra neprijatelj je krupnim snagama ponovio napad na čitavom frontu armije. Njegov udar na naselje Spartanovku, izvršen snagama jedne pešadijske divizije sa tenkovima, stvorio je veoma tešku situaciju na frontu severne grupe.

Neprijateljski tenkovi i pešadija, uz podršku avijacije, potisnuli su jedinice 149. brigade i zauzeli prostor »pet jama«, nešto južnije od železničke pruge Gumrak — Vladimirovka, i centar naselja Spartanovke. Gorohovlj-

voj severnoj grupi stigli su u pomoć ratni brodovi Volške flotile, i njihovom pomoći odbijeni su dalji napadi pri kojima je neprijatelj pretrpeo velike gubitke.

Neprijatelj je 26. i 27. oktobra ponovio napade, ali bez uspeha. Uz podršku ratnih brodova Volške flotile naša severna grupa izbacila je neprijatelja iz naselja Spartakovke.

27. oktobra je od direktnog pogotka granatom poginuo načelnik štaba 149. brigade major Kočmarev.

Toga istog dana su, na srednjem delu fronta armije, Ljudnikovljeve i Gurtjevljeve jedinice vodile teške borbe za fabriku »Barikade«. Sveži Hitlerovi pukovi, po svoj prilici, nisu bili vični bliskoj borbi. Iako se u odeljenjima fabrike nalazila samo šaćica naših boraca, petostruko jači neprijatelj nije imao uspeha na odseku naših jurišnih grupa.

~~Paulus je u borbu stalno uvodio sveže snage, a mi nismo raspolagali nikakvom rezervom. Borba je trajala 25. i 26. oktobra bez predaha.~~

27. oktobra neprijatelj je razbio levo krilo Ljudnikovljeve divizije i jedan puk Gurtjevljeve. Neprijateljski automatičari zauzeli su Mezensku i Tuvinsku ulicu, odakle su počeli da tuku rejon našeg poslednjeg prelaza preko Volge. U isto vreme jedinice Smehotvorovljeve i Gurjevljeve jedinice odbijale su napade 79. nemačke pešadijske divizije, čiji je glavni udar bio usmeren na fabriku »Crveni oktobar«.

Kroz proređene borbene poretki pomenutih jedinica probili su se fašistički automatičari. Oni su podišli štabu 39. divizije i u Gurjevljevo sklonište poletele su ručne bombe. Saznavši za to, ja sam poslao u pomoć zaštitnu četu štaba armije. Složnim napadom četa je potisnula automatičare od štaba divizije i goneći ih prodrla u fabriku »Crveni oktobar«, gde je i ostala, pošto smo je priključili Gurjevljevoj diviziji.

Oko podne je neprijatelj uveo u borbu sveže snage i nastavio napad na rejon prelaza i fabriku »Crveni oktobar«. Do 15 časova uspešno smo odbijali napade, ali su krajem dana hitlerovci uspeli da zauzmu Mašinsku ulicu.

Na odseku između fabrika »Barikade« i »Crveni oktobar« osvajači su se nalazili na oko 400 metara daleko od Volge. Na taj način naš poslednji prelaz nalazio se pod vatrom neprijateljskih mitraljeza. Jaruge, koje su vodile prema Volgi sa zapada, neprijatelj je tukao automatima i artiljerijskom vatrom. Kretanje duž obale bilo je moguće samo puzanjem. Sa tim nismo mogli da se pomirimo. Ubrzo su naši pioniri preko jaruga postavili duple drvene ograde, a prostor između njih ispunile kamenjem. Na taj način dobili smo neku vrstu grudobrana koji nas je štitio od pešadijske vatre.

Noću 26/27. oktobra počele su da pristižu na istočnu obalu Volge jedinice 45. pešadijske divizije, koja se po narredi komandanta fronta uključivala u sastav 62. armije. U toku noći uspeli smo da prebacimo preko reke samo dva bataljona pomenute divizije, dok su ostali bili vraćeni nazad, u Ahtubu, da bi se izbegle uzaludne žrtve.

Ove prebačene bataljone dodelio sam komandantu 193. divizije. Oni su poseli položaj između fabrika »Barikade« i »Crveni oktobar« i imali zadatku da spreče neprijatelju izlazak na prelaz preko Volge.

Verovatno obavešten o dolasku svežih snaga u fabrički rejon, neprijatelj je skoro čitav dan bombardovao odsek između fabrika. Na borbene poretku naših bataljona padale su bombe teške do jedne tone. Zatim je, po ustavljenom običaju, ovaj odsek, posle bombardovanja iz vazduha, napala pešadija sa 35 tenkova. Posle neuspelog prvog napada neprijatelj je preduzeo drugi, treći ...

U toku jednodnevne borbe bataljoni su izgubili polovicu svoga ljudstva, a neprijatelju nisu dopustili da se približi Volgi. Ali, predveče je neprijatelju ipak pošlo za rukom da levo krilo ovih bataljona, kao i rasparčane grupe pešaka 193. divizije, potisne na Ulicu bakinskih komesara. Ostaci bataljona su se utvrđili na nekim 300 metara od Volge.

Neprijatelj je predveče uspeo da zauzme severozapadni deo fabrike »Crveni oktobar«, gde su otpočele žestoke borbe koje su trajale mnogo dana i nedelja.

Snage 62. armije su u toku borbi od 14. do 27. oktobra toliko oslabile, da nismo mogli povući sa prednjeg kraja ni jedno odeljenje. Svaki vojnik, kako borbenih tako i pozadinskih jedinica, bio je iskorišćen do maksimuma. Znali smo da neprijatelj ima veće gubitke od nas, da su njegove rezerve takođe na izmaku, ali je inicijativa još uvek bila u njegovim rukama, i on je još uvek imao mogućnost široke primene manevra.

Paulus je još bio u mogućnosti da sa svojih pasivnih odseka fronta povlači jedinice i da ih šalje na Staljingrad. Mi smo pak bili bez ikakvih rezervi. Čak je i štab naše armije skoro ostao bez svoje zaštitne jedinice. U dopunskom puku armije već nije bilo nikoga. Jedini školski bataljon ovoga puka (u kome su se pripremali podoficiri za armiju) čuvao sam do poslednjeg momenta, ali i on je sada vodio borbu u fabričkom rejону.

Pukovi Sokolovljeve 45. divizije vrlo sporo su se prebacivali preko Volge. Pristani 62. armije bili su razrušeni i spaljeni. Pukovi su se ukrcavali na skele daleko od Staljingrada — na Ahtubinskem rukavcu Volge kod naselja Tumaka, odakle su noću izbijali na Volgu, i sa velikim rizikom, mestimično ispred nosa neprijatelja, koji se bio približio obali, provlačili se na odbrambeni položaj armije.

Do dolaska Sokolovljeve 45. divizije trebalo je da izdržimo 2 — 3 dana. Ali gde da nađemo snage da bismo se održali? I ponovo smo pribegli smanjivanju ličnog sastava odeljenja službi armije, i na taj način prikupili smo dvadesetak ljudi. Njima smo dodali i tridesetak boraca otpuštenih iz bolnica i drugih sanitetskih ustanova koje su bile ukopane u obalu Volge. I — o sreće! — našli smo, tačnije rečeno, dovukli smo sa bojišta tri oštećena tenka: tenk — bacač plamena i dva laka tenka. Brzo smo ih opravili, i ja sam odlučio da »ošamutim« neprijatelja — da 28. oktobra ujutru izvršim protivnapad sa tri tenka i 50 strelaca. Pravac protivnapada bio je usmeren na spoj između Smehotvorovljeve i Gurjevičeve divizije duž Samarkandske ulice, gde se neprijatelj neposredno približio Volgi.

Moj komandant oklopnih jedinica Vajnrb je čitavu noć ove tenkove vozao po strmoj obali, tražeći podesan polazni položaj. Protivnapad je počeo rano izjutra, pred samu zoru, uz podršku artiljerije sa leve obale i puka »kačuša« pukovnika Jerohina. Nismo uspeli da zauzmemos veći teren, ali smo ipak postigli značajne rezultate. Tenk — bacač plamena zapalio je tri neprijateljska tenka, a dva laka tenka uništila su neprijatelja u dva rova, u kojima su se odmah utvrdili naši pešaci.

Kao što je poznato, strah ima velike oči. Hitlerovci su počeli preko radija da govore o ruskim tenkovima. O tome su glasno govorili čitavog dana, očigledno da bi se opravdali pred prepostavljenom komandom. Tako smo uspeli da na ovom odseku fronta dobijemo čitav dan. Na ostalim odsecima fronta armije u toku ova dva dana nije bilo većih promena. Jedino u rejonu fabrike »Barikade«, Nemci su, posle nekoliko napada, uspeli da izbjiju na Novoselsku ulicu. Tu su se pojedine grupe nemačkih automatičara probile do same Volge, ali su u borbi prsa u prsa bile uništene na njenoj obali.

Ljudnikovljeve i Gurjevljeve jedinice su u toku ova dva dana odbile sedam napada.

Batjukova i 13. gardijska divizija odbijale su česte napade u rejonu Mamajevog kurgana i južnije. Ovde smo uveli u borbu i bacače plamena.

29. oktobra predveče borbe su počele da se stišavaju, a 30. oktobra se čulo samo puškaranje. Snage zavojevača su bile iscrpene do krajnjih granica.

Bilo nam je jasno da će bitku za Staljingrad dobiti sovjetske trupe.

Paulus nije imao više snage da ponovi onako snažan napad kakav smo tek izdržali, iako smo se povremeno nalazili na samoj ivici katastrofe.

Tako su se borili vojnici 62. armije. U borbama protiv nemačko-fašističkih osvajača oni su ispoljili nesalomljivu upornost. Činilo se da je i sama zemlja Staljingrada, natopljena krvlju najboljih sinova naroda, potsticala borce na hrabrost.

Približavala se godišnjica Velikog oktobra. Očekivali smo da će se Hitler postarati da pomrači naš praznik novim napadom na Staljingrad, tim pre što je na stanicama Gumrak i Voroponovo imao još rezerve. Ali to nas nije plašilo. Znali smo da su za nov napad potrebne snage i vreme, a vreme je radilo za nas. Niko nam ništa nije govorio o tome kakvi novi događaji sazревaju na frontu. Ali ja sam ranije napomenuo da je za vreme rata čak i u izolovanim i od celog sveta odsečenim jedinicama postojala veza kojom niko ne upravlja, koja se zove »vojnički glasnik«. I baš taj »glasnik« je putem raznih kanala i kanalića doneo do nas vest o pokretu jakih snaga prema Staljingradu, o dolasku na front drugova Vasiljevskog, Voronova i drugih funkcionera Vrhovne komande.

Bilo je jasno da oni nisu dolazili i odlazili radi šetnje i da bi razgledali Staljingrad. Naprotiv, osećalo se da se priprema snažna protivofanziva, ali niko od nas nije znao — gde i kada.

Sedeti skrštenih ruku i čekati na razvoj nama još nepoznatih događaja — nismo mogli. Poslednji prelaz preko Volge tukli su neprijateljski mitraljezi, a naši su položaji, reklo bi se, visili o dlaci. Trebalo je pristanište u rejonu fabrike »Crveni oktobar« obezbediti od neprijateljske vatre iz automata i mitraljeza, da bi bar noću mogli da pristaju brodovi Volske flotile i istovaruju ratni materijal. Stoga je, posle završenog prebacivanja svih jedinica Sokolovljeve 45. pešadijske divizije, Vojni savet armije odlučio da se izvrši protivnapad na neprijatelja.

Evo te odluke:

**»Delimična borbena zapovest br. 217, Staljingrad,
31. X 42.**

1.— Posle niza neuspelih napada sa ciljem probroja fronta i izbijanja na Volgu neprijatelj se žurno utvrđuje na dostignutoj liniji i dovlači rezerve, spremajući se za nov napad.

2.— Po dolasku Sokolovljeve divizije, armija će 31. X 42. delom svojih snaga preći u protivnapad sa zadatkom da uništi neprijatelja koji dejstvuje u rejonu Staljske

i Karuselske ulice i izbije na glavnu (zapadnu) magistralu železničke pruge.

3.— Odlučio sam: glavni udar naneti snagama 45. pešadijske divizije (Sokolovljeve) u zoni između fabrika »Barikade« i »Crveni oktobar«, a snagama Gurjevljeve 39. divizije potpuno očistiti teritoriju fabrike »Crveni oktobar« i izbiti na liniju železničke pruge.

4.— Jedinice 45. divizije (Sokolovljeve) napadaće u zoni: desno — Menzenska i Gončarska ulica, a levo — jaruga 500 metara zapadno od pristaništa — Džankojska ulica.

Zadatak: posle artiljerijske pripreme od 30 minuta, čvrsto se naslanjajući na vatreni val, bez zadržavanja oko uništavanja pojedinih vatrenih tačaka i sitnih neprijateljskih grupa, prvim ešelonom izbiti na liniju železničke pruge »Tupikova«. Čišćenje položaja od preostalih neprijateljskih snaga vršiće pukovske i divizijske rezerve.

Podržava: severna artiljerijska grupa Staljingradskog fronta.

5.— Gurjevljeve jedinice napadaće u granicama svoje odbrambene zone.

Zadatak: posle artiljerijske pripreme od 30 minuta, naslanjajući se čvrsto na vatreni val, ne zadržavajući se oko uništavanja pojedinih vatrenih tačaka i sitnih neprijateljskih grupa, izbiti na liniju železničke pruge kod mesta Severna. Čišćenje položaja od preostalih neprijateljskih snaga vršiće pukovske i divizijske rezerve.

Podržava: artiljerijska podgrupa armije.

6.— Artiljerija će za vreme artiljerijske pripreme:

- neutralisati vatrene tačke ispred prednjeg kraja;
- neutralisati minobacačke i artiljerijske baterije u dubini neprijateljskih borbenih poredaka;
- podržavati vatrenim valom juriš pešadijskih jedinica;
- pripremiti zaprečnu vatru po južnom delu fabrike »Barikade«, ne dozvoljavajući prilaženje neprijateljskih rezervi i napad protivnika sa severa duž Karuselske ulice;

Vatreni položaj artiljerijskog oruđa u jednom stanu porušenog
Doma železničara

e) protivoklopnu artiljeriju isturiti i borbene poretkе jedinica radi uništavanja neprijateljskih tenkova.

7.— Od starešina svih stepena zahtevam da naročito brižljivo prouče pravce kretanja svake jedinice na zemljištu i detaljno razrade plan tesnog sadejstva sa artiljerijom.

8.— Od svih jedinica koje izvode napad zahtevam da smelo i brzo prodiru napred, ne zadržavajući se na likvidaciji posebnih žarišta otpora, čije detaljno čišćenje od preostalih neprijateljskih grupa staviti u zadatak rezervama i jedinicama drugog ešelona».

Kako je to moguće, možda će se zapitati neupućeni čitaoci, da je još juče komanda 62. armije smatrala da se armija nalazi na ivici katastrofe, a da se danas odlučila za protivnapad?

Tačno je, dragi čitaoci, takav je zakon rata, a naročito kada je reč o borbama u Staljingradu.

Predstavite sebi 62. armiju u Staljingradu, koja se brani na uskom pojusu duž obale Volge. Ako ona ne bi iskoristila priliku da udari na neprijatelja iznurenog u borbama, da bi ga makar za 100 — 200 metara potisnula od obale, ona bi sama mogla da se nađe u Volgi. Zar je bilo mogućno onda sedeti na samoj obali i mirno čekati da se neprijatelj pribere i oporavi? Zar se smelo pokazati neprijatelju da smo sposobni samo za odbranu, i da tapkamo u mestu kao vezani zečevi ispred lovca koji puni pušku? Bilo bi glupo sedeti i čekati šta će predužeti neprijatelj, a ne težiti da postignemo makar i najmanje uspehe.

Protivnapad smo izvršili 31. oktobra i, po mom mišljenju, on nam je doneo veliki uspeh. Ponegde smo napredovali do 100 metara, zauzeli zapadni deo Novoselske ulice, zapadnu ivicu voćnjaka; u fabrici »Crveni oktobar« povratili smo tri odeljenja: Martinovih peći, za kalibriranje i za sortiranje kao i skladište gotovih proizvoda. A najvažnije je bilo to što smo dokazali, i sebi i neprijatelju, da smo sposobni ne samo za odbranu, već da možemo i napadati i osvajati ranije izgubljeno. I, najzad, dogodilo se to da smo poslednji udar na kraju borbe, koja je trajala od 14. do 31. oktobra, zadali mi, a ne neprijatelj.

U tome je bila naša moralna pobeda, koju nam je donela 45. divizija, čiji uspeh nije bio slučajan. Njeni pukovi su imali bogate tradicije i nosili su imena: Bogunski, Taraščanski i Donski. Sama divizija je nosila ime svog prvog komandanta, heroja građanskog rata, Nikolaja Ščorsa, koji je komandovao njenim pukovima u slavnim pohodima za oslobođenje Ukrajine.

U vreme staljingradske bitke Ščorsovom divizijom je komandovao Vasilije Pavlovič Sokolov, mlad sovjetski potpukovnik, a kasnije general. On i njegovi najbliži saradnici — Moželjko, Bakanov, Sjerov i drugi brzo su se snašli u situaciji, stvarajući sitne jurišne grupe za vođenje uličnih borbi. Istina je da su pukovi ove divizije kraće vreme vodili odbranu, ali su zato stekli veliko iskustvo u napadnim borbama u gradu. Ščorsova divizija stigla je do Berlina. Iskustva stečena u borbi u Staljingradu pomogla su joj da uspešno izvrši zadatke prilikom napada na takve gradove, kao što su: Zaporozje, Odesa, Lublin, Lođ, Poznanj i Berlin. Jurišne grupe Ščorsove divizije bile su nezadržive u gradskim borbama. One su probijale svaku odbranu i izlazile kao pobedioci iz najkomplikovanijih situacija.

POSLEDNJI NAPAD PAULUSOVE ARMIJE

Pripreme za svoj sledeći napad Paulus je otpočeo, verovatno, još pre 1. novembra, ali u jeku žestokih okršaja mi to nismo mogli primetiti. Sada pak, kada je nastupilo zatišje, kada su izviđački organi počeli da prodiru do neprijateljskih drugih ešelona, nama je postalo jasno da bitka za grad još nije završena. Bilo je jasno da se Hitler ne može pomiriti sa krahom strategijskog plana za 1942. godinu i da će zahtevati da se Staljingrad po svaku cenu zauzme.

Šta je gonilo Nemce na Staljingrad? Zašto im je on bio potreban u poznu jesen 1942. godine? Postojaо je samo jedan odgovor: Hitler se bojao da ne izgubi vojni i politički ugled kod zemalja osovine i zato je postupao u duhu poslovice: »Bolje ikad, nego nikad«. Njegov je cilj bio da osvoji Staljingrad i s tim uspostavi narušen politički i vojni prestiž fašističke Nemačke. Zato su Hitlerovi generali kao volovi uprli svoje robove u Staljingrad i sa idiotskom upornošću nastojali da izvrše Hitlerovu direktivu. Oni nisu primetili da smo pripremili klopu za nemačke snage.

Komandant fronta, general-pukovnik Jerjomenko, razgovarajući sa mnom preko telefona, tvrdio je da Nemci ne misle da produže napad na 62. armiju, da već povlače svoje snage sa fronta armije negde u dubinu, na krila. Međutim, mi smo shvatili to ovako: Vrhovna komanda, čije su namere Jerjomenku, svakako, bile poznate, premajući protivofanzivu, odlučila je da po svaku cenu,

uglavnom aktivnim dejstvima u gradu, zadrži neprijateljsku grupaciju u rejonu Staljingrada. Jer, napad delom snaga (jednim korpusom) 64. armije iz rejona Beketovke u pravcu juga, tobože radi pojačanja odbrane grada, nije bio ništa drugo do demonstracija sračunata na to da neprijatelj stekne ubedjenje da je odbrana Staljingrada glavni zadatak i cilj naših snaga.

Hitlerov general Hans Der, u svojoj knjizi *Pohod na Staljingrad*,^{*)} ovako karakteriše taj period borbi: »Vrhovna komanda (Hitler) je htela da izbacivanjem neprijatelja iz ostalih rejona grada završi bitku za Staljingrad«, — tako je stajalo u direktivi Vrhovne komande oružanih snaga (OKW).

»Sada je ovaj zadatak imao taktički karakter. Propaganda obeju strana pridala mu je strategijski značaj. Sve dok su se Rusi borili zapadno od Volge, Staljin je mogao da govori o herojskoj odbrani svog grada. Hitler pak nije htio da se smiri sve dok njegove snage ne budu zauzele i poslednje parče zemlje koja se zove Staljingrad. Politika, prestiž, propaganda i osećanje nadvladali su trezveno razmišljanje vojskovođe«.*)

Jasno je da gospodin Der preteruje.

Okrivljujući Hitlera (što je u poslednje vreme ušlo u modu kod čitavog niza zapadnonemačkih revanšista), on samim tim nastoji da opravda sebe i svoje kolege koji, ne videći da im preti opasnost, ne samo da nisu mislili na povlačenje svojih snaga iz rejona Staljingrada, nego su čak dovodili iz dubine sveže rezerve radi novog napada na grad. To se odigravalo u onom momentu kada su od 62. armije postepeno oduzimali artiljeriju raspoređenu na levoj obali Volge. Samo po jednom simptomu — po slabljenju vatrenih baterija s one strane Volge — moglo se zaključiti da se naš udar priprema na nekom drugom mestu. No, u pomamnom besu i tupoj mržnji prema braniciima grada, hitlerovci nisu videli ništa, sem zidova fabričkog rejona, koji se uzdižu pred njima, a mi smo se za to vreme, pravilno shvativši zamisao Komande fronta i Vrhovne ko-

^{*)} Vidi: Hans Doerr, *Der Feldzug nach Stalingrad*, E. S. Mittler und Sohn, GmbH, Darmstadt, 1955. str. 47. — Prim. red.

mande, pripremali za predstojeće borbe sa ciljem da vežemo za Staljingrad što veći broj neprijateljskih divizija.

Razume se, onim snagama, kojima je 62. armija raspolagala posle žestokih borbi u fabričkom rejonu, nije bilo mogućno odjedanput razviti napadna dejstva širih razmera. Ipak smo, prešavši na aktivna dejstva početkom novembra, počeli proširivati svoju teritoriju na desnoj obali Volge.

Neću da krijem da su pojedini odgovorni rukovodioci štaba armije mislili da će Hitlerova komanda uoči praznika velike oktobarske socijalističke revolucije ponoviti snažan napad i da će još jednom pokušati da baci 62. armiju u Volgu, da zauzme ceo Staljingrad. Zato su smatrali da ne treba preduzimati aktivna dejstva i rasplinjavati snage. Vojni savet armije odbacio je ove pretpostavke operativaca. Da, mi smo očekivali napad hitlerovaca, ali ne onoliko snažan kao što je bio onaj od 14. oktobra. Bili smo sigurni da će naša aktivna dejstva, čak i poslednjim snagama, privući hitlerovske jedinice ka Staljingradu i učiniti ono što je želela Vrhovna komanda.

Koristili smo sve — i iskustvo, i znanje i drskost. Naše jurišne trupe nisu davale mira osvajačima ni danju ni noću: one su osvajale pojedine zgrade, pa i čitave rejone, primoravajući neprijatelja da rasparčava svoje snage i uvodi rezerve u borbu. Nemci su sedeli u zauzetim zgradama kao na buretu baruta, čekajući svakog trenutka da budu napadnuti ili da odlete u vazduh.

A mi smo im i danju i noću nametali borbu na čitavom frontu armije. Načelnik štaba armije, general Krilov je, naravno, po odobrenju Vojnog saveta, vršio pritisak naročito na generale Rodimceva i Batjuka, koji su se nalazili na pasivnijim odsecima fronta, zahtevajući da organizuju neprekidno izviđanje, da vrše napade jurišnim grupama i zarobljavaju neprijateljske vojnike.

Istovremeno smo se spremali za odbijanje novog napada. Naši izviđački organi su sistematski pratili dolazak i prikupljanje nemačkih snaga u rejonu naselja Barikade i Crveni Oktobar. Nastupajuća hladnoća kao da je terala hitlerovce u grad, gde je još dejstvovala 62. armija s

kojom su hteli da še što pre obračunaju i da se potom mirno smeste u tople podrume. 4. novembra upisao sam u svoj dnevnik: »U najskorije vreme... neprijatelj će nastaviti žestoke napade. On će uvesti u borbu sveže snage — oko dve pešadijske divizije. No, vidi se da on napreže svoje poslednje snage.«

Izvodeći aktivna dejstva malim jurišnim grupama, armija je uspela da skupi do tog vremena izvesne rezerve. Na levoj obali Volge imali smo dva pešadijska puka sa štabom Gorišnijeve divizije (oni su se tamo popunjavalni ljudstvom) i 92. pešadijsku brigadu koja se popunjivala mornarima pristiglim sa Dalekog istoka.

Prebacivajući ove snage u Staljingrad, odlučili smo da izvršimo pregrupisavanje: dva puka Gorišnijeve divizije da rasporedimo na frontu između Ljudnikovljeve i Sokolovljeve divizije — južno od fabrike »Barikade«, što smo samo upola ostvarili prebacivši samo jedan puk; da sve vojnike i niže starešine Žoludevleve divizije prebacimo u 118. puk, s tim da puk ostane na dosadašnjim položajima pod operativnom komandom Ljudnikova; da sve vojnike i niže starešine pukova Gurtjevljeve pešadijske divizije damo Ljudnikovu kao popunu; da štabove Žoludevleve i Gurtjevljeve divizije i štabove pukova prebacimo na levu obalu i da artiljeriju koja se nalazi na levoj obali potčinimo neposredno komandantu artiljerije armije; da bataljon za osiguranje štaba armije (bivši školski dopunski puk armije) rasformiramo, a njegovo ljudstvo i naoružanje stavimo na raspolaganje Gurjevljevoj pešadijskoj diviziji za popunu; da Smehotvorljevu pešadijsku diviziju povučemo u drugi ešelon sa zadatkom da brani mesto prelaza 62. armije.

Da bi čitaoci dobili što jasniju sliku o rasporedu jedinica 62. armije i njenim zadacima, navešću Zapovest br. 232 u celosti:

»1.— Posle niza neuspešnih napada (u cilju) da probije odbranu armije i izbije na Volgu, neprijatelj dovodi nove snage, spremajući se da ponovi napad.

2.— Pošto je 2. XI 42. odbila sve neprijateljske napade, armija i dalje brani dosadašnji položaj.

3.— Ljudnikovljeva divizija, ojačana 118. pukom, braniće posednuti odbrambeni pojas, sprečavajući neprijatelju prodiranje u rejon Tajmirske i Arbatovske ulice.

4.— Gorišnijeva divizija (bez 90. puka), ojačana četom tenkova »KV«, braniće posednuti odbrambeni pojas, sprečavajući neprijatelju prodiranje u rejon Novoselske ulice i ka Volgi.

Čvrsto osigurati spoj levo sa Sokolovljevim jedinicama.

5.— Sokolovljeva divizija braniće posednuti odbrambeni pojas, sprečavajući neprijatelju prodiranje u severoistočni deo fabrike »Crveni oktobar« i njegovo izbjanje sleva na spoj sa jedinicama Gurjeva.

6.— Gurjevljeva divizija, ojačana četom tenkova »KV«, braniće posednuti odbrambeni pojas i sve fabričke zgrade koje se nalaze u njenom odbrambenom pojasu, sprečavajući neprijatelju osvajanje istočnog i jugoistočnog dela fabrike »Crveni oktobar« i izlazak na Volgu istočno od fabrike.

Čvrsto osigurati spoj levo sa Batjukovim jedinicama.

7.— Batjukova divizija braniće posednuti odbrambeni pojas, sprečavajući neprijatelju izlazak na Volgu u granicama svog odbrambenog pojasa. Naročito jako osigurati krila divizije i spoj levo sa jedinicama 13. divizije.

8.— 13. divizija braniće posednuti odbrambeni pojas, sprečavajući neprijatelju izbjanje na Volgu u granicama svog pojasa. Glavne snage grupisati na desnom krilu divizije.

9.— Jedinice Smehotvorovljeve divizije štitice prilaze armijskom mestu prelaza preko reke.

10.— Sva pregrupisavanja prema ovoj zapovesti završiti do 23 časa 3. XI 42.

11.— Sve starešine izvršiće inžinjerijsko uređenje svojih položaja i do 4 časa 4. XI 42. potpuno pripremiti svoje jedinice za odbijanje mogućih neprijateljskih napada.

12.— U toku noći 3/4. XI 42. u zoni svake divizije organizovati pojačano izviđanje u cilju hvatanja zarobljenika.

13.— Svim divizijama postavljam sledeći opšti zadatak: lokalnim akcijama proširivati branjeni mostobran, pomerajući svoj prednji kraj napred (na zapad) najmanje za 80 — 100 m dnevno tako da neprijatelj 6. XI 42. do mraka bude potpuno izbačen iz rejona fabrika »Bari-kade« i »Crveni oktobar«.

Posle svakog, makar i neznatnog, prodiranja napred, odmah se čvrsto i sigurno utvrditi.

Planove lokalnih akcija komandanti divizija dostavice mi do 10 časova 4. XI 42.

14.— O izvršenju ove zapovesti, a posebno tačke 10., izvestiti do 1. čas 4. XI 42.«.

U tački 13. ove zapovesti divizijama je bio postavljen zadatak ne samo da se brane, nego i da lokalnim protivnapadima, tj. napadnim dejstvima, poboljšaju svoje položaje.

U tačkama 4. i 6. ove zapovesti pominju se dve čete tenkova. One su se pojavile kod nas zahvaljujući samopožrtvovanom radu osoblja remonta radionica, koje je, ne obzirući se na vatru i napade avijacije, opravljalo i vraćalo u stroj oštećene tenkove.

Uoči praznika je neprijateljska avijacija osetno pojačala svoju aktivnost. Izviđački avioni su preko celog dana visili iznad naših borbenih poredaka i, otkrivajući važnije ciljeve — komandna mesta, koncentracije pešadije — pozivali bombardere koji su u grupama od 40 — 50 aparata vršili žestoke napade. Bio je smrtno ranjen komandant 149. pešadijske brigade, pukovnik Boljvinov, čovek gvozdene volje i inicijative, pravi heroj. Sahranjen je u rejonu Krasne Slobode. Njegovo će ime zauvek ostati u uspomeni i srcima Staljingrađana. On je bio rođen vojnik, živeo je u rovu kao vojnik i poginuo kao heroj Staljingrada. 5. novembra, direktnim pogotkom bombe, uništen je štab 895. puka na čelu sa komandantom. Kao odgovor na to pojačali smo noćna dejstva jurišnih grupa. Naročito su se dobro pokazali Sibirci iz Batjukove divizije. Sačekavši noć, oni su smelo išli napred, osvajali skloništa, bunkere, uništavali njihove posade i tako postepeno, korak po korak, proširivali našu teritoriju.

Moglo bi mi se postaviti pitanje: a šta je onda radila 13. gardijska divizija Rodimceva? Zašto ne govorim o njoj? Zato što je naša štampa, opisujući tok borbi u Staljingradu, gotovo celo vreme najviše pisala o Rodimcev-
ljevoj diviziji.

Ne mislim nimalo da umanjim ulogu Rodimcevljeve divizije koja se od 14. do 25 septembra suprotstavlja nemačkom glavnom udaru. Ona se 10 dana borila nevi-
đenom upornošću. Reći će otvoreno da nije bilo Rodim-
cevljeve divizije, ceo Staljingrad bi još u septembru, ot-
prilike polovinom meseca, bio u rukama neprijatelja.

Ali Paulusova armija je 26. septembra prenela svoj glavni udar prema severu, na Mamajev kurgan, na fabrike i fabrička naselja. S naše strane su stupile u borbu druge, nove divizije: Gorišnijeva, Batjukova, Gurjevljeva, Sme-
hotvorovljeva, Gurtjevljeva, Žoludevljeva, Ljudnikovlje-
va, Sokolovljeva, Gorohovljeva brigada i druge. Rodimcev-
ljeva divizija nije učestvovala u borbama na glavnom pravcu, ona je ostala na pasivnom odseku fronta sve do kraja bitke.

Tada su na taj pasivni odsek Rodimceva pohrili do-
pisnici, fotoreporterji, pisci, žurnalisti. Oni nisu mogli da dođu na druge odseke fronta jer su se tamo vodile žestoke borbe, a i mi sami ne bismo ih tamo pustili. Zato je većina predstavnika štampe mogla dospeti samo na odsek Rodimcevljeve divizije i koristiti već donekle zastarele podatke iz borbe samo njegove divizije. Zbog toga se čitaocima ponekad činilo da se u Staljingradu bori jedino Rodimcevljeva divizija.

Neka se ne ljuti Vasilije Grosman što će otkriti sledeću tajnu: on je napisao vanredno interesantan članak *Na pravcu glavnog udara*, posvećen oktobarskim borbama u fabričkom rejonu, ali je činjenice iz ratnog života Gurtjevljeve 308. divizije dobio onda, kada se već ta divizija nalazila na levoj obali Volge, tj. van Staljingrada.

Neka se ne nađe uvređen ni Nikolaj Virta. On piše da je skoro mesec dana živeo na desnoj obali Volge, u samom Staljingradu. To je tačno. Ali živeti u Staljingradu u septembru — novembru, u jeku staljingradske bitke,

nikako nije isto što i nalaziti se tamo u decembru i januaru, kada je već neprijatelj bio okružen, i Virta je mogao slobodno da šeta obalom Volge, prikupljajući potreban materijal o bici koja se tamo odigrala.

Moram da budem iskren prema istoriji i, kao bivši komandant 62. armije, ne mogu da umanjim značaj nijedne divizije i puka koji su učestvovali u bici za Staljingrad. Zar vojnici Sologubove pešadijske divizije, koji su se borili u Staljingradu uvek na pravcu glavnog udara, na koje je stotinu puta jurišao nadmoćniji neprijatelj, ne zaslužuju istu slavu i počast kao i drugi? Zar nije pokazala junaštvo pešadijska divizija generala Smehotvorova, koja je pretrpela velike gubitke i bila do krajnosti iscradena, ali se i dalje hrabro borila protiv nadmoćnijih nemackih snaga? Mogu bez preterivanja reći da u našoj 62. armiji nije bilo rđavih divizija, nije bilo moralno slabih jedinica, jer u Staljingradu nisu trpeli plašljivce, za njih tamo nije bilo mesta.

Nastupilo je naglo zahlađenje. Od mesnih stanovnika dobili smo obaveštenja o režimu Volge: na njoj se u novembru pojavljuje ledena kora, a docnije počinje jako kretanje leda. Za vreme kretanja leda prekida se saobraćaj preko Volge, jer plovna sredstva nisu u stanju da ga savladaju.

Mi, stanovnici severne Rusije, znali smo za kretanje leda u proleće na manjim rekama, kada prolećne vode slamaju led... To obično počinje krajem marta, a ponekad i u aprilu, kada gačci*) doleću; svi čekaju toplotu, cveće, početak poljskih radova. U jesen ili na početku zime sve reke, koje sam imao prilike da vidim do 1942. godine, obično se nekako neprimetno zaledjuju, kao da počinju svoj zimski san pod sve debljim ledenim pokrivačem. Dešavalo se da uveče posmatraš miran i tih tok reke, a ujutru se pokaže da je već okovana glatkim ledom.

Takve sam prizore posmatrao na Oki i na drugim rekama Moskovske i Tulske oblasti, gde sam proveo svoje kratko detinjstvo.

*) Vrsta ptica slična vrani. — Prim. prev.

Sa Volgom se ujesen događa nešto sasvim drugo: ona se zaleduje nedeljama, pa čak i mesecima. Temperatura vazduha je već spala na 10 stepeni ispod nule, a Volgu još nije okovao led, sa nje se diže para. Kad se temperatura snizi do minus 12 stepeni, na reci se pojavljuju manje sante leda. I, najzad, pri temperaturi od minus 15 stepeni, posle manjih pojavljuju se velike sante, a zatim se neprekidno, ne zaustavljući se, kreće kompaktna ledena masa. Tada se preko Volge više ne mogu probiti čak ni oklopni čamci, i samo pojedini odvažni ljudi sa čakljom u ruci, skačući sa sante na santu, prelaze bez čamca na suprotnu obalu. Ali to su mogli da urade samo pojedini najodvažniji Povološci. A svi ostali, iako isto toliko odvažni i jaki, pa čak ni mornari sa Dalekog istoka, koji su došli da brane Staljingrad, nisu bili u stanju da to učine.

Moguće je da je Paulus čekao baš taj momenat za početak novog napada. Izviđači su donosili dokumenta peginulih vojnika i oficira 44. pešadijske divizije koja se ranije nalazila u rejonu Voroponova u rezervi glavnih snaga 6. armije. Prema tome, sveže snage za novi napad već su se nalazile na polaznim položajima. Čekajući razvoj događaja, mi smo u to vreme morali da se borimo na dva fronta — i sa neprijateljem i sa stihijom na Volgi.

Predviđajući moguće komplikacije, Vojni savet armije blagovremeno je dostavio komandi pozadine tačan plan snabdevanja boračkih jedinica u Staljingradu, zahtevajući da se pre svega prebacuju ljudstvo za popunu i velike količine municije, jer bi bez ovih potreba armija mogla propasti, zatim hrana i, najzad, zimska odeća. Bili smo svesni toga da ćemo gladovati i trpeti hladnoću, ali znajući da neprijatelj priprema napad, nismo mogli ostati bez ljudstva i municije. Nedostatak municije u takvoj situaciji je isto što i smrt.

Armiski i frontovski organi za snabdevanje, ne zna se iz kojih razloga, nisu to shvatili. Potcenio je to i zamenik komandanta pozadine Sovjetske armije, general Vasilije Ivanovič Vinogradov. On je došao na levu obalu Volge da bi pomogao armiji da savlada predstojeće teškoće, ali njegova intervencija u pogledu snabdevanja

Na komandnom mestu divizije Ljudnikova

naše armije više je ličila na »medvedu uslugu« nego na pomoć. Smatrajući da armija neće moći da izvrši borbeni zadatak ako ne bude stvorila rezerve hrane i zimske odeće, general Vinogradov, očigledno, nije shvatio suštinu borbe koja se vodila u Staljingradu. »U odbrani — hrana je najvažnija«, u šali su govorili vojnici. A Vinogradov, kako izgleda, shvatio je to ozbiljno.

Bilo je potrebno mnogo municije, tačnije, što više, to bolje, jer, znajući namere neprijatelja koji je težio da što pre uništi branioce grada, nismo mogli, nismo imali prava govoriti vojnicima da štede municiju u borbi. A i sami vojnici su preduzimali sve mere da se dobro snabdeju ručnim bombama, minama, pešadijskom i artiljerijskom municijom. Oni su otvoreno izjavili da su spremni da trpe i glad i hladnoću, samo da ne ostanu bez municije.

Međutim, general Vinogradov je primorao pozadinske organe da 62. armiji u Staljingrad mesto municije šalju odeću, čizme od valjane vune (valjenke) i hranu. Na taj način se u skladištima jedinica 62. armije stvorio višak odećne opreme.

Takva »pomoć« nije obećavala ništa dobro. Preko komandanta pozadine armije poslao sam generalu Vinogradovu nekoliko depeša u kojima sam kategorički zahtevao da se više ne meša u stvar snabdevanja armije. Ali on je terao svoje: tople potkošulje, kape s naušnjacima (ušanke) i čizme od valjane vune upućivane su u Staljingrad kao hitni tereti. Morao sam da se obratim Vojnom savetu fronta... Tek na intervenciju N. S. Hruščova bilo je obustavljeno slanje kapa i čizama u Staljingrad. Vinogradov je uskoro otplovio i nama je lagnulo.

Kontrolu nad evidencijom, podelom i stvaranjem rezervi municije poverio sam Spasovu, Sokolovu i Zinovjevu. Oni su se stalno nalazili u Staljingradu i svakog dana su me lično izveštavali o pristizanju tereta. Raspodelu (kome i koliko izdati, koliko zadržati za rezervu) odobravao je Vojni savet armije.

Vojnici su obično na rukama prenosili terete sa stalingradskog pristaništa, pošto konja i kamiona u Staljin-

gradu nije bilo, pa su i sada naši borci bili spremni da čitave pristigle čamce nose na prednji kraj.

Sem toga, komandanti pukova i divizija, ne računajući na »centralizovano« snabdevanje, stvarali su rezerve municije na svoj način: oni su birali borce i starešine iz redova bivših ribara i mornara koji su sami pravili skele i čamce, i, dobivši granate i mine iz armijskih i frontovskih skladišta, prebacivali ih u Staljingrad.

Razume se, sve je to bilo skopčano sa rizikom. I često su čamci sa municijom za Staljingrad po mraku pristajali na neko drugo mesto ili su pak stradali pri sudaru sa san-tama leda.

Često se događalo da je čamac opkoljen ledom dospeuo pod vatru fašističkih mitraljezaca koji su sa zverskom svirepošću ubijali bespomoćne ljudе. Morali smo da stvorimo grupe za spasavanje. Opremljene čakljama i konopcima, one su dežurale noću kraj obale u čamcima i čim bi čule znak da se dogodila nesreća, odmah su hitale u pomoć.

Tako se armija, nekoliko dana pre neprekidnog kretanja leda i početka novog neprijateljskog napada, obezbedila municijom. Na isti način stvorili smo i prilične rezerve hrane i na dan proslave Velikog oktobra ugostili vojнике sibirskim valjuškama s mesom. Ja sam imao svoje tajno skladište, kojim je upravljao potpukovnik Spasov. Tamo se čuvala neprikosnovena armijska rezerva hrane — oko 12 tona čokolade. Računao sam da će, dajući u teškom momentu po pola table vojniku, izdržati 1 — 2 nedelje, dok se ne zaledi Volga i ne organizuje redovno snabdevanje.

11. novembra u 6.30 časova neprijatelj je, posle avijacijske i artiljerijske pripreme, prešao u napad. U njemu je učestvovalo pet pešadijskih divizija (389, 305, 79, 100. i 44.) i dve oklopne divizije (24. i 14.), ojačane pojedinim jedinicama 294. pešadijske divizije, prebačenim avionima iz Rosošija, i jedinicama 161. pešadijske divizije, koje su na isti način bile prebačene iz Milerova.

Front napada, širine oko 5 km, protezao se od Volhovstrojevske ulice do jaruge Bani. Mada većina pomenutih

nemačkih divizija nije bila punog sastava (one su bile prilično proređene u nedavnim borbama), ipak je gustina neprijateljskog borbenog poretku bila zaprepaščavajuća.

Paulus je, očigledno, nameravao da jednim udarom razbije Ljudnikovljevu, Gorišnijevu, Sokolovljevu, Gurjevljevu i Batjukovu diviziju i da izbije na Volgu.

Celog dana su se vodile vanredno uporne borbe za svaki metar zemljišta, za svaku ciglu i svaki kamen Staljingrada. Borba ručnim bombama i bajonetima trajala je nekoliko časova. U isto vreme je severna grupa pukovnika Gorohova prešla u protivnapad od železničkog mosta na ušću reke Mečetke na jug, na fabriku traktora.

Na Mamajevom kurganu je Batjukova divizija vodila susretne borbe sa nastupajućim neprijateljem.

Fabrički dimnjaci rušili su se zbog dejstva avio-bombi, artiljerijskih zrna i mina. Bilo je jasno da neprijatelj glavni udar nanosi na spoj između Ljudnikovljeve i Gorišnijeve divizije. 118. gardijski pešadijski puk, koji je juče brojao 250 bajoneta, u 12 časova imao ih je samo šest. Komandant puka je bio teško ranjen.

U 11.30 časova hitlerovci su uveli u borbu rezerve; njihova pešadija i tenkovi rastrojili su borbeni poredak na desnom krilu 241. pešadijskog puka Gorišnijeve divizije i izbili na Volgu na frontu 500 — 600 m. Armija je po treći put bila presečena, a Ljudnikovljeva pešadijska divizija bila je odsečena od glavnih snaga.

Ali na ostalim odsecima fronta armija je i dalje držala svoje položaje. Paulus nije uspeo da iskoristi svoju nadmoćnost u snagama i nije ostvario predviđeni plan. Nije mu pošlo za rukom da 62. armiju baci u ledenu Volgu.

Nov neprijateljski napad, kao što je i trebalo očekivati, poklopio se sa početkom jakog kretanja leda na Volgi. Brodovi Volške flotile nisu mogli ni danju ni noću da se probiju k nama ni iz Ahtube ni iz Tumaka. Bili smo konačno i za dugo vreme odsečeni od leve obale. Ali, bez obzira na tako težak položaj, raspoloženje u armiji nije bilo rđavo. Dugo očekivan neprijateljski napad nije nas zatekao nespremne, i prvi dan borbe nije doneo Paulusu odlučan uspeh.

Iz dokumenata nemačkih zarobljenika videli smo da ovako hitlerovci neće moći dugo da napadaju, da će za 2 — 3 dana iskraviti i malaksati. Osećali smo da pravilno izvršavamo svoj zadatok: neprijatelj ne samo da ne napušta Staljingrad nego se, dovodeći sveže snage, ponovo uvlači u staljingradsku omču koja je, po našem mišljenju, morala uskoro da se stegne.

Iz telefonskih razgovora sa komandom fronta shvatio sam da su tamo zadovoljni našom istrajnošću. Međutim, 62. armiju čekala su nova teška iskušenja: 12. novembra ujutru neprijatelj je pregrupisavao svoje snage, dovodio rezerve, a to je bio znak da treba očekivati nove napade. I oni su otpočeli u 12 časova. Borbe su se rasplamsale na čitavom frontu armije. Pijani ili izbezumljeni fašisti navaljivali su ne obzirući se ni na šta. Mornari sa Dalekog istoka, kojima je bila popunjena Gorišnijeva divizija, dobro su pokazali zavojevačima »gde rakovi zimuju« i kako se tuku slavni pripadnici Crvene mornarice. Cisterne za benzin u Tuvinskoj ulici nekoliko puta su prelazile iz ruku u ruke. Raspaljeni borbom, mornari su skidali šinjele i u samim majicama i s kapama na glavi, odbacivši neprijateljske juriše, sami su prelazili u napad. Ne manje žestoke borbe vodile su se u zgradama fabrika »Crveni oktobar« i »Barikade« i na Mamajevom kurganu. Činilo nam se da su se naši borci pretvorili u besmrtnе divove, da nikakva snaga nije u stanju da ih savlada.

Po podne se prekinula telefonska veza sa komandnim mestom Batjukove divizije koja je vodila borbu za Mamajev kurgan. Vezista Titajev je pošao da otkloni kvar. Nakon izvesnog vremena kvar je bio otklonjen, veza uspostavljena, ali Titajev se više nije vratio. On je nepomično ležao na ivici levka od granate, stežući Zubima oba kraja žice. Prema pričanju vezista, koji su ga našli na liniji, njegovi zubi su bili čvrsto stisnuti. Smrt nije omela ovog hrabrog vezistu u izvršenju borbenog zadatka. Izgledalo je kao da i mrtav nastavlja borbu sa fašistima. Uskoro su vezisti ispevali pesmu o njemu, u kojoj su bila izražena vojnička osećanja i preživljavanja. Iako su mnogi stihovi ove pesme daleko od savršenstva, ja je navodim u

celini, onakvu kakvu su je u to vreme pevali Titajevljevi drugovi.

PESMA O HEROJU TITAJEVU

*Dogodilo se to, braćo, jednom kad je vladala hladna noć.
Major je pozvao k sebi hrabre veziste:
— Drugovi, sokoli, hitno je potrebna pomoć
Da uništimo proklete faštiste.*

*Prekinuta je veza u besnoj mečavi,
Nema putova,
Naređenje je: vezu uspostaviti
Makar se duž neprijateljskih rovova
Moralo puziti
I sa smrću boriti.*

*— Pokušaću ja, — ču se glas komsomolca, —
Dosad smo stotinu puta izbegli smrti gnev...
Prezime mladića bilo je Titajev,
A Vasilijem zvali su tog borca.*

*Oprostio se sa drugovima.
Torba mu je leđa pritiskivala,
A mečava brzo tragove zavejala.
Pod jakom vatrom našao je mladić
Mesto gde je vezu prekinuo mine delić.*

*Prekinutu žicu on Zubima veza.
I već mu se pobeda bila nasmejala
Al' je osula vatra jednog mitraljeza
I blizu njega jedna mina pala.*

*Učini se mladiću da kriče ždralovi,
U očima su mu beskraja valovi:
Rusija leži u snegu i krvi sva,
A nad leševima zavija mečava.*

*Tada je on u dubokom snegu,
U klečećem stavu,
Dok smrt na bregu
Pruža grozne šake,
Do krvi Zubima steg'o žičane krake —
I pao zapadu okrenuv glavu.*

*Neprijatelj je junaka rojevima zrna gadao,
A on je nepomično ležao.
Komandant armije sam je,
Gledajući njegovo telo tad,
Dao komandu: »Drugovi, napred, u napad!*

*Pukovi su na neprijatelja kretali.
 Kuću po kuću osvajali...
 Tombovčanin heroj —
 Svaki njegov drug to žali —
 Nije mogao da vidi
 Kako su Nemci od nas bežali.*

Naše mišljenje o borbi, o neprijateljskim snagama i sredstvima potpuno se obistinilo. Očajnički napad hitlerovaca završen je 12. novembra uveče. Juriši su bili odbijeni na svim odbrambenim odsecima armije. Za ta dva dana borbe hitlerovci su pretrpeli ogromne gubitke, koji bi se mogli računati na hiljadu.

Mi smo poslali štabu fronta čitav džak dokumenata poginulih vojnika i oficira iz sastava napred navedenih divizija.

Hitlerov general Der, koga smo već ranije pomenuli, ovako opisuje borbe u novembru:

»Početkom novembra ruske trupe su dobine pojačanja i na raznim odsecima fronta prešle u delimične protivnapade. Mada one nisu postigle osetne rezultate, ipak je ova činjenica sama po sebi svedočila da se perspektive »konačnog zauzimanja Staljingrada« nisu poboljšale.

Ne obzirući se na to, Hitler je naredio da se produži napad sa »sve većom žestinom«. 10. novembra je 51. armijski korpus izvršio napad na hemijsku fabriku »Lazur« (ona je dobila naziv »teniska raketa« po obliku okuke železničke pruge u kojoj je bila smeštena), istočno od k. 102 (Mamajev kurgan), koja je dosada više puta prelazila iz ruku u ruke (u ovom napadu je učestvovalo mnogo inžinjerijskih jedinica), kao i na metalurgijsku fabriku »Crveni oktobar«. Radničko naselje je bilo oslojeno, a izviđačke grupe su uspele da prodrnu čak i u fabričke zgrade. Ali sledećeg dana je napredovanje stalo. Napad je bio zauzavljen, a veći deo fabrike je ostao u rukama Rusa.

Opšti rezultat borbi u toku ova dva meseca u operativnom pogledu je bio neznatan, a u taktičkom — slab. 62. armija je, sem obalskog pojasa kod Rinoka, severno od Staljingrada, držala na Volgi položaje samo severno i južno od »Barikada« i na južnoj ivici Staljingrada. Ali,

najvažniji odsek, mesto skelskog prelaza između Krasne Slobode i grada, ostao je u rukama Rusa.

Gubici 6. armije u živoj sili i tehnički bili su najteži od svih koje je dosada pretrpela u toku letnje kampanje. Mogućnosti njene operativne upotrebe znatno su se smanjile.

U toku tih nedelja braniočeve su jedinice imale niz kritičnih momenata: naročito teška situacija je bila 14. oktobra i 11. novembra. Potisnute na uski zemljistički pojas sa Volgom za leđima, one nisu imale drugog izlaza sem da predaju grad ili da uporno brane svaki pedalj zemlje zapadno od reke. 62. armija bi mogla da dobije pojačanja da su uslovi veze sa suprotnom obalom bili povoljniji; međutim, oni su se poboljšali tek 16. decembra posle početka ruske protivofanzive, kada se Volga zaledila; dotada se veza sa pozadinom održavala skelama i čamcima. Uostalom, ruska komanda je težila da sačuva svoje snage za protivofanzivu i postavila sebi zadatku da sa minimalnim snagama veže što više nemačkih snaga u Staljingradu«.*)

Na takvu procenu situacije može se dati sledeći odgovor: u pravu ste, gospodo hitlerovci, ili još bolje, kako to Rusi kažu, vi ste se, gospodo fašisti, opametili, ali sa zadocnjenjem!

U staljingradskoj bici učestvovali su elitne jedinice nemačko-fašističke vojske, opremljene najmodernijom tehnikom. Ali branioci Staljingrada borili su se na život i smrt, primoravajući neprijatelja da po nekoliko puta povlači svoje divizije sa prednjeg kraja radi popune ljudstvom i tehnikom. No i te nove divizije su bile dovoljne samo za 3 — 5 dana borbe. One su se topile kao vosak u vatri staljingradske bitke. Staljingrad je bombama, plotunima »kačuša«, vatrom jurišnih grupa dočekivao neprijateljske jedinice koje su dolazile sa drugih frontova.

Hitlerova avijacija, koja je još u oktobru vršila do 3.000 letova dnevno, početkom novembra nije mogla da izvrši više od 1.000 letova čak ni u danima najžešćih borbi.

*) Vidi: Hans Doerr, *Der Feldzug nach Stalingrad*, E. S. Mittler und Sohn, GmbH, Darmstadt, 1955, str. 54—55. — Prim. red.

Fašistička avijacija je trpela ogromne gubitke u vazdušnim borbama, a naročito na aerodromima. U stepama između Volge i Dona ležali su razbacani ostaci stotina spaljenih i razbijenih neprijateljskih aviona.

15. novembra, tj. četvrtog dana napada, na frontu od naselja Rinoka, severno od Staljingrada, do naselja Kuporosnoga na jugu, protiv 62. armije dejstvovalo je 15 neprijateljskih divizija: 14, 16. i 24. oklopna, 3, 29. i 60. motorizovana, 94, 389, 305, 79, 100, 295, 71, 371. i 297. pešadijska. Njihov je osnovni zadatak bio da uniše branioce i da zauzmu Staljingrad.

Cela ta jaka neprijateljska grupacija, potpomognuta 4. vazdušnom flotom, počev od 23. avgusta je skoro neprekidno vodila borbe neposredno za sâm Staljingrad. I kada je Paulus 11. novembra, 8 dana pre početka naše opšte protivofanžive, bacio sve svoje snage u poslednji napad, ispeštavilo se da on na frontu širokom 5 km (od Volhovstrojevske ulice do jaruge Bani) ima samo sedam pešadijskih (389, 305, 79, 100, 44, 294. i 161.) i dve oklopne (14. i 24.) divizije. Ostale neprijateljske divizije bile su uništene snagama Staljingradskog fronta. Hitler i njegov Generalstab nisu zabadava na frontu od 5 km širine skoncentrisali 9 divizija, od kojih je jedna (294.) bila avionima prebačena iz Rosošija, a druga (161) iz Milerova. —

Ali, u novembru nemačko-fašističke jedinice više nisu bile isto što u avgustu i septembru, te su udarne snage Paulusove 6. armije u toku 11. i 12. novembra ponovo bile razbijene. Napad se ukočio već sledećeg dana, a za njegovo razvijanje nije bilo snaga, popuna se više nije imala odakle uzeti.

Pošto su 11. novembra odbili neprijateljske napade, iako je armija po treći put bila prosečena do same Volge, svi su branioci Staljingrada, počev od članova Vojnog saveta armije pa do poslednjeg vojnika, shvatili da je to bio poslednji napad protivnika. Bili smo uvereni da on sada neće biti u stanju brzo da dovede u red svoje snage, da dobije novu tehniku, naročito tenkove, municiju i gorivo. A bez toga, naročito bez tehnike, on nam nije bio opasan.

Svi su bili uvereni da će sada naše trupe naneti snažan i nesavladljiv udar. Za to su bili stvoreni svi potrebni uslovi u toku bitke koja je počela u drugoj polovini jula.

Razume se, ni posle 12. novembra Paulus nije prekinuo napadna dejstva; zatišja na frontu nije bilo, a nije ni moglo biti. Hitlerova Vrhovna komanda nije htela verovati da napad, koji se pripremao nekoliko nedelja, nije uspeo. Tako se bitka, otpočeta pre nekoliko meseci, produžavala kao po inerciji na svim odsecima fronta. A pošto neprijatelj nije položio oružje, branioci Staljingrada su smatrali za svoju svetu dužnost da ga istrebljuju, znajući da samo na taj način mogu sačuvati i svoje živote i živote svojih sugrađana. Tu nipošto nije u pitanju krvoločnost sovjetske komande ili samih vojnika. Ruski narod je oduvek bio poznat po svojoj miroljubivosti. Ali neprijatelj je sa mačem došao u našu zemlju te je i nas primorao da potegnemo mač, a to je bio početak njegove propasti. Braneći sebe, svoju domovinu, tekovine socijalizma, sovjetski vojnik je morao bespoštedno da uništava zavojevače.

Posle 12. novembra u Staljingradu su se nastavile borbe na svim odsecima fronta.

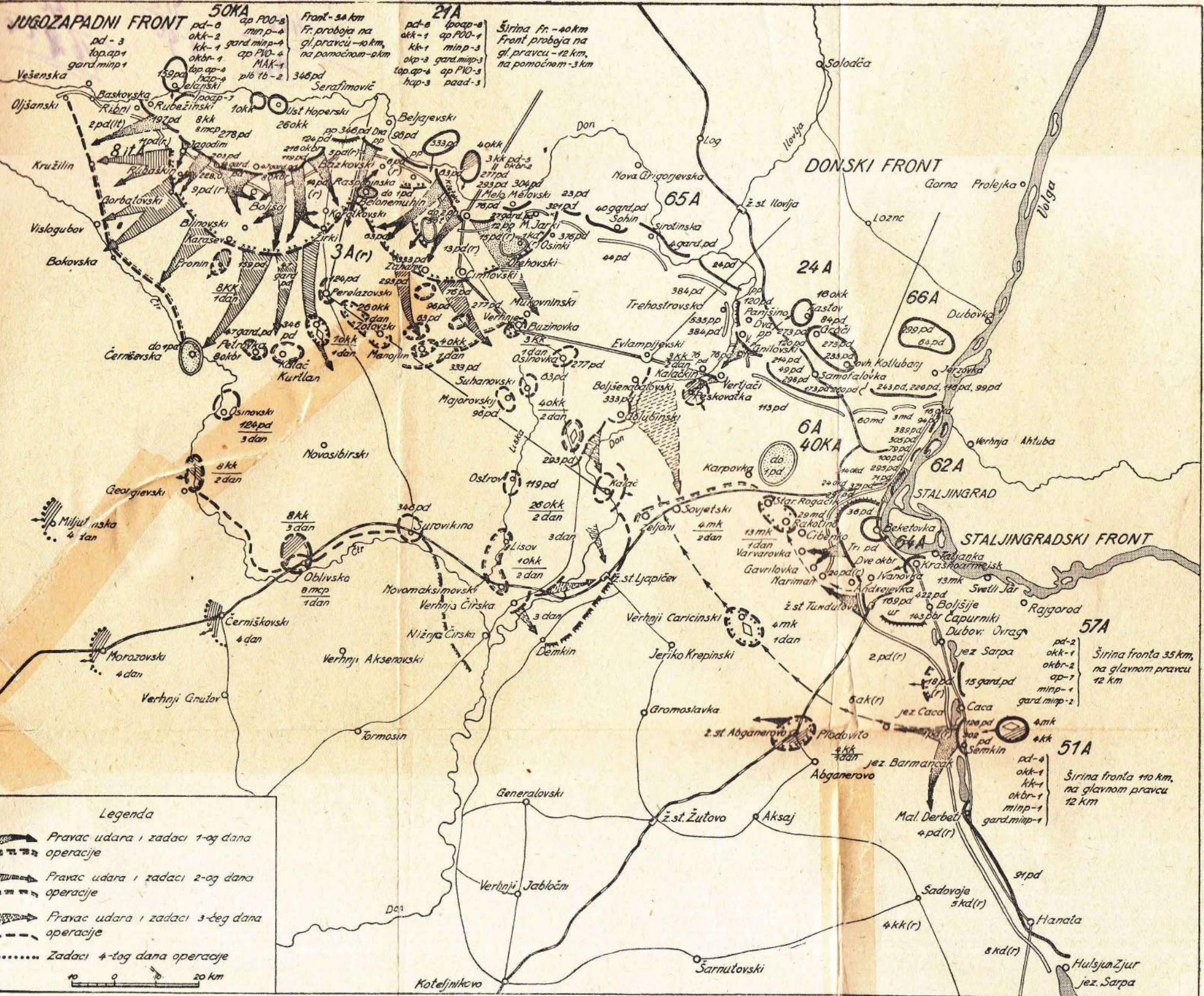
Sada je naš zadatak bio da pružimo pomoć Ljudnikov-ljevoj diviziji koja je bila odsečena od glavnih snaga armije. Njen položaj je postao vrlo težak: neprijatelj ju je priklještil sa severa, zapada i juga, a od istoka je bila odvojena Volgom, kojom se kretao kompaktan led.

Dotur municije i hrane, kao i evakuacija ranjenika, vršeni su neredovno, sa prekidima od 2 — 3 dana.

~~A Volgom se jednako kretao led.~~

Bili smo prisiljeni da pronađemo, tačnije rečeno, da iščupamo neke snage i sredstva iz borbenih poredaka na desnoj obali reke. Vojni savet armije odlučio je da u prvom redu od svih jedinica Smehotvorovljeve divizije formira jedan, 685. puk i da, rasporedivši ga iza desnog krila Gorišnijeve divizije, preduzme protivnapad duž Volge sa juga na sever radi sjedinjenja s Ljudnikovljevom divizijom.

Iz svih Smehotvorovljevih jedinica skupili smo za 685. puk svega 250 ljudi sposobnih za borbu. Tim kombinova-

nim pukom i desnim krilom Gorišnijeve divizije, koja se postepeno popunjavala vojnicima koji su u posebnim grupicama pristizali sa leve obale, mi smo sve do 20. novembra neprekidno vršili protivnapade u pravcu severa sa ciljem da se sjedinimo sa Ljudnikovom.

Svojim protivnapadima, istina, nismo uspeli da uspostavimo situaciju, ali smo zato sprečili neprijatelja da uništi Ljudnikovljevu diviziju.

Ne mogu da ne kažem nekoliko reči o ponašanju komande okružene divizije sa pukovnikom Ivanom Iljičem Ljudnikovom na čelu. Bez obzira na vanredno tešku situaciju, kod njih je vladalo spokojstvo i sigurnost. Telefonska veza je, naravno, bila prekinuta. Funkcionisala je samo radio-veza. Ja sam nekoliko puta lično razgovarao sa Ljudnikovom preko radija otvorenim tekstrom. Uvek smo prepoznali jedan drugoga po glasu, ne govoreći ni svoje ime ni prezime. Ja se nisam bojao da mu kažem da će pomoći doći, da ćemo se uskoro sjediniti sa njim. Verovao sam da mu je jasno zbog čega se vodi nešifrovan razgovor, kao i to da mu ne možemo pružiti nikakvu pomoć u živoj sili. On mi je takođe govorio da kod njih vlada dobro raspoloženje, da su jaki i da se nadaju brzom sjedinjenju. Hteli smo na ovaj način da dovedemo neprijatelja u zabludu.

Tek noću 15/16. novembra naši »noćni« avioni su na padobranima spustili Ljudnikovu četiri bale hrane i četiri bale municije. A noću 19/20. novembra 4 oklopna čamca najzad su se probila u rukavac Denežnu Vološku, a zatim ka obali gde se branila Ljudnikovljeva divizija. Čamci su doturili municiju i lekove, a evakuisali 150 ranjenika.

Treba istaći rad posada brodova *Pugačev*, *Spartak*, *Panfilov* i oklopnih čamaca br.: 11, 12, 13, 61. i 63, koje su tih dana izvršile zaista junačka dela.

Ja sam lično noću video kako su ti brodovi metar po metar iz zaleta krčili sebi put kroz led, krećući se Volgom od pristaništa Tumaka na sever, ka obali gde se branila 62. armija.

Bilo je dana kada ti brodovi nisu mogli noću da se vrate natrag, a ploviti danju duž obale koju drže Nemci

značilo je smrt. Tada su oni ostajali kraj staljingradske obale, maskirajući se padobranima, belim čaršavima i džakovima.

Najzad smo osetili da su dani hitlerovaca izbrojani. Ali zabrinjavala nas je sudbina Ljudnikovljeve divizije. Morali smo da je spasemo. I, naprežući poslednje snage, naše jedinice su iz dana u dan, danonoćno, preuzimale protivnapade na neprijatelja koji se između Ljudnikovljevih jedinica i glavnih snaga armije probio do Volge.

Istovremeno su naše sitne jurišne grupe korak po korak otimale od neprijatelja zgrade i skloništa i na drugim odsecima fronta armije, tačnije rečeno, na celom njenom frontu. Grupa pukovnika Gorohova napadala je sa severa na fabriku traktora, Sokolovljeva i Gurjevljeva divizija — na fabriku »Crveni oktobar«; divizija pukovnika Batjuka — na Mamajev kurgan; divizija Rodimceva je vršila napade na pojedine zgrade u gradu.

Naš napad je tekao lagano, ali neprekidno, svakodnevno. Jurišne grupe su počele da zadobijaju ratni plen i da dovode zarobljenike.

18. novembra uveče okupili su se u mom skloništu drugovi: Gurov, Krilov, Požarski, Vajnrub i Vasiljev. Razmatrali smo mogućnost za buduća aktivna dejstva: naše snage su bile pri kraju; naše molbe da se armija popuni ljudstvom ostale su neispunjene. Tog momenta zazvoni telefon i štab fronta javi da će uskoro doći zapovest. Mi se pogledasmo.

»Šta li će da kaže ta zapovest?« pomislio je svaki od nas.

Najednom Gurov, lupnuvši se rukom po čelu, reče:
— Znam: to je zapovest za veliku protEOFANZIVU!

Prešavši u centar veze, čekali smo nestručljivo kada će proraditi »bodo«, prenoseći dugoočekivane tačke zapovesti.

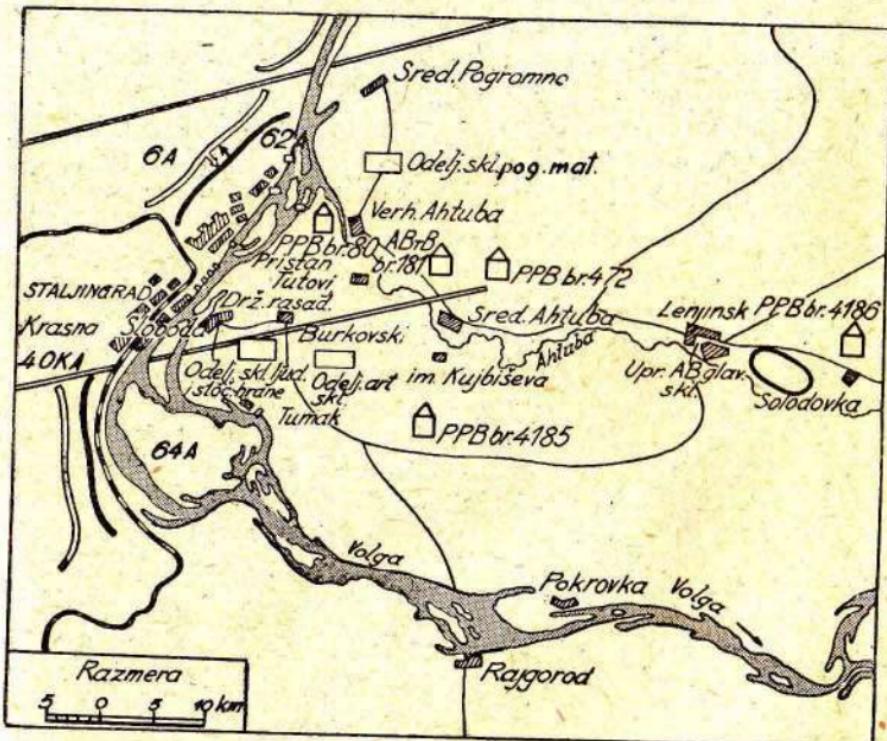
Najzad, oko 12 časova noću, dočekali smo je!

U zapovesti je stajalo da jedinice Jugozapadnog i Donskog fronta iz rejona Kletska — Ilavlinska 19. novembra ujutru prelaze u ofanzivu opštim pravcем ka Kalaču; jedinice našeg fronta prelaze u ofanzivu jedan

dan docnije, 20 novembra, iz rejona Rajgoroda opštim pravcem naselje Sovjetski — Kalač. Zadatak: probiti front neprijatelja, okružiti ga i uništiti.

Tada smo shvatili kakvu su važnu ulogu odigrali puškovci i divizije boreći se za Staljingrad oko tri meseca neprekidno sa nadmoćnjim neprijateljskim snagama.

Da bismo na vreme upoznali s tom zapovešću sve vojnike, pripremili smo grupu oficira Štaba i Političkog odeljenja armije, upozorili štabove divizija da i oni pripreme potreban broj oficira, da noću, ne čekajući zoru, prenesu zapovest svima jedinicama.

Skica 13. — Pozadina 62. armije

Jasno smo videli sliku radosti vojnika i oficira u Staljingradu koji su od 7. novembra 1942. čekali da se ostvare reči: »Ko čeka — taj i dočeka«. Oni su dočekali taj radostan dan.

19. novembra prešle su u ofanzivu jedinice Jugozapadnog i Donskog, a 20. novembra — jedinice Staljingradskog fronta. Zadržavajući dah pratili smo razvoj gigantske bitke. U isto vreme jedinice 62. armije još su energičnije vršile protivnapade sa ciljem da snage neprijatelja prikuju za Staljingrad, da mu onemoguće slobodno manevrovanje, izvlačenje i prebacivanje jedinica na drugi odsek fronta, na koje je bio usmeren glavni udar.

Uveren sam da nemački zavojevači nisu očekivali istovremeni udar sa tri fronta, oni nisu primetili koncentraciju naših udarnih grupacija. Počevši 11. novembra poslednji napad na jedinice 62. armije, hitlerovci su sami upali u omču koja se zategla 23. novembra u rejonu Kalaca. 24. novembra severna grupa 62. armije pod komandom pukovnika Gorohova spojila se sa 99. pešadijskom divizijom Donskog fronta. Našoj radosti nije bilo kraja.

— Uskoro ćemo živeti na Velikoj zemlji, — govorili su vojnici i oficiri 62. armije.

I, mada je iza nas divljala volška stihija, koja nas je odvojila od čitavog sveta, svi smo, od vojnika do generala, bili ponosni što smo sinovi sovjetske otadžbine, osetili smo ponos nepobeđenih ljudi!

Kada je ceo svet saznao o 62. armiji, koja je odbila sve napade nemačko-fašističkih snaga na pravcu glavnog udara, svaki borac te armije bio je svestan uloge koju je odigrao tih meseci u borbi za Staljingrad. Parole: »Ni koraka nazad!«, »Iza Volge za nas zemlje nema!« — sada su dobile novo značenje.

»Ni koraka nazad!« — sada je značilo ići napred. »Iza Volge za nas zemlje nema!« — značilo je da se mora ići na zapad.

U VREME UNIŠTENJA NEPRIJATELJA KOD STALJINGRADA

~~S taljingrad je izdržao... I širom sveta se munjevito pronela vest: u ogromnom staljingradskom kazanu okružene su 22 Hitlerove divizije.~~

Kao što je poznato, fašistički zavojevači su uvek težili da neprijatelja, koji im se suprotstavlja, okruže — »strpaju u kazan«. A pošto im je to često polazilo za rukom, Hitlerovi generali su smatrali sebe nenadmašnim majstorima u izvođenju manevra za okruženje. Ali ovoga puta oni su se sami našli u gvozdenom obruču sovjetskih trupa. Ovo im se desilo prvi put od postanka Hitlerovih oružanih snaga (Wermacht-a), ali ne negde na zapadu, već na teritoriji sovjetske Rusije, koju su smatrali razbijenom i skoro pokorenom. To se odigralo kod Staljingrada, na Volgi, daleko od Nemačke oko 2.000 kilometara. I kada je o ovome, mada sa većim zakašnjenjem, saznalo nemačko stanovništvo, onda je, sudeći samo po ondašnjim novinama, mnogim Nemcima postalo jasno da se u Hitlerovoj strategiji odigralo nešto nepopravljivo. Tako je, na primer, list »Beobahter« pisao: »Neće proći još mnogo vremena i umesto da dočekujemo osvajače Rusije — dočekivaćemo tragične vesti sa istoka«. U tom istom listu, naporedo sa reklamama, sve češće su se počeli pojavljivati oglasi sa crnim okvirima, u kojima se saopštavalo o pogibiji nemačkih oficira i generala kod Staljingrada.

Nemački Generalstab i Ministarstvo propagande sistematski su smanjivali bujicu pisama sa crnim okvirima. Ali, kao što je poznato, šilo se u vreći ne može sakriti. Uskoro su u Nemačku počeli pristizati vojnici i podoficiri

unakaženi i osakačeni još pre okruženja kod Staljingrada. Oni nisu mogli čutati o svemu onome što se odigrava na obalama Volge. Po molbi drugova koji su ostali u Staljingradu, oni su pričali i pisali o tome šta čeka one koji su po volji Firera pošli na istok, posebno prema Volgi i Staljingradu.

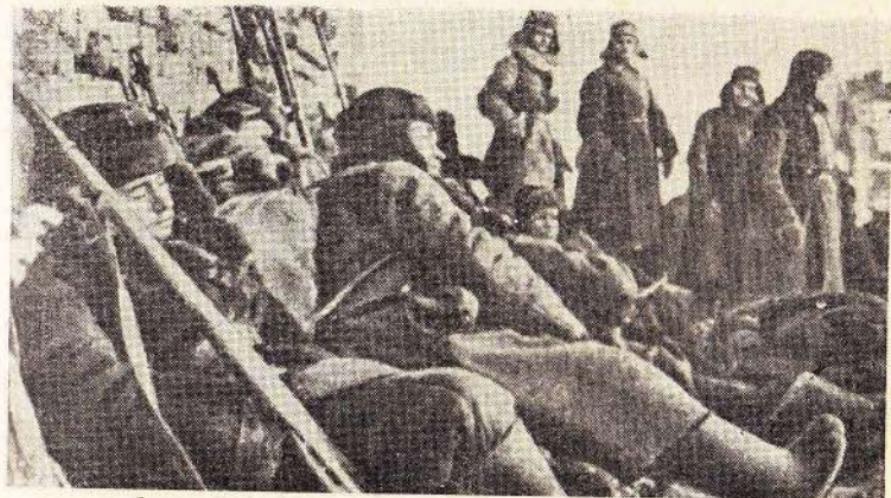
I nije se moralo dugo čekati. Okruženje Paulusove armije od 300.000 ljudi kod Staljingrada pokolebalo je moral nemačkog naroda.

Za tri godine ratovanja hitlerovci su navikli da čitaju izveštaje i slušaju radio-vesti o pobedama nemačke vojske, o bombardovanju Varšave, Londona i drugih evropskih gradova. Sada, pak, sudeći po dokumentima nemačkog Generalštaba i pismima oficira, hitlerovci su počeli da razmišljaju o tome šta ih očekuje za zločinstva na istoku. U raspoloženju porobljivača je nastupio preokret: svoje neuspehe oni su počeli objašnjavati time da je Rusiju spaslo nekakvo čudo. Ali, kao što je poznato — čuda nema.

Vodeći godinu i po dana, skoro bez ičije pomoći, rat protiv hitlerovskih hordi, za čiju je korist radila industrija čitave Evrope, sovjetski narod je naneo ratnoj mašini fašističke Nemačke smrtni udarac i osujetio neprijateljske planove. Ovaj preokret u ratu je pripremila u borbi proverena Komunistička partija, oko koje su se okupile sve rodoljubive snage zemlje. Sovjetski ljudi nisu ništa žalili za spas svoje socijalističke otadžbine, ni materijalna sredstva, ni snage, pa ni sam život. Masovni heroizam vojnika na frontu podsticao je na radni heroizam milione i milione radnika i kolhoznika. Odigrao se značajan preokret u prilog rastućeg svenarodnog pregalaštva sovjetskih ljudi na frontu i u pozadini. Tako je, u jeku staljingradske bitke, saratovski kolhoznik Ferapont Golovatij dao svu svoju ušteđevinu za nabavku aviona za Staljingradski front. Na poziv partije: »Sve za front!« — otpočeo je sveopšti pokret za prikupljanje sredstava u fond za obranu domovine. Čitav ovaj neviđeni zamah radnog i ratnog pregalaštva završio se dugo očekivanim prelomom u korist socijalizma, u korist sovjetskih oružanih snaga.

*Tako se doturala
municija preko
Volge*

Odmah posle borbe

Iz pisama i izjava drugova, koji su pristizali u Staljingrad iz svih krajeva zemlje, saznali smo sa kakvim su zadovoljstvom dočekali sovjetski ljudi vest o okruženju Hitlerovih trupa kod Staljingrada. Metalski radnici sa Urala su nam pisali: »Saznavši o okruženju fašista kod Staljingrada, mi smo spremni da trpimo i podnosimo još veće patnje za pobedu, za sreću domovine. Sad znamo i uvereni smo da naš trud nije uzaludan.«

U isto vreme trudbenici privremeno okupiranih oblasti i republika naše zemlje, doznavši o okruženju Hitlerovih hordi kod Staljingrada, videli su u tome početak potpunog kraha hitlerizma. Partizani Ukrajine, Belorusije i ostalih oblasti sa još većim elanom i oduševljenjem su uništavali nemačke štabove, rušili mostove, ubijali gestapovce i žestoko kažnjavali izdajnike otadžbine.

Samo se po sebi razume da su borci 62. armije sa ogromnom radošću i zadovoljstvom primili vest o okruženju Hitlerovih hordi koje su se ustremile na Staljingrad. Naši su se napor i ovančali uspehom. Može se bez preterivanja reći da je svaki borac (a u Staljingradu su svi bili borci) još pre okruženja verovao da se Hitlerovi porobljivači neće odmaći daleko od obala Volge, jer će ili poginuti ili biti zarobljeni.

U uverenju da nisam neskroman, tvrdim da nas u onim danima nije napuštao osećanje ratničkog ponosa. Znali smo da se na teritoriji čitavog Sovjetskog Saveza svuda govori o borcima za Staljingrad, o njihovoj nesavladljivoj čvrstini i izdržljivosti. Znali smo da je put od Volge do Berlina još dalek i težak, ali smo verovali da je slom Hitlerove Nemačke neizbežan.

Uspeh 62. armije u Staljingradu bio je u velikoj meri uslovljen time što se ona borila u tesnom sadejstvu sa jedinicama susednih armija i frontova, i što je uživala nesmanjenu pažnju od strane Vrhovne komande i Komande fronta. Neće biti preuveličano ako kažem da je Staljingrad branila čitava zemlja, sav sovjetski narod. Dovoljno je napomenuti da su u toku odbrane u gradu u armiju bile upućene najbolje snage iz rezerve Vrhovne komande i fronta: sedam pešadijskih divizija, jedna pešadijska i jedna

oklopna brigada. Radi potpomaganja naše armije bile su angažovane osnovne vazduhoplovne snage i frontovska artiljerijska grupa.

Ne treba zaboraviti, već se sa zahvalnošću treba setiti one pomoći koju su ukazali 62. armiji protivudari armija Donskog fronta sa linije Kletska — Jerzovka, kao i uporne odbrane jedinica 62. armije u južnom delu Staljingrada. Njihova dejstva su privlačila znatne neprijateljske snage, ne dozvoljavajući nemačkoj komandi da usmeri čitavu udarnu grupaciju protiv 62. armije. Za njih bi se moglo reći: oni kao da su za uši držali Paulusa.

Sećajući se odbrane Staljingrada, ja se moram zaustaviti na jednom veoma važnom pitanju koje je, po mom mišljenju, još slabo osvetljeno u ratnoj literaturi, a ponkad se neopravdano zaboravlja i u našim predavanjima i radovima u kojima se uopštavaju iskustva iz velikog otadžbinskog rata. Ja ovde imam u vidu pitanje učešća žena u ratu, koje su u godinama rata odigrale ogromnu ulogu ne samo u pozadini, nego i na frontu. Naporedо sа muškarcima žene su podnosile sve ratne teškoće i zajedno sa nama, muškarcima, došle do Berlina.

Istorija čovečanstva, naročito istorija ratova, zabeležila je imena mnogih žena, počev od markitanki*) Petrovog i Suvorovljevog doba, partizanki iz 1812. godine kao, na primer, Vasilise, milosrdnih sestara iz odbrane Sevastopolja i opsade Port-Artura, kao i iz perioda I svetskog rata 1914 — 1918. godine, koje su ostavile za sobom svetle uspomene odanih i hrabrih patriotkinja ruske zemlje. Ali nikada, ni u jednom ratu, žene nisu igrale takvu ulogu kao u velikom otadžbinskom ratu 1941 — 1945. godine.

U ranijim ratovima mnoge žene su stupale u vojsku i išle na front, pretežno iz ličnih pobuda. Sada su pak naše sovjetske žene išle na front na poziv Partije i Kom-somola, ispunjene dubokim osećanjem dužnosti za zaštitu interesa socijalističke otadžbine. Za ovu ulogu sovjetske žene je pripremila Komunistička partija, jer je naša

*) Prodavačice prehrambenih artikala kod vojske. — Prim. prev.

sovjetska država u ono vreme bila jedina država u svetu u kojoj su se žene koristile i koriste svim pravima kao i muškarci, što je i Ustavom zagarantovano.

Svesno i masovno stupanje žena, naročito devojaka, u redove aktivnih boraca vojske nisu uvek i nisu svi pravilno shvatali. Moguće je da neki to i sada ne shvataju da su one išle u rat kao ravnopravni graditelji socijalizma i zaštitnici interesa trudbenika. Eto zbog toga smo u toku II svetskog rata sa fašističkim osvajačima videli naše sovjetske žene u ulozi bolničarki, koje su sa bojišta iznosile desetine i stotine ranjenika, i u ulozi lekarki, koje su vršile operacije pod neprijateljskom artiljerijskom vatrom i bombardovanjem, i u ulozi telefonistkinja ili radistkinja, koje su obezbeđivale operativne razgovore i upravljanje borbom; videli smo ih na službi u štabovima i političkim organima, gde su obezbeđivale komandovanje trupama i vaspitavanje naših boraca u duhu borbene čvrstine. Ko je bio na frontu, taj je video žene u protivavionskim jedinicama kao nišandžije, koje su obarale fašističke strvinare; u ulozi pilota i lovaca, koji su se hvatali u koštač sa fašističkim asovima; u ulozi komandira čamaca, na primer, Volške flotile, u kojima su prevozile, pod neverovatno teškim uslovima, opasan teret sa leve na desnu obalu i obratno.

Bez ikakvog preterivanja se može reći da su u velikom otadžbinskom ratu žene svuda stajale naporedo sa muškarcima.

Sem toga, ne treba zaboraviti da su u drugoj polovini 1942. godine, kada su se naše trupe povukle na liniju Lenjingrad — Možajsk — Voronjež — Staljingrad — Mzdok, i samim tim se gusto naseljeni rejoni zemlje našli pod okupacijom, traženi dopunski izvori ljudstva. Masovno dobrovoljno stupanje žena u vojsku, omogućilo nam je da naše jedinice i ustanove potpuno osposobimo za rad.

Mi smo imali čitave jedinice — protivavionske divizione, pukove noćnih bombardera »PO-2«, u kojima su posluge, odnosno posade, bile većinom sastavljene od žena. I treba reći da su ove jedinice izvršavale borbene zadatke,

po mome mišljenju, ništa slabije od jedinica u kojima su bili muškarci u većini. Za primer čemo uzeti samo dva oblika borbenog obezbeđenja odbrane Staljingrada — protivvazdušnu odbranu i vezu.

U Staljingradskom korpusu protivvazdušne odbrane, bilo kod protivavionskih oruđa bilo kod reflektora, poslužioci su većinom bile žene. Pa ipak, borbena sposobnost takvih oruđa i baterija nije bila slabija od onih protivavionskih jedinica koje sam video na Donu i na drugim odsecima fronta, koje su bile sastavljene pretežno od muškaraca. A što se tiče samopožrtvovanja i istrajnosti protivavionaca u borbi sa fašističkim bombarderima, žene — poslužioci protivavionskih oruđa na obalama Volge pokazale su sjajne primere hrabrosti. One nisu napuštale topove već su nastavljale gađanje čak i onda kada su iznad njihovih glava kružili neprijateljski avioni i bacali desetine bombi, kada je izgledalo da je nemoguće ne samo nišaniti, nego čak ni opstati kod topova. U vatri, u dimu, usred eksplozija bombi, ne obraćajući pažnju na kovitlanje zemlje u vazduhu, žene — poslužioci oruđa su ostajale na svojim mestima do poslednje mogućnosti. Eto zbog čega su žestoki napadi fašističke avijacije na Staljingrad, bez obzira na velike gubitke u ličnom sastavu protivavionskih pukova, svaki put bili dočekani složnom vatrom i zašto ih je neprijatelj uvek skupo plaćao. Žene — poslužioci protivavionskih topova obarale su nad gradom u plamenu desetine neprijateljskih aviona.

Borci 62. armije neće nikada zaboraviti kako su ženske posluge protivavionskih oruđa ostajale na uskom pojasu odbrane Staljingrada i gađale neprijateljske avione do poslednjeg metka.

U oktobru sam imao prilike da razgovaram sa poslугom topa, koju je sačinjavalo pet, još sasvim mladih, ali već prekaljenih u borbi, hrabrih devojaka. Nikad neću zaboraviti tužno lice plavokose nišandžike koja je, gađajući grupu od 9 fašističkih bombardera, oborila samo jedan, dok je po mišljenju njenih drugarica mogla oboriti 2 — 3 neprijateljska aviona.

Devojke iz protivavionske artiljerije u Staljingradu nisu zatvarale oči pred opasnošću, nisu saginjale glavu niti tražile skloništa čak ni u onim danima kada je broj neprijateljskih avio-poleta dostizao do 2.000.

Ja sam uveren da u redovima 62. armije nije bilo boraca koji bi mogli ma čime prekoreti žene sa kojima su zajedno branili svoju domovinu.

Jedinice za vezu 62. armije uglavnom su bile popunjene devojkama, koje su požrtvovano izvršavale zapovesti. Kad su bile upućene na pomoći centar veze moglo se sigurno reći da će veza biti obezbeđena. Čak ni onda kada to mesto tuku artiljerija i minobacači, kada na njega avioni sručuju bombe, kada ga opkoljava neprijatelj — žene se bez naređenja neće povući, makar im pretila i smrtna opasnost.

Poznat mi je slučaj kada je na pomoći centar veze u rejonu postaje Basargino ostala samo jedna devojka — vezistkinja Nada Klimenko. Kad su sve njene drugarice poginule ili bile ranjene, ona nije napustila svoje mesto i do poslednjeg trenutka je izveštavala o svemu što se odigravalo na bojištu. Evo njenog poslednjeg izveštaja armijskom centru veze: »U blizini centra ljudi nema, ja sam ostala sama, unaokolo pršte granate... Vidim, desno od mene kreću se tenkovi sa krstovima na oklopu, a za njima nastupaju pešaci... Već je dockan da pođem, ubiće me, ali ču i dalje izveštavati. Čujte... Mome centru se približava tenk iz koga izlaze dvojica... Oni osmatraju unaokolo, rekla bih da su oficiri, idu pravo prema meni. Moje srce zamire od straha, nešto će se desiti...« Na ovome se prenos prekinuo. Šta je dalje bilo sa Nađom Klimenko — niko ne zna.«

Nedavno sam sreo bivšu vezistkinju — borca 62. armije, sada sekretara Sreskog komiteta Partije zlatopoljskog sreza, drugaricu Razumejevu. Prvi put sam se sa njome upoznao 13. septembra 1942. na Mamajevom kur-ganu. Centar veze bio je razbijen fašističkim bombama i granatama, a ona je i dalje sedela pored telefona i pozivala komandante jedinica.

Razumejevu sam sreo na zboru birača uoči izbora za Vrhovni sovjet SSSR i dugo s njome razgovarao. Pred našim očima su se nanovo ređale slike iz borbe, koje su ostale daleko iza nas, ali koje se ne zaboravljuju.

Razumejeva je rođena 1921. godine u seljačkoj porodici, u selu Crveni Jar, novopraskog sreza, kirovske oblasti. 1941. na poziv Komsomola dobrovoljno je stupila u redove Sovjetske armije. Kao i mnoge druge devojke na službi u Armiji, Razumejeva je završila mesečni kurs za vezu i bila određena u četu veze operativne armije. Uletu 1942. godine dospela je u Staljingrad.

Razumejeva je stupila u Armiju svesno, po svome ubeđenju, dajući sve svoje intelektualne i fizičke snage za odbranu otadžbine. 1943. godine Razumejeva je bila primljena u Partiju. Posle demobilizacije bila je na dužnosti učiteljice, a od 1949. godine je na partijskom radu.

Preda mnom je bila skromna, ozbiljna žena, koja je pričala o svojim drugaricama iz rata, a o sebi samo onda kad sam joj postavljao direktna pitanja i molio je da mi opširnije ispriča o onome što je lično radila.

— O sebi?... — začuđeno je slegla ramenima. Pa ja o sebi i pričam. Zajedno sa mnom na Mamajevom kurganu bila je Marija Guljajeva, malo devojče iz Kamišina, sa kojom sam zajedno 12. septembra 1942. pod neprekidnim bombardovanjem iskopala sklonište, u kome se nalazio naš centar veze od 1 — 14. septembra. Doduše, izlaz iz skloništa bio je okrenut prema neprijatelju, ali to nije bilo važno. Zajedno sa Guljajevom, a zatim sa Šurom Šešenjom, ja sam bila dežurna na centrali. Onamo, u Staljingradu, ali na drugim mestima, bile su: Taja Vdovina, Ljuba Stukalova, Klavdija Štonda, Lena Peretolčina i druge. Naročito mi je ostala u sećanju vezistkinja Šura Šešenja. Sa njome i sa Tajom Vdovinom bila sam dežurna kod telefona na Mamajevom kurganu 13. septembra. Toga dana Šura i Taja bile su teško ranjene. Ja sam bila zatrpana u jami za gašenje kreča, a Šura je bila ranjena parčetom bombe ili granate — ne znam. Kad su me iz jame izvukli, Šura je bila bez svesti. Mi smo joj previli noge, ne primetivši da je ona i u grudi ranjena. A ko bi u tim

trenucima sve i primetio! Bez obzira na teškoće, mi smo ranjenu Šuru odneli do prvog previjališta, misleći da je ona još u životu. Bila sam zaprepašćena rečima koje sam čula kad su Šuru spustili na zemlju: »Pa ona je već mrtva!...«

... Kad se zbor birača završio, Razumejeva se prisetila jedne ratne epizode sa fronta:

— Trenutak zatišja na frontu... Zemlja, drveće, nebo — isti su kao i pre rata. Čovek bi htio sve da zaboravi, da ne misli otome da se vodi rat, da se lije krv, da ginu Ijudi, ne samo na prednjim borbenim linijama, no i u dubokoj pozadini, od neprijateljskog bombardovanja.

Misli o danima mira, o plavom nebu, o tišini — tako retkom gostu na frontu — istog trenutka rastura odvratna i omrznuta huka neprijateljskih aviona, koji se pojavljuju na plavom nebu.

Ali strah ne obuzima dušu, iako je opasnost od smrti ili ranjavanja uvek postojala. Na frontu su se na nju svi navikli. Mržnja, žestoka mržnja prema prokletom neprijatelju ispunjavala je naša srca. Ali kako ispoljiti svoj gnev, svoju mržnju prema neprijatelju? I mi smo čak u trenucima najveće opasnosti samopožrtvovano izvršavale svoje borbene zadatke.

Sećam se 31. avgusta 1942. godine. Suv potok Jabolnova. Fanja Reznik, mala, crnomanjasta devojka, kestenjaste, talasaste kose, sedi sa svojom drugaricom u šatoru kod radio-stanice, postavljene na otvorenom prostoru, ako ne računamo mali rov pored samog šatora.

Devojke već čuju huku bombardera koji se približavaju, ali ne odlaze: treba preneti hitan izveštaj o nemačkom napadu, o tome da su se neprijateljski tenkovi probili u pozadinu jedne naše jedinice. I nisu otišle. Ni Fanja, koja je vršila prenos, ni njena drugarica, koja je pored nje sedela. To je već postalo pravilo kod devojaka — vezistkinja ne ostavljati drugaricu bez obzira na preteću opasnost.

Prateći let aviona i osluškujući zavijanje bombi, devojke su nagađale gde će one približno pasti. Avioni su već izvršili dva naleta, a one stalno izveštavaju... Tada su

avioni izvršili i treći nalet, i... na mestu šatora zjapi levak.

Sa teškim osećanjem su vezisti napuštali suvi potok Jablonova. Ovde su oni ostavili svoje ratne drugove — Fanju Reznik, njenu drugaricu i veseljaka sanitetskog instruktora.

Dogadjaji tih dana su se tako brzo razvijali, da nije bilo moguće ni sahraniti ratne drugove. Tako su ostali zauvek u tom potoku obični borci — redovi Sovjetske armije, koji su poginuli, ali koji su izvršili svoj borbeni zadatak...

Razumejeva mi je te večeri ispričala i o svojoj dobroj drugarici Šuri Šešenji.

— Do rata je radila u zabavištu. Kad se čulo da je vojna komanda pozvala nekoliko devojaka — komsomolki, koje su izjavile želju da stupe u redove Sovjetske armije, Aleksandra Ivanovna Šešenja, ili jednostavno Šura, odmah je otisla direktoru zabavišta i izjavila da i ona želi da ide na front.

Šura je shvatala ozbiljnost svoga poziva, vaspitanja dece koja su joj bila poverena. Ali želja da se uputi na front bila je kod nje tako jaka, da su joj sve dužnosti u pozadini izgledale male, beznačajne.

Direktor zabavišta, sa kojim se Šura evakuisala iz Ukrajine u Astrahan, nije mogao otpustiti sve vaspitače. Ali, Šura je živela u nadi da će joj najzad uspeti da se dočepa fronta.

I taj željeni dan je došao. Krajem aprila 1942. godine, zajedno sa 5 drugih devojaka — komsomolki, Šura, sad već kandidat za člana Partije, uputila se u vojnu komandu.

Sve je bilo oformljeno za jedan dan, i 2. maja devojke su bile ispraćene u armiju. Posle jednomesečne obuke na telefonskim kursevima u Astrahanu, Šura je stigla u samostalnu četu za vezu 115. utvrđenog rejona i počela raditi na centrali. To je bilo u julu 1942. godine na Donu. Od toga vremena, čak ni pod najtežim okolnostima, ona nikada nije napuštala svoje mesto.

Šura je odrasla bez roditelja. Otac i mati su joj poginuli u građanskom ratu, i ona se njih ne seća. Vaspitana je u zabavištu, u kome su je naučili da voli svoju otadžbinu i mrzi njene neprijatelje.

Svaki zadatak je izvršavala sa nekim naročitim osećanjem, sa posebnim zadovoljstvom. Uvek je težila da uradi više nego što joj je bilo naređeno...

13. septembra 1942. na Mamajevom kurganu je bila uspostavljena veza između komande utvrđenog rejona i generala Požarskog. Toga dana onde nije bilo ni minuta zatišja. Stalno su plamtelia artiljerijska i minobacačka vatrica. Naravno, teško je bilo održavati neprekidnu vezu, ali ona je ipak bila održavana.

Oko tri časa po podne na centru veze nije ostalo ni jednog linijaša: svi su bili na liniji.

I kada već nije imao ko da ide na liniju radi uspostavljanja prekinute veze, Šura je rekla komandiru čete za vezu:

— Dozvolite mi da ja pođem; na centrali se može bez mene.

— Vatra je takva da čak nećete stići do mesta prekida linije, — rekao je komandir.

— Moći će, druže poručniče, samo Vi dozvolite, — nastavila je Šura, držeći se za levi džepčić vojničke bluze, u kome se nalazila kandidatska knjižica.

Komandir čete je dao pristanak i Šura, uštinuvši devojku koja je ostala na centrali (u znak oproštaja), istrečala je iz skloništa.

Ubrzo je komandir čete zažalio što je Šuru pustio, tim pre što mu je bilo jasno da se pod takvom vatrom ona ne može probiti. Jer niko od boraca, koji su pošli na liniju, nije se vratio niti uspeo da se makar jedanput uključi u liniju. Ali šta se moglo? Šura je ipak morala poći, jer je nakon nekoliko minuta, pošto veze nikako nije bilo, on sam zatražio dozvolu od komandanta da pođe na liniju. I pošao je...

Šura se nekoliko puta uključivala u liniju, i onaj mali broj ljudi, koji su toga dana bili na Mamajevom kurganu

i ostali živi, seća se — kako se u podne 14. septembra veza ponovo prekinula, i posle toga se više nije čuo Šurin glas...

U sećanju je vezistkinja Šura ostala i kao dobar drug, i kao vrlo skromna devojka, i kao duhom jak borac.

A ko se od vezista 140. minobacačkog puka rezerve Vrhovne komande ne seća odvažne, uvek vesele i snalažljive Lene Peretolčenov i njene drugarice stidljive Klavdije Štonde? One su se upoznale i sprijateljile kod Staljinograda i zajedno prošle težak ali slavan put — od velike ruske reke Volge do Berlina. Koliko je borbenih okršaja ostalo iza njihovih leđa?

~~Staljingrad... Obrana... Napad... Ali, i u tim teškim danima, danima smrtne opasnosti, ljudi su verovali da će sovjetski narod pobediti.~~

O ljudima se donosi sud po njihovim delima, po njihovom držanju u teškim trenucima u životu.

U rano jutro ili kasno uveče, kada unaokolo nisu pratile granate i fijukala zrna, branioci Staljingrada su voleli da maštaju o budućnosti.

Preda mnom je pismo Lene Peretolčenove, koje mi je dala njena drugarica Razumejeva. Lena je posle rata završila srednju večernju školu, a zatim pedagoški institut i sada radi u Odesi.

Njeno pismo — to je u stvari razmišljanje o sreći devojke — patriotkinje, i ja ću ga u celosti navesti:

»Sreća je, — piše Lena, — relativan pojам. Svako je shvata na svoj način. Niko neće osporavati da su različiti društveni slojevi, predstavnici različitih klasa u raznim epohama, različito rešavali ovo pitanje. Život ljudi određuje njihovu svest, a prema tome i pojam o sreći. Da li je moguće uporediti poglede na sreću, na primer, nekakve plemićkinje iz XIX veka sa pogledima naše sovjetske devojke? Čak i dve podjednako dobre, pametne, simpatične, vesele 18-godišnje komsomolke naših dana različito rezonuju o sreći. I ja lično, iako sam dva puta starija od ovih devojaka, nisam u stanju da pravilno odgovorim na pitanje o sreći. Ali ja zato znam šta je »srećan dan« i čak ne dan, nego veče...«

Mnogo divnih večeri je bilo u mome životu, ali u sećanju mi se urezalo jedno, iako je otada prošlo više od 15 godina. Nikada ranije ili kasnije ja nisam preživljavala i osećala takvu odista punu sreću.

To veče je samo po sebi bilo obično, slično ostalim večerima. Čak tišina, ta slučajna gošća prednjeg kraja, nije bila te večeri novost u toku poslednje nedelje. Doduše, iz daljine je dopirala tutnjava topova, čas monotona kao potmulo zavijanje sirene, čas isprekidana kao zvuk doboša... Možda se ne izražavam dovoljno književnički? Pa šta da radim? Ja prema književnosti imam samo jedan stav: volim je...

Padao je vlažan sneg, izgledalo je kao da je zasićen nekakvom sivom vlagom...

U takve dane je dosadno na prednjem kraju. A u našem skloništu, skloništu radista, tako je toplo i prijatno! Vojnici, njih troje spavaju. Ja i moja drugarica Klava Štonda sedimo pored radio-stanice: ja dežuram, a Klava ne spava iz pažnje prema meni. Tek što smo se povezale sa štabom. Nikakvih radiograma. Dali su AS (prekid) na dva sata.

Ćuteći se sećamo događaja iz prošlih nedelja, meseci...

Citavo leto smo odstupali, povlačili se u dubinu, prema Staljingradu. Ko je to iskusio, taj se seća kakvo teško osećanje obuzima vojнике u povlačenju. Idemo umorni, potišteni, sećajući se poslednje borbe... Još jedno naseđeno mesto palo je u ruke neprijatelja, a mi? Mi idemo, idemo... Nad našim glavama, gađajući i bombardujući, kruže fašistički avioni. Sa obe strane puta razbijeni automobili, oruđa, zgarišta sa odžacima zadimljenim od požara. Tužan ratni prizor...

Ali šta može biti užasnije od slike koja se ukazala pred nama u Staljingradu? Zidine kuća bez krovova, kao skeleti, sa zjapećim prozorskim otvorima, ulice u ruševinama, unaokolo dim, čađ... A posle narednog naleta neprijateljskih aviona — leševi staraca, žena, dece... Zatim borbe za Mamajev kurgan, za Mesokombinat, za Pio-

nirski dom. Umorni, iznuren i bez snage povlačili smo se na samu obalu Volge.

I evo nas na drugoj obali Volge. Zbog nekakvih strategijskih razloga našu, već popunjenu, jedinicu nisu ostavili u gradu, već su je prebacili u rejon Srednjeg Pogromnog. Na 12 km od posljednjeg, na obali velike ruske reke, bataljon, kome su dodelili naše odeljenje radista, poseo je položaj...

A šta se zbiva tamo, u Staljingradu? Šta nas očekuje? Šta će biti? Šta?... U glavi samo jedna misao: zašto mi stalno odstupamo... odstupamo... odstupamo... Želeli smo da uzviknemo: Dosta! Dokle još! Kada ćemo, najzad, poći napred mi, a ne oni? Kada?...

Prvi put u toku dugih ratnih meseci obuzelo me je teško osećanje... Sedim, razmišljam i osećam da su mi se obrazi odjednom ovlažili, a u grlu me steglo. Klava takođe sedi tužna i, kao da nastavlja moju misao, reče:

— A kuda dalje? Tamo... prema Uralu?...

Ja sam uzdrhtala. Osećam da se moram odupreti. Ali ne Klavi, ne, nego vlastitoj malodušnosti.

— Ne, ne, Klavo! — šapućem skoro nečujno. — Mi... mi ćemo ipak pobjediti! — I moj glas postaje jak i odlučan. — Mi smo Rusi, mi smo sovjetski ljudi... Seti se istořije...

— Sećam se, — odgovorila je potmulo moja drugarica.

— Priseti se dokle je bio stigao Napoleon, i šta je sa njime bilo? Ili, seti se građanskog rata...

— Pa zar ja ne shvatam, — prekide me Klava, — ja sve razumem. Ali samo umom, a ovde, u grudima... — i naslonivši glavu na moje rame Klava je zaplakala.

U nekakvom tupom čutanju, ukočenih pogleda, sedele smo možda čitav sat, a možda samo nekoliko minuta. Ja sam se prva pribrala, osvestila. Nije li vreme da se uključi radio-stanica? Gledam na sat, na običan časovnik sa tegovima, koji smo uzele u porušenom selu, da bismo se pravovremeno uključivali u radio-mrežu: dvadeset dva časa i trideset pet minuta. I taj čas ja sam zapamtila za ceo život!

— Klavo, treba uključiti Moskvu; zakasnile smo pet minuta.

— Uključi, — ravnodušno odgovara ona, — da čujemo šta će pričati neki zarobljeni kaplar...

Da, izveštaji u poslednje vreme nisu bili mnogo utešni. Ali, izveštaj se ipak mora primiti: ujutru će se za njega interesovati bataljonski komesar. Ja uzimam list hartije, olovku, uključujem radio-stanicu, tražim Moskvu...

Moskva, Moskva! Kada ćemo čuti tvoj veseli glas? Kad ćeš nam reći nešto o pobedi? Kada?...

I odjednom... Šta je to? Čiji je to glas — odsečan, ponosan, samopouzdan glas na talasu Moskve?...

— Klavo, šta je to?

— To je naš glas, — šapuće Klava, — naš sovjetski glas...

Mi ne razumemo šta govori spiker, mi samo čujemo glas pobedioča, osećamo njegov ponos. Do naše svesti postupno dopiru reči: Kalač... Krivomuzginska... Abgane-rovo... Sve veoma, veoma poznato. To je ovde kod nas, kod Staljingrada. Baš tu smo nedavno vodili borbe i povukli se.

Posmatram Klavu, a u mislima nekakva magla... I ponovo spikerov glas izgovara cifre, nabraja trofeje — ne velike, već ogromne! Činilo mi se da srce prestaje kucati. Na kraju, kao da se nalazi tu negde, pored nas, spiker je svečano saopštio: napad naših trupa se nastavlja!... A mi sedimo ovde i ne znamo šta se odigrava na 60—80 km od nas.

Setili smo se svojih drugova koji spavaju. Treba ih probuditi... Ali, ispostavilo se da sva trojica sede i uzbudeno gledaju u radio-stanicu. Probudio ih je Levitanov glas.

Osetila sam da su mi obrazi ponovo vlažni. Ali to su bile suze radosnice, suze sreće. I nije me bilo stid što plaćem.

Istrčala sam iz skloništa da ispričam o onome što sam čula, pošto nisam mogla ništa zabeležiti. Jurim na komandno mesto, spotičući se; stražar me kod štaba zaustavlja i traži odziv. U uzbuđenju vičem: »Pobeda«... Neko izlazi

Partiski sastanak pred napad

iz štaba, iz drugih zemunica, opkoljavaju me, pitaju, a ja jednako vičem jedno te isto: »Pobeda«.

— Gde? Šta se desilo? — Oko mene je već čitava gomila radoznalih, uzbudjenih drugova. — Da nije Hitler mrtav? — Da nije drugi front najzad otvoren? — čuju se pitanja.

— Ne, ne to, nikako ne to, — na kraju odgovaram ja. — Pobeda je ovde, kod nas, razumete li, kod Staljngrada...

— Gde? Kakva?

U to vreme je dotrčao radist sa zabeleženim izveštajem i počeo čitati.

— Čujete li, čujete li? ... napredovali smo 70 kilometara!

— Trideset hiljada zarobljenih! Sjajno! »Hende hoh«*), fašisti!

A ja sam plakala kao dete, jecajući, plakala sam od radosti. Imala sam želju da zagrlim sve sovjetske ljude, celu zemlju.

I baš ovde, u tom trenutku shvatila sam da će pobeda zaista biti na našoj strani, da će neprijatelj biti razbijen. Ja sam u to bila uverena ne samo umom, kao ranije što sam verovala, no sam poverovala svim srcem, svom dušom. Sad sam shvatila da nisu uzalud poginuli naši drugovi... Bila sam uverena da će neprijatelj platiti za sve: za spaljena sela, za porušene gradove, za suze sovjetskih ljudi...

Ja sam verovala da će svjetlost trijumfovati nad tamom; možda ja neću doživeti taj dan, jer je od Staljngrada do granice još veoma daleko. (U onim danima mnogi su mislili da će se rat završiti na državnoj granici.) Ali će drugi doživeti! I njima će ponovo doći proleće.

Verovala sam da će doći dan koji je za sada još tako daleko, a koji ćemo nazvati Danom pobjede...

Tako su mislile o budućnosti, o sreći, naše sovjetske devojke komsomolke — vojnici. Ne obzirući se ni na kakve nedaće, one su verovale da će taj dan doći.

Ja se često sećam u kakvim su uslovima živele i radile naše vezistkinje. Za njih u Staljingradu niko nije gra-

*) Ruke u vis. — Prim. prev.

dio nikakva skloništa, već su one same, zasebno ili zajednički, kopale zaštitne rovove, pokrivači ih ovlaš čime bilo, i u takvim rovovima boravile su mesecima. One su često i spavale na radnom mestu.

U oktobru, kada je neprijatelj porušio sva štabna skloništa, uslovi za rad i život žena u Staljingradu su postali još teži. One su radile u zagušljivim i tesnim skloništima, odmarale se pod vedrim nebom, hranile se čim bilo i mesecima nisu znale šta je vruća voda.

Pa šta da se i kaže! Teško je bilo našim ženama na frontu. Ali one nisu kapitulirale pred teškoćama i izvršavale su borbene zadatke časno i samopregorno.

U Batjukovoj diviziji služila je bolničarka Tamara Šmakova. Lično sam je poznavao. Ona se proslavila time što je iznosila teške ranjenike sa prednje borbene linije u momentima kad je izgledalo da je nemoguće podići ruku iznad zemlje.

Približivši se ranjeniku puzeći, Tamara ga je, ležeći s njim naporedo, previjala. Odredivši stepen ranjavanja donosila je odluku šta sa njime treba raditi. Ako se teški ranjenik nije smeо ostaviti na bojištu, Tamara je preduzimala mere za hitnu evakuaciju. Za iznošenje ranjenika sa bojišta potrebna su dva čoveka s nosilima ili bez njih. Ali Tamara je ovaj posao najčešće sama obavljala. Njen način evakuacije sastojao se u ovome: ona bi se podvukla ispod ranjenika i, upravo kao mrav, na leđima vukla živi teret, koji je često bio jedan i po do dva puta teži od nje. A kad ranjenika nije mogla podići, Tamara bi prostrla šatorsko krilo, nakotrljala na njega ranjenika i puzeća vukla za sobom, kao neki tegljač.

Veliki broj ljudi je spasla Tamara Šmakova. Mnogi preživeli treba da joj budu zahvalni za svoje spasenje. Međutim, dešavalo se da pojedini od smrti spaseni borci čak nisu uspeli da saznaju ni ime ove devojke. Sada ona radi kao lekar u Tomskoj oblasti.

Takvih junakinja kao Tamara bilo je dosta u 62. armiji. U spiskovima odlikovanih u jedinicama 62. armije ima više od hiljade žena. Među njima su: Marija Uljanova, koja se od početka do kraja odbrane nalazila u kući vod-

nika Pavlova; Valja Pahomova, koja je iznela sa bojišta više od 100 ranjenika; Nađa Koljcova, koja je dva puta odlikovana ordenom Crvene zastave, i mnoge druge. A zar nije junakinja i Ljuba Nesterenko, koja je, našavši se u opsednutoj otpornoj tački kapetana Dragana, previla desetine ranjenih gardista i, usled krvoliptanja, umrla sa zavojem u rukama pored ranjenog druga.

Sećam se žena — lekara, koje su radile u sanitetskim bataljonima divizija i u evakuacionom centru kod prelaza preko Volge, od kojih je svaka u toku noći previjala i obrađivala po sto, pa i više ranjenih. Poznati su slučajevi u kojima je medicinsko osoblje evakuacionog centra u toku jedne noći upućivalo na levu obalu od 2—3.000 ranjenih. Sve se ovo obavljalo pod neprekidnom vatrom iz svih vrsta oružja i za vreme bombardovanja iz vazduha.

U drugoj polovini oktobra situacija se u Staljingradu toliko komplikovala, odstojanje između prednje borbene linije i Volge se toliko smanjilo, da je Vojni savet armije bio prisiljen da neke jedinice i ustanove prebací na levu obalu da bi se izbegle uzaludne žrtve. Odlučeno je da se na levu obalu pre svega prebace žene. Komandanti i načelnici rodova i službi su dobili naređenje da predlože ženama — borcima da se privremeno prebace na levu obalu radi odmora, pa da se nakon nekoliko dana vrate u Staljingrad.

Ovu odluku je Vojni savet doneo 17. oktobra, a već ujutro 18. oktobra došla mi je delegacija žena — boraca iz jedinica za vezu. Na čelu delegacije bila je Valja Tokareva, rodom iz grada Kamišina, koja je postavila pitanje veoma oštro:

— Druže komandante, zašto Vi nas uklanjate iz Staljingrada? Mi želimo da sa svima zajedno umremo ili pobedimo prokletog neprijatelja. Zašto Vi pravite razliku između žena i muškaraca? Zar smo mi u radu slabije od njih? Kako hoćete, ali mi nećemo preko Volge...

Pošto se ovaj razgovor vodio 18. oktobra, na dan našeg prelaska na novo korhandno mesto, ja sam ovu okolnost iskoristio i upozorio ih da na novom komandnom mestu nećemo moći da u potpunosti razvijemo sva sredstva

veze, da situacija nalaže da se za komandovanje primene lakša sredstva veze, pokretne radio-stanice, i da ih samo zbog toga privremeno šaljem na levu obalu dok ne budu pripremljena mesta za rad težih sredstava veze.

Delegacija žena se saglasila da izvrši naređenje Vojnog saveta, zatraživši od mene obećanje da će biti vraćene u Staljingrad čim se za rad stvore potrebni uslovi.

Žene — vezistkinje su se prebacile 18. oktobra preko Volge. A počev od 20. oktobra, čim bi se Krilov, Gurov ili ja počeli telefonom razgovarati sa levom obalom, one nam nisu davale mira. »Mi smo se već odmorile, — govorile su nam one. — Kad ćete nas vratiti u Staljingrad?« — ili: »Druže komandante, kada ćete izvršiti svoje obećanje?«

Dato obećanje ispunili smo. Krajem oktobra, zajedno sa svima sredstvima veze, na njihovu veliku radost, prebacili smo ih u pripremljena skloništa.

Eto, takve su žene bile kod nas na frontu.

Odbivši udare nemačko-fašističkih trupa na glavnom pravcu, 62. armija je posle 19. novembra imala dubinu borbenih poredaka do 1 km najviše. Iza nas je bila Volga, ispred — neprijatelj, a između — uzana zona staljingradskih ruševina u kojima su se utvrdile naše jedinice.

Na desnom krilu glavnih snaga armije nalazila se Ljudnikovljeva divizija. Ona je bila okružena i, pritisнутa uz Volgu, branila se na prostoru ne većem od 1 km².

Na levom — 13. gardijska pešadijska divizija držala je uzanu zonu duž obale. Dubina njene odbrane nije bila veća od 200 metara. Štab armije se nalazio iza spoja 14. gardijske i 284. pešadijske divizije, na 500 m od prednjeg kraja, a moja osmatračnica još i bliže, pred samim nosem neprijatelja, na nasipu železničke pruge, koja obilazi Mamajev kurgan sa istoka.

Sirina odbrambenog fronta armije (oko 18 km) prostreljivala se artiljeriskom vatrom s kojeg bilo krila, a čitava dubina njenih borbenih poredaka bila je izložena mitraljeskoj vatri. Život na ovom uzanom mostobranu je bio utoliko teži što su se dominirajući vrh Mamajevog kurga na, tačnije rečeno rezervoari za vodu, i k. 107,5 nalazili

u rukama neprijatelja. Sa ovih uzvišica neprijatelj je kontrolisao sve prilaze Volgi sa istoka, a to je značilo da su se municija, oprema i hrana doturale u Staljingrad pod preciznom vatrom neprijateljske artiljerije.

Razume se da je bilo nemoguće pomiriti se sa ovakvim stanjem i armija je postavila pred sebe dva hitna zadatka: spojiti se sa Ljudnikovljevom divizijom, na taj način što bi se prethodno uništio neprijatelj koji je izbio na Volgu, i ovladati Mamajevim kurganom i k. 107,5 — da bi, proširenjem mostobrana u dubinu do 4,5 km, neprijatelj bio lišen svojih osmatračnica sa kojih je osmatrao borbene poretke armije i prilaze prema Volgi.

Za izvršenje ovih zadataka bilo je potrebno popuniti jedinice ljudstvom i municijom i dodeliti armiji tenkove.

Na ovom mestu treba istaći da je nedostatak u ljudstvu i tenkovima kod 62. armije bio redovna pojava. U danima žestokih odbrambenih borbi u gradu nama se skoro u svemu izlazilo u susret, ali se nije sve uvek moglo prebaciti preko Volge. Sada, pak, posle okruženja fašista u rejonu Staljingrada, našli smo se na belom hlebu: nisu nam davali ni ljudi, ni tenkova, a granate, mine i pešadijsku municiju smo dobijali u ograničenim količinama.

Naravno, ovo je bilo pravilno urađeno, u interesu vođenja rata. Ali, s tačke gledišta armije, koja je uzduž i popreko bila tučena pešadijskom vatrom, one armije čiji je svaki vojnik dušom i srcem želeo da proširi mostobran da bi se moglo slobodno disati — takva štednja je izgledala kao neopravdana surovost.

No, da ne bismo tapkali u mestu, morali smo mobilisati sve izvore i popunjavati jedinice, koje su dejstvovalе u Staljingradu, uglavnom prezdravelim ranjenicima, koji su po svaku cenu želeli da se vrate u svoje jedinice, u svoj grad. U onim danima je slava koja se širila o 62. armiji kao magnet privlačila sve veterane.

Što se tiče dovoza municije, kao i ojačanja armije tenkovima, o tome smo mogli samo da maštamo. Prebacivanje tereta preko Volge, kao i ranije, bilo je skopčano sa ogromnim teškoćama. Od 12. novembra do 17. decembra Volgom su plovile sante leda. Nekoliko dana uzastopce

kroz led se nije mogao probiti nikakav čamac ni parobrod.

Evo nekoliko odlomaka iz dnevnih izveštaja 62. armije upućenih štabu fronta:

»14. novembar. Plovna sredstva nisu sva stigla. Plan prevoza u toku 3 dana nije se ostvario. Određena pojačanja nisu prevezena; jedinice osećaju veliku oskudicu u municiji i hrani. Brodovi, koji su isplovili iz Tumaka (pristanjšta na levoj obali Volge) sa jedinicama 90. pešadijskog puka, nisu se mogli probiti i vratili su se u svoju bazu. Zbog kretanja leda potpuno je prekinut saobraćaj sa levom obalom«.

»27. novembar. Rukavac Volge, istočno od ostrva Golodni i Sarpinski, zatrpan je ledom velike debljine, usled čega prelaz kod Tumaka nije radio tako da ni jedan čamac i ni jedan parobrod nisu stigli. Dovoz municije i evakuacija ranjenih nisu vršeni«.

»10. decembar. — Volgom se neprekidno kreće led. Prelaz na čamcima kroz sante leda je skopčan sa velikim teškoćama. U toku 24 sata sva plovna sredstva su prebačila na desnu obalu 20 tona municije i 27 tona hrane«.

U vezi sa time komanda fronta je organizovala prebacivanje municije preko Volge, a naročito avionima »Po-2«. Ali ovim se načinom nije moglo mnogo postići, pošto se teret morao izbacivati na zonu širine do 100 metara. I najmanja greška u proračunu bila je dovoljna da teret padne u Volgu ili u ruke neprijatelja.

Iz dana u dan dotur municije i hrane se sve više smanjivao, a led se i dalje Volgom kretao i kretao. Izgledalo je da tome neće biti kraja. Ledene sante su se nagomilavale, a njihovo odvratno škripanje je izazivalo kod nas jezu, pa čak i osećanje takvog bola kao da nam neko testerom struže pršljenove. Zbog ovog škripanja i pukanja leda život u Staljingradu je postajao sve teži i teži.

Na kraju, 16. decembra oko 16 časova, našu je pažnju privukao neobičan šum i treskanje leda pored obale. Članovi Vojnog saveta armije su u to vreme ručali u skloništu, koje je bilo podešeno za trpezariju. Čuvši ovaj neo-

bičan šum, svi smo istrčali na obalu i videli kako se od ostrva Zajcevski kretala ogromna ledena santa. Lomeći sve na svome putu, ona je razbijala i preturala sitne i krupnije sante, a zamrzнуте grede i brvna kršila kao i-verje. Prizor je bio izuzetno interesantan. Ova santa, tačnije rečeno masa leda, koja se kretala svom širinom Volge, usporavala je hod. Sa velikim uzbudjenjem čekali smo da vidimo da li će se zaustaviti ili ne, da li ćemo na taj način dobiti prirodni most ili ćemo ponovo biti upućeni na prebacivanje čamcima, praćeno jaucima na reci, pozivima u pomoć davljenika koji se bore sa ledom i talasima...

I gle, na našu sveopštu i neopisivu radost, santa se zaustavila prema našim skloništima. Izgledalo je neverovatno, ali je bilo tako.

Odmah sam pozvao oficire — pionire i naredio im da pripreme 2—3 grupe sa motkama i konopcima, koji će se prebaciti preko Volge na levu obalu.

Zadatak je bio jednostavan: preći preko leda u oba pravca. Pioniri su otišli. Bila je noć. Svi smo bili nestručljivi. Svako je po nekoliko puta izlazio na obalu da bi čuo eventualan šum kretanja leda.

U 9 časova naveče vratila se prva grupa pionira koja je srećno prešla Volgu preko leda u oba pravca. Svi smo osetili olakšanje. Ponovo smo uspostavili vezu sa Velikom zemljom!

Sledećeg dana, 17. decembra, u dnevnom izveštaju se pojavio dodatak: »Ujutru 17.XII uspostavljen je pešački saobraćaj preko Volge po dva uređena puta na ledu.«

Takva složena situacija na Volgi uglavnom je i usporavala izvršenje onih zadataka koje je sebi bila postavila armija. Pa ipak, bez obzira na sve to, armija je skoro svakodnevno nanosila neprijatelju udarce, koristeći svaku povoljnu priliku ili njegov propust, i metar po metar osvaljala staljingradsku zemlju.

Ali uništiti neprijatelja, koji je izbio na Volgu u rejonu fabrike »Barikade«, samo napadima pešadijskih puškova — armija nije mogla. Nismo imali ni tenkova, a ni rezervi žive sile.

Pa šta da se radi? Kako spasti Ljudnikovljevu diviziju?

Za ovu priliku su nam dobro došla artiljerijska oruđa, koja su svojevremeno bila ostavljena na levoj obali Volge. Za njih nam nije trebalo doturati municiju preko Volge. Odlučili smo da uništimo neprijatelja artiljerijskom vatrom. Ali ostvarenje i ove varijante bilo je skopčano sa огромним teškoćama koje su izgledale nesavladljive: bilo je potrebno organizovati tačnu snajpersku vatru artiljerije i minobacača po svakoj neprijateljskoj vatrenoj tački; bili su nam, dakle, potrebeni snajperi — artiljeri. Mi smo ih imali, ali vršiti korekturu vatre iz Staljingarda je bilo teško, pošto se žična veza stalno kidala usled kretanja leda, a radio-veza je bila nesigurna i slabo je radila. Uzveši sve to u obzir, mi smo razradili i počeli primenjivati u život sledeći metod uništenja neprijatelja koji se bio približio obali Volge.

Odsek na kome se nalazio neprijatelj, obeležili smo sa juga i severa i od Volge pa sve do prednjeg kraja, pike-tima dobro vidljivim sa leve obale. Na taj način dobili smo široki koridor od 600—800 metara, u kome su zaseli fašisti. Videći dobro ovaj koridor, naši artiljeri su mogli bez greške tući vatrene tačke neprijatelja.

Gađanje obeleženih ciljeva vršeno je uz pomoć istaknutih osmatrača koji su se nalazili na desnoj obali. Oni su osmatrali, precizirali mesta ciljeva i odstupanja pogodaka. Sve se ovo saopštavalo artiljerijskim osmatračnicama koje su to prenosile na vatrene položaje.

Pešadijske jedinice Ljudnikova i Gorišnija, osmatrajući rušilačka dejstva naše artiljerije, približavale su se neprijatelju na jurišno odstojanje. Artiljerija je po svetlosnom signalu prekidala vatru, a pešadijske jedinice, pretežno u jurišnim grupama, iznenadnim skokom, bacajući ručne bombe, napadale su i zarobljavale neprijatelja u bunkerima i podrumima.

Dejstvujući na ovaj način, naše jedinice su počele prodirati napred. Borba je bila uporna i duga. Da bi se okarakterisale pojedine borbe navodimo neke izvode iz dnevnih izveštaja armije:

»21. decembar. Ljudnikovljeva divizija je u 5 časova nastavila napad u jugozapadnom pravcu. Ne obzirući se na snažan otpor neprijatelja, naše su jedinice zauzele četiri kuće i na desnom krilu napredovale oko 100—200 metara. Odbijena su tri protivnapada neprijatelja. Zaplenjeno je 5 mitraljeza i zarobljeno 2 vojnika 578. pešadijskog puka 305. pešadijske divizije.

Gorišnjeva divizija od 5 časova izjutra napada u severozapadnom pravcu. Savlađujući uporan otpor neprijatelja, ona je opkoljavala i uništavala pojedine otporne tačke. Na kraju borbe prsa u prsa, sa širokom upotrebom ručnih bombi, jedinice su ovladale transformatorskom stanicom, koju je neprijatelj pretvorio u teški bunker. Zauzeti su jedna zgrada, šest skloništa i dva laka bunkera. Borba se nastavlja. Neprijatelj pokušava da uspostavi položaj, preuzimajući protivnapade koje mi uspešno odbijamo.

Plen: 3 mitraljeza, 6 automata, 35 pušaka, 380 bombi; porušena 4 laka bunkera. U zauzetim skloništima nađeno je 40 neprijateljskih leševa.«

»23. decembar. Ljudnikovljeva divizija je nastavila napad u jugozapadnom pravcu. Neprijatelj je pružao žestok otpor. Dva puta je prelazio u protivnapad snagama većim od 2 čete. Napadi neprijatelja su odbijeni i naneti su mu gubici.

Zauzeli smo 2 zgrade; u jednoj od njih neprijatelj je ostavio 30 leševa. Ostale jurišne grupe nastavljaju borbu za zauzimanje velike pravougaone zgrade na obali Volge.

Gorišnjeva divizija je nastavila napad na severozapadnom pravcu. Ne obzirući se na snažan otpor neprijatelja, naše jedinice su polagano napredovale. Uspostavljena je neposredna veza sa Ljudnikovljevom divizijom.«

Za nas je ovo bila pobeda koju smo izvojevali kroz tešku borbu sa neprijateljem i sa stihijom na Volgi.

Sledećeg dana, 24. decembra, naredbom Vrhovne komande su, Sologubova, Smehotvorovljeva i Žoludevljeva divizija kao i dve pešadijske brigade, kao naročito iscrpljene neprekidnim borbama bile povučene u rezervu i upućene na popunjavanje.

Prema usvojenom nepisanom zakonu, komandanti divizija i brigada, pa i pukova, pred odlazak iz Staljingrada na levu obalu Volge dolazili su na komandno mesto armije da se oproste po starom ruskom običaju.

Od ratnih drugova je teže oprštati se nego se sa njima susretati. Oprštajući se, mi smo se sećali minulog, sećali se svake borbe, svakog protivnapada.

Odlazak komandanata iz Staljingrada, sa kojima sam preživeo dosta teških dana, budio je kod mene tužne uspomene. Oprštajući se — ja sam u svojim mislima video njihove jedinice kako su pristizale radi odbrane grada — snažne, ponosne što su im povereni opasni zadaci, odvažne i odlučne. Ali tek što su se približile volškim prelazima, stupale su u borbu i počinjale trpeti gubitke, krvariti... Sećati se tih dana bilo je teško i gorko.

Vojni savet je svakog dana, tačnije svakog jutra, dobio izveštaj o tome koliko je ranjenika prebačeno preko Volge i iz koje jedinice, da bi se imala evidencija koliko je pešaka, mitraljezaca, minobacačlja, tenkista, artiljerača i vezista izgubila armija. Brojno je armija svakodnevno slabila, imala je velike gubitke, ali to ne znači da je i njenja borbena sposobnost naglo opadala. Baš obrnuto. Armija je moralno postajala sve jača; posle svakog odbijenog juriša vera u snagu svoga oružja postajala je čvršća; mi smo sticali iskustvo u borbi sa neprijateljem, i to je bila naknada, da se tako izrazimo, za fizičke gubitke. Naravno, gubitak ljudi je teška stvar, ali rat je rat.

Prema tome, ispraćajući komandante i političke rukovodioce ovih jedinica, meni je bio, ponavljam, težak rastanak sa njima. U danima naprezanja svih snaga armije, naročito posle delimičnih neuspeha, kada je svaki živ čovek, svaki pedalj zemlje bio od velikog značaja, teško je bilo saslušavati izveštaje komandanata ili političkih rukovodilaca da je neprijatelj zauzeo ovaj ili onaj blok ili čak jednu zgradu koja je imala važnu ulogu u odbrani. Ponekad je izgledalo da komandant koji izveštava o tome nije imao pravilan stav u borbi, da nije iskoristio sve mogućnosti, da je promašio cilj. Često su se takvi razgovori vodili u povišenom tonu. Zatim, nakon izvesnog vremena,

ispostavilo se da i komandant i čitava jedinica ili njen deo nisu mogli uraditi više, već da su i ovako bez opomena i potsticanja uradili veoma mnogo.

Sećam se Sologubove divizije, koja je otpočela borbe sa nemačko-fašističkim zavojevačima još iza Dona, na reci Čiru. Boreći se onamo u sastavu 64. armije, divizija je odbila napad 51. armijskog korpusa, koji je Paulus bio usmerio u bok i pozadinu 62. armije. Ova divizija nije odstupala ni koraka. Ona se takođe hrabro borila i na obalama Dona, gde je u jednom od bojeva herojskom smrću poginuo komandant divizije pukovnik Ivan Petrović Sologub.

Pred očima mi je lik toga visokog, stasitog komandanta, vernog sina sovjetskog naroda, čoveka koji nije povijao glavu pred fašističkim granatama.

Sećam se kraja jula 1942. godine. Bio je vruć letnji dan. Sa Sologubom smo se nalazili na k. 116, severno od naselja Ričkovski, na desnoj obali Dona. Ja sam davao zadatak diviziji. Odjednom, verovatno otkrivši nas, neprijatelj je otvorio vatru na kotu iz topova 150 mm. Raklja eksplodirajućih zrna se sužavala, približavajući se nama. Bilo je očigledno da će se zrna uskoro rasprskavati upravo na vrhu kote. Tada sam predložio Ivanu Petroviću da ide u svoj štab. On me je pogledao i rekao:

— A šta ćete Vi? Zar se ja mogu povući pre Vas sa ove kote?

Ja sam ga umirio rekavši mu da ovo nije povlačenje, već povratak sa rekognosciranja u svoju jedinicu u cilju preduzimanja napada.

Kretati se po ravnoj kao dlan stepi, pod vatrom teške artiljerije neprijatelja — nije nimalo priyatno. Ali ja sam uživao posmatrajući stasitog Sologuba koji je odmerenim korakom, ne žureći, išao ispred mene.

Komadom granate koja je eksplodirala u našoj blizini bio je ranjen oficir iz štaba Sologubove divizije, koji ga je pratio. Ivan Petrović mu je spokojno prišao, uzeo ga pod ruku i počeo da se sa ranjenikom spušta sa visa. Ja sam ih stigao u uvali, gde je Ivan Petrović previjao svoga potčinjenoga, i primetio sam kako je mirno i odmereno po-

našanje komandanta divizije pozitivno uticalo na ranjenog oficira.

Takav je bio komandant 112. divizije pukovnik Sologub. U njemu se osećala snaga starešine — vođe.

Sa ovom divizijom sam se ponovo sreo u Staljingradu 12. septembra. Komandant divizije bio je pukovnik Jermolkin. Ova je divizija manevrovala po Staljingradu: prebacivana je sa Mamajevog kurgana u suvi potok Višnjova, na fabriku traktora i na druga mesta, gde je neprijatelj nameravao da nas napadne. Ona je učestvovala u stotinu bojeva, od kojih najmanje u deset na pravcima glavnih udara hitlerovaca.

Divizija je bila naročito iskusna u manevrovaju, što je, razume se, u prvom redu zasluga njenog komandanta i štaba. Ona je uvek stizala na najkritičnija mesta i hrabro odbijala udare brojno nadmoćnijeg neprijatelja.

Smehotvorovljevu diviziju sam poznavao iz Prve rezervne armije, od maja 1942. godine, kad je bila u formiranju. Od toga vremena sam poznavao i generala Fedora Nikandrovića Smehotvorova. Na taktičkim vežbama, koje smo izvodili još u rejonu Tule, Smehotvorov je ispoljio dobro poznavanje savremenog ratovanja, razboritost i umesnost da obavi sve na vreme.

Po dolasku u Staljingrad ova je divizija branila naselje Crveni Oktobar. Ona je malo manevrovala, ali je uspešno odbijala desetine udara višestruko nadmoćnijih neprijateljskih snaga. Borci ove divizije, na čelu sa svojim starešinama i političkim rukovodiocima, hrabro su se tukli sa neprijateljem. Kad bi hitlerovcima pošlo za rukom da u toku nedelje zauzmu 2—3 ulice, oni su to postizali po cenu velikih gubitaka. Vojnici ove divizije nisu se povlačili. Hitlerovci su napredovali samo kad bi rovove zatrpani svojim leševima. Čak i u najtežim borbama nije bilo slučajeva da Fedor Nikandrović ispolji makar i najmanju malodušnost ili zbumjenost. Njegov ujednačen i miran glas i sada zvuči u mojim ušima. U danima kada su stotine bombardera i aviona za obrušavanje nadletali diviziju, kad su hiljade mina i granata padale na zemlju koju su branile jedinice Smehotvorovljeve divizije, kad se

vazduh prolamao od eksplozija bombi i granata, kad je kroz telefonsku slušalicu, u vreme razgovora sa generalom Smehotvorovom, dopiralo i čulo se zavijanje sirena fašističkih aviona za obrušavanje, izgledalo je da je Smehotvorov još spokojniji. On je upravljao borbom pukova i bataljona, nalazeći se na nekoliko stotina metara od prednjeg kraja.

Divizija na čijem se čelu nalazio Smehotvorov tukla se na život i smrt, meljući Hitlerove pukove i divizije. Ona se nije povlačila i otišla je iz Staljingrada tek onda kad je neprijatelj bio okružen, kad je prestao napadati, kad se branio.

Tih dana sam se oprostio i sa generalom Viktorom Grigorijevičem Žoludevom. Njegova 37. gardijska divizija bila je u Staljingradu manje vremena od svih divizija, ali njene zasluge nisu manje od zasluga ostalih.

Kroz diviziju Žoludeva hitlerovci su se probili i osvojili Staljingradsku fabriku traktora, ali su ovaj probor skupo platili. Njihovi gubici su bili tako veliki u ljudstvu i materijalu, da nisu bili u mogućnosti da dalje razviju napad. Kroz pukove 37. divizije prema fabrici traktora probijalo se ne jedna ili dve, no 5 Hitlerovih divizija, od kojih su dve bile oklopne.

Sećam se, Žoludev je stigao na komandno mesto armije sa svojim pomoćnicima rano izjutra 4. oktobra. Prelazeći preko Volge na čamcima, oni su se našli pod jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom.

Žoludev sam primio u prisustvu Gurova i Krilova. Svi smo se nalazili u jednom skloništu u potkopu, bez posebnih »kabineta«. Ulazeći, Žoludev se udario glavom o ragastov na vratima. Na njemu je bio kratak krvnjeni padobranski kaput. Njegov krupan stas i širok korak odavali su čoveka rođenog da se bori na širokom prostoru sa neograničenim manevarskim mogućnostima komandanta vazdušnodesantne jedinice.

Dobivši zadatak da brani prilaze prema fabrici traktora, Žoludev je počeo da postavlja pitanja svakome od nas, nastojeći da shvati karakter borbe u gradu. Mi smo se starali da mu što bolje objasnimo osobenosti takve bor-

be. Kad je Krilov saopštio da je komandno mesto 37. divizije pripremljeno na obali Volge, nedaleko od kraja jaruge Bani, Viktor Grigorijević je nastojao da se komandno mesto prenese u rejon stadiona, u naselje Staljingradske fabrike traktora.

— Nije moguće, — odgovorio sam ja. — Rejon stadiona se čitavo vreme nalazi pod artiljerijskom i minobacačkom vatrom, a mi nemamo pravo da život komandanta divizije izlažemo riziku... .

Doručkovavši sa nama na brzu ruku, Žoludev je otišao iz našeg skloništa, jer je neprijatelj otpočeo artiljerijsku i avijacijsku pripremu napada.

Uveče 13. oktobra generali Žoludev i Gurov, oba odrabnici i stari ratni drugovi, razgovarali su telefonom.

Gurjev pita:

— Viktore, druže, gde si aterirao? Čujem borbu u pravcu tvoga odseka, kako se osećaš?

— Zdravo, Stepane, — odgovara Žoludev. — Već je deseti dan kako se branim od prokletih hitlerovaca koji me, kao čopor vukova, napadaju sa tri strane. Dobro bi bilo, Stepane, da mi malo pomogneš... .

— E, društane, situacija je kod svih slična tvojoj. Iznad glava mojih boraca strvinari danima neprekidno kruže, ne dajući odmora ni minuta. I naš Saša (Rodimcev), prikovani kao Prometej uz liticu, stalno odbija napade. Prema tome, druže, drži se i nemoj se ljutiti pošto ničim ne možemo pomoći... .

— Pošalji makar cigaretu, sto komada dnevno je nedovoljno, — više Žoludev u slušalicu.

Sledećeg dana general Žoludev je bio zatrpan u svoje skloništu: bombe hitlerovaca su pogodile njegovo komandno mesto.

U pomoć je pojurila grupa za spasavanje iz štaba armije. Kad su me izvestili da su u sklonište pustili vazduh i da su ljudi živi, naredio sam da se svi dovedu na komandno mesto armije.

Nakon jednog i po sata u sklonište Vojnog saveta ušao je čovek — sav prašnjav, znojav, jedva se držeći na

nogama. To je bio general Žoludev. Meni se učinio da je sada bio niži rastom.

— Drugovi, članovi Vojnog saveta, — izveštavao je on, — 37. gardijska divizija nije odstupila, njeni ostaci se junački bore...

Izgovorivši ovo, Žoludev je seo na zemljanoj klupi i lice prekrio rukama.

I bez reči nama je bilo jasno šta je preživljavao ovaj gvozdeni vojnik.

24. decembra jedinice 39. Gurjevljeve gardijske divizije, dejstvujući na teritoriji fabrike »Crveni oktobar«, otpočele su napad na fabrička odeljenja u kojima su zaseli fašisti.

Krajem dana jurišne grupe su očistile od fašista odeljenja: za kalibrovanje, za sortiranje, i mehaničko, a zatim izašle na zapadnu ivicu fabrike i samim tim završile okruženje neprijatelja. Neprijatelj je pružio žestok otpor, ne želeteći da se povuče iz fabrike na zapad, u razrušene kuće, pod otvoreno nebo.

Noću 24/25. decembra, posle kraćeg odmora, gardisti su nastavili napad.

Borbe prsa u prsa, sa upotrebom ručnih bombi, trajale su sve do jutra. U bliskoj borbi hitlerovci nisu mogli izdržati pritisak naših jurišnih grupa, njihovu okretnost i dosetljivost, i u svanuće fabrika je bila potpuno očišćena.

Hitlerovci su uspeli jedino da se održe u zgradi Glavne uprave, koju su pretvorili u snažan odbrambeni čvor. Ali, nakon nekoliko dana bili su okruženi, i dotučeni jurišnim grupama Sokolovljeve 45. divizije.

Sjedinivši se sa Ljudnikovljevom divizijom, ovladavši fabrikom »Crveni oktobar« i imajući u pozadini ispod leda umirenu Volgu, armija je mogla slobodnije da manevruje i planira odlučnije udare po neprijatelju.

U zamenu za jedinice, izdvojene u rezervu Vrhovne komande, bilo nam je pridano ljudstvo poljskog utvrđenog rejona koji su sačinjavali komanda i nekoliko nižih taktičkih jedinica sa jakim vatrenim sredstvima. Za napadna dejstva on nije bio podesan, ali je u vršenju odbrambenih zadataka bio na visini. U prvo vreme njegove

Fabrički rejon Staljingrada. Od ulica su ostali samo nazivi

su jedinice držale ostrva na Volgi: Sporni, Zajcevski, Golodni, a zatim su smenile Ljudnikovljeve i Rodimcevljeve jedinice.

Borci utvrđenog rejona imali su zadatku: sprečiti neprijatelju prilaz ka Volgi, ako bi pokušao da se probije iz okruženja i preko Volge usmeri na istok.

Sada je Vojni savet armije odlučio da osvoji i čvrsto drži Mamajev kurgan, zatim da glavne snage usmeri na osvajanje k. 107,5 i samim tim odseče neprijateljske grupe u gradu od grupa koje su se utvrstile u fabričkim naseljima, sa ciljem da ih kasnije pojedinačno likvidira.

Za osvajanje Mamajevog kurgana armija je mogla angažovati Batjukovu diviziju, a za napad na k. 107,5 — divizije Sokolova i Gurjeva i Štrigoljevu brigadu mornaričke pešadije.

Gorišnjeva divizija je bila usmerena na naselje Barikade i imala je zadatku da obezbedi udar sa severa.

Rodimcevljeva divizija trebalo je da aktivnim dejstvom u centralnom delu grada obezbedi levo krilo armije.

Ljudnikovljeva divizija je određena u drugi ešelon armije, pošto je trebalo da se sredi.

Grupi pukovnika Gorohova bio je postavljen zadatak da napadom iz rejona Rinoka i Spartanovke ovlada Staljingradskom fabrikom traktora i istovremeno veže neprijatelja u severnim fabričkim naseljima.

Za izvršenje ovog zadatka štab armije pripremio je delimične zapovesti, od kojih navodimo zapovest za napad glavnih snaga:

»1.— Neprijatelj, dejstvujući u okruženju, uporno se brani ograničenim snagama, težeći da zadrži posednute položaje.

2.— Armija od jutra 28.XII 42. nastavlja sa postupnim uništavanjem neprijatelja, nanoseći glavni udar opštim pravcem ka k. 107,5.

3.— Sokolovljeva divizija napada u pravcu Centralne ulice, sa ciljem da ovlada Promišljenskom ulicom, a kasnije da izbije na zapadnu ivicu Žerdevska. Granica levo: ulice — Nabrežna, Bakinskih komesara, Remeslena,

Razvaljna, raskrsnica puteva 200 metara severno od k. 107,5.

Granica desno: ulice — Matroska, Kozačka, Juri-zanska.

4.— Gurjevljeva divizija, sa četom tenkova »T-84«, 457. artiljerijskim pukom, dve baterije 152 mm i jednom 203 mm — napada u pravcu Karuselske ulice sa ciljem da ovlada Pinskom ulicom, a zatim k. 107,5.

Granica levo: ulice — Ustanička, Karuselska, Gri-banovska.

5.— Štrigoljeva brigada sa pridane tri baterije 152 mm i jednom baterijom 203 mm, osiguravajući se jednim bataljonom sa pravca Ovražne ulice, da ovlada Narodnom ulicom, a zatim da izbije na istočnu ivicu jaruge, zapadno od Narodne ulice.

Granica levo: dosadašnja.

6.— Batjukova divizija, braneći posednute položaje, da obezbedi napad Štrigoljeve brigade, da neutrališe vatrena uporišta neprijatelja u rejonu Mamajevog kurgana i da spreči protivnapad neprijatelja iz rejona Tirova.

7.— Načelnik hemiske službe armije da na desnom krilu Batjukove divizije pripremi puštanje dima u cilju zaslepljivanja vatrenih tačaka neprijatelja.

U periodu napada i rušenja neprijateljskih utvrđenja široko koristiti bacače plamena.

8.— Načelnik inžinjerije armije će:

a) pripremiti grupe pionira za pratnju tenkova i snabdeti ih sredstvima za razminiranje;

b) izdvojiti snage i sredstva za hitno utvrđivanje oslojenih zgrada zapadno od železničke pruge, podešavajući ih za lake bunkere.

9.— Armitska artiljerijska grupa — jačine tri arti-ljerijska puka, ima zadatku:

a) da neutrališe neprijateljske artiljerijske baterije;

b) da uništava i neutrališe vatrene tačke na prednjem kraju i u dubini neprijateljske odbrane;

c) da podržava vatrom jedinice u napadu;

d) da u početku napada pešadije zaslepi neprijatelj-ske osmatračnice.

Gotovost za napad 27. XII u 20 časova. Početak napada po posebnom naređenju«.

Bilo nam je poznato da u rejonu Staljingrada okružena grupacija hitlerovaca broji najmanje 20 divizija. U stvari pak, bilo ih je 22, ukupne jačine više od 300.000 vojnika, oficira i generala. Ovu moćnu grupaciju je opkolilo i držalo u železnom obroču 7 armija — Žadova, Galanina, Batova, Čistjakova, Tolbuhina, Šumilova i 62. armija.

Od 22 neprijateljske divizije, koje su operisale protiv 7 armija Donskog fronta, 6 divizija je bilo usmereno protiv naše 62. armije (79, 94, 100, 295, 305. i 389. pešadijska divizija). Ove su divizije bile ojačane sa pet samostalnih inžinjerijskih bataljona (50, 162, 294, 366. i 672) koje je Hitler poslao za napad na Staljingrad u oktobru.

Zašto je Paulus držao protiv oslabljene i iznurene u neprekidnim petomesecnim borbama 62. armije jednu trećinu svojih snaga — teško je objasniti, ali fakta su fakta. Našavši se u okruženju, on nije zaboravio na 62. armiju i protiv nje je držao snažnu pesnicu. Zbog toga su naši napadi na Mamajev kurgan i preko naselja Crveni oktobar na k. 107,5 nailazili ne samo na uporan otpor hitlerovaca, nego i na snažne protivnapade.

Sem toga, uverivši se na gorkom iskustvu da je u gradu nemogućno ne samo napadati nego ni braniti se u rovovima na neprekidnom frontu po pravilima taktike manevarskog rata, neprijatelj je vešt koristio najsolidnije građevine i podrume stambenih zgrada za otporne tačke, koje smo osvajali sa velikim naporima.

Tako, na primer, da bi uništili neprijateljsku otpornu tačku u zgradi Uprave fabrike »Crveni oktobar«, borci jedne jurišne grupe iz Sokolovljeve divizije bili su prisiljeni da probiju temeljni zid zgrade. Taj su zid probili haubicom 122 mm, koju su rastavljenu na delove dovukli u osvojeni deo zgrade, nanovo sastavili i otpočeli gađanje. Posle nekoliko direktnih pogodaka u zidu se otvorila breša, i time je bio učinjen kraj fašističkoj posadi.

Ulice i trgovi su bili pusti, kao i ranije. Otvoreno dejstvo bilo je nemogućno, kako za neprijatelja tako i za

nas. Svakoga, ko je neoprezno pomolio glavu ili pokušao da pretrči ulicu, sustigao bi metak snajpera ili rafal automatičara.

U prvo vreme, nalazeći se u okruženju, Hitlerovi vojnici su pružali snažan otpor. Verovatno su oficiri i generali brižljivo od njih krili da se obruč sovjetskih trupa zatvorio u Kalaču. Ali kada su vojnici ipak saznali u kakvoj se situaciji nalaze, počeli su ih umirivati time što su govorili da im u pomoć ide jaka grupacija oklopnih Majnštajnovih jedinica. I tako, oni su do kraja decembra živeli u nadi i očajnički se branili, često do poslednjeg metka. Zarobljenih skoro nije bilo, jer hitlerovci nisu ni pomišljali na predaju.

Tek kada je Manštajnova grupa bila razbijena, kada su naše trupe oterale porobljivače prema Harkovu, Lugansku i Rostovu na Donu, moral okruženih nemačkih trupa počeo je naglo opadati. Verovanja u probor i oslobođenje je nestalo ne samo kod vojnika i oficira, nego i kod generala.

Uskoro su naši vojnici počeli zarobljavati i oficire. To je bio znak duboke iscrpljenosti kako fizičke tako i moralne snage Paulusove armije.

U demoralisanju okruženih neprijateljskih trupa značajnu je ulogu imao rad naših političkih organa, koji su u radio-emisijama za nemačke vojнике upozoravali na to šta ih očekuje u najbližoj budućnosti. Uskoro su nemački vojnici saznali da se hrana za opkoljenu armiju od preko 300.000 ljudi može doturiti jedino vazdušnim putem. Ali za zaštitu transportnih aviona, određenih za dotur hrane, municije, goriva i u povratku za prevoz ranjenih, bila je potrebna brojna borbena avijacija, koja je Hitleru bila neophodna na drugim odsecima fronta. »Zbog toga će se, nemački vojnici i oficiri, vaš obrok uskoro smanjiti na 100 grama hleba i 10 grama kobasica dnevno« — govorilo se u našim radio-emisijama za nemačke oficire i vojnike.

Ovakve radio-emisije su imale snažan uticaj na svest opkoljenih trupa, jer su bile istinite: nemački vojnici su već bili počeli gladovati.

Mnogi nemački oficiri i vojnici, dolazeći na front, vodili su svoje dnevниke. Zašto su oni to radili, nije izvesno, ali po dnevnicima koji su dospeli u naše ruke može se zaključiti da je ratoboran duh nemačko-fašističkih trupa, koji je u julu i avgustu 1942. bio dostigao najviši uspon, počeo naglo padati, i u januaru 1943. njega je skoro sasvim nestalo.

U mojim je rukama dnevnik Vilhelma Hofmana, po čijim se beleškama vidi da je radio u četnoj, a zatim u bataljonskoj kancelariji 267. pešadijskog puka 94. pešadijske divizije. Hofman je počeo da vodi dnevnik u maju 1942. godine. Ukušno povezan u tvrde korice dnevnik se čuva u mojoj ličnoj arhivi. Navodim odlomke iz njega od onog momenta kad je Hofman prvi put napisao reč »Staljingrad«.

»27. jul. Posle dugih marševa po donskim stepama mi smo, na kraju, izbili na reku Don i skoro bez borbe zauzeli veliko selo Cimljansku. Vrućina i zapara su nesnosne, pa je ruzumljivo kako smo se obradovali kad smo svojim očima ugledali ovu veliku reku. Kako je bilo priyatno okupati se u svežoj donskoj vodi i proprati oznojeno rublje.

Kažu da se u ovom selu proizvode prvoklasna vina. Treba poslati desetak flaša kući, ocu — dar od Vilija. Kako će se on obradovati ...

Danas, posle kupanja, komandir čete je rekao da ćemo, ako i ubuduće budemo isto tako uspešno napredovali, uskoro izbiti na Volgu, zauzeti Staljingrad i tada će rat svakako biti brzo završen. Možda ćemo za Božić biti kod svojih kuća.

29. jul. Za dva dana smo se lepo odmorili. Susedni, 264. puk, danas se prebacio preko reke. Čuje se da se onamo vodi borba. Komandir čete kaže da su Rusi potpuno razbijeni, i da se dalje ne mogu držati. Izbijanje na Volgu i osvajanje Staljingrada za naše armije nije mnogo težak problem. Firer zna gde je slabo mesto kod Rusa; pobeda je blizu.

1. avgust. Naš puk se prebacio preko Dona i nastupa prema istoku ... Napredujemo skoro bez borbe. Nevero-

vatna je vrućina, a u goloj stepi nigde vode. Prvi put u životu ja vlastitim očima vidim fatamorganu. To je takvo čudo prirode, koje je teško objasniti. Priviđa čovek šumu i jezero, koji ga pozivaju da se odmori. Ali, i šuma i jezero se udaljavaju ili nestaju, kao magla, kad se pojuri za njima. Prava fatamorgana!..

2. avgust. Zauzeli smo nekakvu stanicu i izbili na reku Sal. Reka Sal nije kao Don, ima toplu vodu, skoro bez svežine... .

Kakva velika prostranstva zauzimaju Sovjeti, kakva ćemo bogata polja imati ovde posle svršetka rata! Samo da ga što pre završimo. Verujem da će Firer dovesti stvar do kraja.

7. avgust. Vodeći lakše borbe izbili smo na reku Aksaj — mutnu, mestimično presahnulu reku, sa skoro ustajalom vodom. Jedina radoš — Volga i Staljingrad su na domaku, a tu je i kraj rata. Svi vojnici naše čete jure napred. Danas sam poslao pismo Elzi: »Skoro ćemo se videti, svi osećamo bliski kraj — pobedu.«

10. avgust. Naš puk napada na Abganerovo. Pročitana nam je Firerova zapovest. On očekuje od nas pobedu. Mi smo svi u to uvereni; nas je nemoguće zaustaviti.

12. avgust. Duž železničke pruge napadamo na Staljingrad. Juče su ruske »kaćuše«, a zatim tenkovi zau stavili naš puk. »Rusi su bacili u borbu poslednje snage«, — objasnio mi je kapetan Berner. Nama pristižu velika pojačanja, Rusi će biti uništeni.

Danas izjutra vojnicima koji su se istakli uručena su odlikovanja za borbe kod Kantemirovke. Je li moguće da će se ja vratiti Elzi bez odlikovanja? Verujem da će Firer i mene odlikovati za Staljingrad.

17. avgust. Ovih dana naš je puk stalno vodio borbe. Rusi se odupiru. Mi smo sa velikim gubicima stigli do Tinguta. Ruska avijacija je postala drska, naročito noću. U toku ove nedelje naša je četa izgubila 19 ljudi. Vrućina i neprekidne borbe iscrpljuju nas do kraja. Ali svi smo spremni da idemo napred, da što pre stignemo do Volge. Vele da je do Staljingrada ostalo još oko 40 km... .

23. avgust. Stigla je radosna vest: severno od Staljin-grada naše trupe su izbile na Volgu i osvojile deo grada. Rusi imaju dva izlaza: ili da beže preko Volge ili da se predaju. Prevodilac našeg puka je ispitivao zarobljenog ranjenog oficira, koji je izjavio: Rusi će se za Staljingrad boriti do poslednjeg čoveka. I odista — zbiva se nešto neshvatljivo. Na severu su naše jedinice osvojile deo Staljingrada i izbile na Volgu, a na jugu osuđene na smrt divizije nastavljaju da se uporno brane. Fanatizam...

27. avgust. Sa svih strana odjekuje neprekidna kano-nada. Iako polagano, ali ipak napredujemo. Do Staljin-grada ima oko 30 km. Danju vidimo dim od požara, a noću jak odsjaj vatre. Vele da je grad u plamenu. Naša ga je avijacija, po Firerovom naređenju, zapalila. Rusima tako i treba. Neka prestanu sa otporom.

Nas prebacuju u neki drugi rejon...

1. septembar. Rusi se povlače prema Volgi. Je li moguće da će se oni boriti na samoj obali svoje velike reke? To će biti bezumlje. Minule noći ruska avijacija nije dala mira, stalno je nadletala iznad nas i bombardovala. Naša protivavionska artiljerija je otvorila žestoku vatru. Zagonetno je — kuda se sklonilo mesno rusko stanovništvo? Čak se starci i deca ne mogu videti...

4. septembar. Nas prebacuju duž fronta na sever, bliže Staljingradu. Išli smo čitavu noć i izjutra smo stigli na stanicu Voroponovo. Već se nazire grad koji se dimi. U duši se radujemo, približuje se kraj rata. Bar tako svi govore. Želeo bih da dani i noći lete što brže...

5. septembar. Naš puk je dobio zadatak da napada na stanicu Sadova — to je skoro Staljingrad. Je li moguće da Rusi misle da se održe u samom gradu? Čitavu noć nismo imali mira od avijacije i artiljerije. Pored nas provode mnogo ranjenih. Neka me bog sačuva...

8. septembar. Dva dana smo imali neprekidne borbe. Rusi pružaju besan otpor. Našem su puku »kačuše« nanele velike gubitke. One bljuju strašnu vatru. Mene su prekomandovali u štab bataljona. To me je molitva moje majke povukla dalje od četnih rovova...

11. septembar. Naš bataljon vodi borbu u predgrađu Staljingrada. Već se vidi Volga, čuje se neprekidna paljba. Kud god pogledaš — svuda su požari, vatre... Ruski topovi i mitraljezi gađaju iz grada koji gori. Fatalisti, fanatici...

13. septembar. Baksuzni datum. Naš bataljon je zadesio veliki maler. Od udara »kačuša« čete su ujutru pretrpele gubitke: 27 mrtvih i 50 ranjenih. Rusi se tuku očajnički, slično divljim zverima. Ne predaju se, dopuštaju da im se približiš, a zatim zasipaju bombama. Juče je poginuo poručnik Kraus; četa je ostala bez komandira.

16. septembar. Naš bataljon sa tenkovima napada na silos iz koga kulja dim. U njemu gori žito. Njega su, izgleda, zapalili sami Rusi. Kakvo je to varvarstvo! Bataljon je pretrpeo velike gubitke. U četama je ostalo najviše po 60 ljudi. U silosu se ne nalaze ljudi već davoli, kojima ne mogu ništa ni vatra, ni kuršumi.

18. septembar. U silosu se vodi borba. U njemu su ruski osuđenici na smrt za koje komandant bataljona kaže: »Ovim osuđenicima komesari su naredili da izginu u silosu«.

Ako se sve kuće u Staljingradu budu tako branile, niko se od naših vojnika neće vratiti u Nemačku. Danas sam primio pismo od Elze; ona očekuje da se vratim kao pobednik.

20. septembar. Borba za silos se nastavlja. Rusi otvaraju vatru sa svih strana. Sedmo u kućnom podrumu; na ulici je više nego opasno. Narednik Nuške danas je poginuo, kad je pretrčavao ulicu. Jadnik, ostavio je za sobom troje dece.

22. septembar. Otpor Rusa u zgradi silosa je slomljen. Naši su izbili na Volgu. U zgradi silosa nađeno je oko 40 ruskih leševa. Među njima je polovina bila u uniformama mornara — morski »đavoli«. Zarobljen je jedan teško ranjen vojnik, koji ne može ili se pretvara da ne može govoriti.

Ceo naš bataljon je po broju manji od jedne formacijske čete. Ovakve žestoke borbe ne pamte naši stari vojnici.

26. septembar. Naš puk neprekidno vodi teške borbe. Posle zauzimanja silosa Rusi se suprotstavljaju nesmanjeno upornošću. Oni se uopšte ne vide. Zaseli su u kućama i podrumima i tuku sa svih strana, pa i s leđa. Varvari! Postupaju kao banditi.

U blokovima zgrada koje smo zauzeli pre 2 dana pojavili su se odnekud ruski vojnici, i borba se rasplamsala novom snagom. Naši ljudi ginu ne samo na prednjim položajima, nego i u pozadini, u već zauzetim blokovima zgrada.

Rusi se uopšte ne predaju. Ako pojedinci i padnu u ropstvo, to su teški ranjenici koji se sami ne mogu kretati. Staljingrad — to je pakao! Srečni su oni koji su samo ranjeni. Oni će se, svakako, vratiti svojim kućama da sa svojima zajedno proslave pobedu. (On još veruje u pobedu — V. C.)

28. septembar. Danas naš puk i čitava divizija praznuju pobedu. Zajedno sa tenkistima zauzeli smo južni deo grada i izbili na Volgu. Pobedu smo skupo platili. Za tri nedelje osvojili smo teritoriju od oko 15 kvadratnih kilometara. Komandant nam je čestitao pobedu...

Iz štaba puka su telefonirali: divizija se povlači na odmor i popunjavanje. U nekim četama je ostalo po nekoliko ljudi.

Kad će se završiti rat, kad će se iscrpsti ruske snage u Staljingradu, hoće li se ovo krvoproljeće završiti do Božića?

2. oktobar. Naš je puk popunjen. Brojno stanje našeg bataljona se popelo do 80 — 90 ljudi. Stiglo je naređenje da se noću prebacimo nekuda na sever. Naš bataljon polazi prvi.

Juče sam poslao Elzi pismo. Nisam joj mogao saopštiti ništa radosno, niti dobro, a nisam htio da lažem. U Staljingradu se svačiji život može prekinuti svakog sekunda.

3. oktobar. Posle noćnog marša razmeštamo se u uvali sa žbunjem. Govori se da ćemo napadati na fabrike, čiji se dimnjaci jasno vide, a iza kojih je Volga. Iako je bila noć, videlo se mnogo krstača sa našim šlemovima. Je li

moguće da je pao toliko naših vojnika? Neka je proklet taj Staljingrad!

4. oktobar. Naš puk napada na naselje Barikade. Kod Rusa smo primetili mnogo automata. Odakle ih oni dobijaju?

5. oktobar. Naš bataljon je četiri puta polazio na juriš i svaki put je bio zaustavljen. Ruski snajperi tuku svakoga ko se neoprezno pomoli iza zaklona.

10. oktobar. Rusi su tako blizu nas, da ih naša avijacija ne sme bombardovati. Mi se spremamo za odlučan napad. Firer je naredio da se što brže osvoji ceo Staljingrad.

14. oktobar. Od jutros je otpočelo nešto nečuveno: naša avijacija i artiljerija nekoliko časova uzastopce tuku ruske položaje. Sve što se okom može videti briše se sa lica zemlje...

17. oktobar. Četiri dana traju neprekidne borbe. Po upornosti one se ni sa čime ne mogu uporediti. Za sve to vreme naš je puk napredovao ne više od jednog kilometra. Rusi nam vatrom nanose vrlo velike gubitke. Svi oficiri i vojnici postali su zli i čute.

22. oktobar. Naš puk nije uspeo da prodre u fabriku. Izgubili smo mnogo ljudi. Na svakom koraku mora se preskakati preko leševa. Danju se teško diše: nema vremena, a ni ljudstva, za uklanjanje leševa, i oni se raspadaju. Ko je mogao i zamisliti pre tri meseca da ćemo umesto radosti zbog pobjede, podnositi tolike žrtve i patnje kojima se ne može sagledati kraj?

... Vojnici su Staljingrad nazvali opštom grobnicom Vermahta. U četama je ostalo malo ljudi. Govore da će nas uskoro odvesti na popunjavanje.

27. oktobar. Naše su jedinice osvojile čitavu fabriku »Barikade«, ali Volgi nismo u stanju da podiđemo. Rusi — to nisu obični ljudi, već nekakva gvozdena bića, koja se ne plaše vatre i ne znaju za umor. Mi smo potpuno iznenadieni. Od našega puka jedva da je ostala jedna puna četa. Ruska artiljerija iza Volge ne dozvoljava nam da podignemo glavu...

28. oktobar. Svaki vojnik smatra sebe osuđenim na smrt. Jedina nada — biti ranjen i prebaciti se u pozadinu.

Ovoga časa je stigla novost: naš se puk povlači u pozadinu radi popunjavanja, po treći put u toku ove jeseni.

30. oktobar. Odmora nismo imali. U naš bataljon su ubacili nekoliko desetina komordžija i prebacili nas na drugi odsek fronta, na severnu ivicu Staljingrada. Sa takvom popunom teško će se ratovati. Kod svih je raspoloženje potištено. Staljingrad nas je pretvorio u bezosećajne Ijude — zamorene, iscrpene, zle. Kad bi nas sada videli naši rođaci i prijatelji, oni bi se zaprepastili.

3. novembar. U toku ovih dana naš je bataljon nekoliko puta napadao ruske položaje kod naselja Spartanovke, ali uspeha nije imao. Rusi nam ni na tome odseku ne daju da dignemo glavu. Među vojnicima su se pojavili slučajevi samoranjavanja i razni simulanti o kojima svakoga dana pišem po 2 — 3 izveštaja.

10. novembar. Danas sam primio pismo od Elze. Svi očekuju da se vratimo za Božić. U Nemačkoj su svi ubeđeni da je Staljingrad u potpunosti naš. Kako se oni teško varaju. Kad bi oni samo videli šta je od naše vojske napravio Staljingrad!

18. novembar. Naši jučerašnji napadi u zajednici sa tenkistima nisu imali uspeha. Posle našeg napada bojište je bilo prekriveno vojničkim leševima.

21. novembar. Rusi su prešli u napad na čitavom frontu. Vode se ogorčene borbe. Eto ti Volge, pobeđe, i skorog viđenja sa porodicom. Očigledno — videćemo se na onom svetu.

29. novembar. Našli smo se u obruču. Jutros su saopštili da je Firer izjavio: »Armija mi mora verovati da će uraditi sve što od mene zavisi za njeno snabdevanje i blagovremeno deblokiranje.«

3. decembar. Sa smanjenim sledovanjem hrane čekamo oslobođenje koje je obećao Firer.

Pisma porodici šaljem, ali odgovora nema.

7. decembar. Sledovanje je toliko smanjeno da vojnici formalno gladuju. Daju po veknu bajatog hleba na 5 Ijudi.

11. decembar. Kod svakog oficira i vojnika vrte se u glavi 3 pitanja: kad će Rusi prestati da nas tuku vatrom i puste nas na miru da odspavamo makar jednu noć; kako i čime ispuniti naše prazne stomake, koji sem 100 — 200 grama hleba skoro ništa ne dobijaju; i kada će Hitler preduzeti odlučne mere za oslobođenje naše armije iz okruženja.

14 decembar. Sve nas mori glad. Smrznuti krompir je najbolje jelo, ali se iz smrznute zemlje teško može izvaditi pod ruskim kuršumima.

18. decembar. Danas su oficiri saopštili vojnicima da budu spremni za dejstvo. General Manštajn sa krupnim snagama približava se sa juga Staljingradu. Ovaj je izvestaj ulio nadu u vojnička srca. Daj bože!

21. decembar. Čekamo zapovest, ali nešto je dugo nema. Je li moguće da je posredi obmana sa Manštajnom? Pa to je teže od svakog mučenja.

23. decembar. Zapovesti još uvek nema. Ono o Majnštajnu je bio blef. Ili je možda potučen na prilazima Staljingradu?

25. decembar. Ruski radio je dao saopštenje o uništenju Majnštajna. Nas očekuje smrt ili ropstvo.

28. decembar. Već smo sve konje pojeli. Ja sam spreman da pojedem mačku, čije je meso, kako pričaju, takođe ukusno. Vojnici počinju da liče na mrtvace ili na izbezungljene ljude koji traže samo da nešto strpaju u usta. Oni se više ne kriju od ruskih granata, nemaju snage da hodaju, da se saginju i skrivaju. Neka je proklet ovaj rat!...»

Ovim se dnevnik završava, verovatno zajedno sa životom njegovog autora.

U početku januara 1943. godine na komandno mesto 62. armije stigao je komandant Donskog fronta, general-potpukovnik Konstantin Konstantinovič Rokosovski, u pravnji člana Vojnog saveta fronta, general-majora Konstantina Fedoroviča Telegina i komandanta artiljerije fronta, general-majora Vasilija Ivanoviča Kazakova. Oni su po ledu prešli preko Volge.

Po izlasku iz kola kod zemunice štaba armije, Rokosovski i Telegin su se podrobno obaveštavali gde smo se nalazili u toku borbi i požara, kako i čime smo disali kad su nemačko-fašističke trupe prilikom napada sručivale na Staljingrad hiljade i hiljade bombi.

Pošto je ušao u zemunicu i seo na stolicu od zemlje za zemljani sto, komandant fronta je ukratko izložio plan za uništenje okružene neprijateljske grupacije i postavio armiji zadatke. U izloženom planu osnovno je bilo to da armije generala Batova i Čistjakova nanose sa zapada glavni udar sa ciljem cepanja na delove opkoljenih neprijateljskih snaga. U isto vreme sa severa prelaze u napad armije generala Žadova i Galanjina, a sa juga — armije Šumilova i Tolbuhina. 62. armiji je postavljen zadatak da »aktivnim dejstvima sa istoka privuče na sebe što više neprijateljskih snaga i da neprijatelja ne pusti prema Volgi, ukoliko bi pokušao da se preko zaleđene reke probije iz okruženja«.

Zadatak je bio jasan, i ja sam uverio komandanta fronta da će biti izvršen, i da do početka glavnog napada glavnih snaga fronta Paulus neće izvući iz Staljingrada ni jednu diviziju.

Zatim su oficiri štaba fronta nekoliko puta pitali:

— Hoće li 62. armija biti u stanju da zadrži neprijatelja ako on, pod udarcima armija koje napadaju sa zapada, navali svim snagama kroz Staljingrad prema istoku?

Na postavljeno pitanje je odgovorio Nikolaj Ivanovič Krilov ovim rečima:

— Kad Paulus nije mogao da nas u toku leta i jeseni sa svim svojim snagama baci u Volgu, sada gladnim i polupromrzlim hitlerovcima nećemo dozvoliti da se pomere na istok ni za deset koraka.

Slično pitanje postavio mi je načelnik štaba fronta general Malinin. Ja sam mu odgovorio da hitlerovci u 1943. godini više nisu ono što su bili 1942. Oni se sada nalaze oko Staljingrada kao privezani zečevi i čekaju kada ćemo se obračunati sa njima. Na kraju sam primetio da

Paulusova armija i nije više armija nego logor naoružanih zarobljenika.

Do samog početka napada svih snaga fronta, tj. do 10. januara, jedinice 62. armije, izvršujući zadatak komandanta fronta, napadale su neprijatelja jurišnim grupama onde gde on to nije očekivao. Naši položaji u Staljingradu su se svakog dana poboljšavali. Svakodnevno smo rušili i zauzimali na desetine bunkera i otpornih tačaka neprijatelja. Usled takve naše aktivnosti, od dvadeset dve neprijateljske divizije, protiv 62. armije dejstvovalo je kao i ranije 6 neprijateljskih divizija i 5 pionirskih bataljona.

U ovim danima naročito su bile aktivne jurišne grupe Batjukove divizije. U borbama na Mamajevom kurganu one su vezale nekoliko pukova i, osvojivši istaknute neprijateljske osmatračnice, onemogućile Hitlerovim generalima da prate pregrupisavanje naših snaga u gradu.

Ovde treba istaći značaj Mamajevog kurgana. Dok su na drugim odsecima fronta jedinice mogle imati uspeha i neuspeha, napredovati ili odstupati u toku dana do 1 km, dotle se to na Mamajevom kurganu nije smelo desiti.

Od druge polovine septembra do 12. januara, skoro puna četiri meseca (120 dana), vodila se neprekidna borba, na život i smrt, oko rezervoara za vodu.

Koliko je puta vrh Kurgana prelazio iz ruke u ruku, niko ne može reći; takvih svedoka i registratora nema, jer nisu ostali među živima.

Za Mamajev kurgan su se tukli borci iz divizije Rodimceva, borila se čitava Gorišnijeva divizija, a više od svih na njemu se tukla slavna, četiri puta odlikovana, Batjukova gardijska divizija. Njeni su pukovi stigli u Staljingrad 21. septembra, a već sutradan stupili su u borbu na liniji jaruge Dolgi. Zatim je ova divizija, moglo bi se reći, urasla u Mamajev kurgan, u njegove ogranke, i tu se borila do kraja, sve do 26. januara, dana spajanja sa Donskim frontom, odnosno sa divizijama generala Čistjakova.

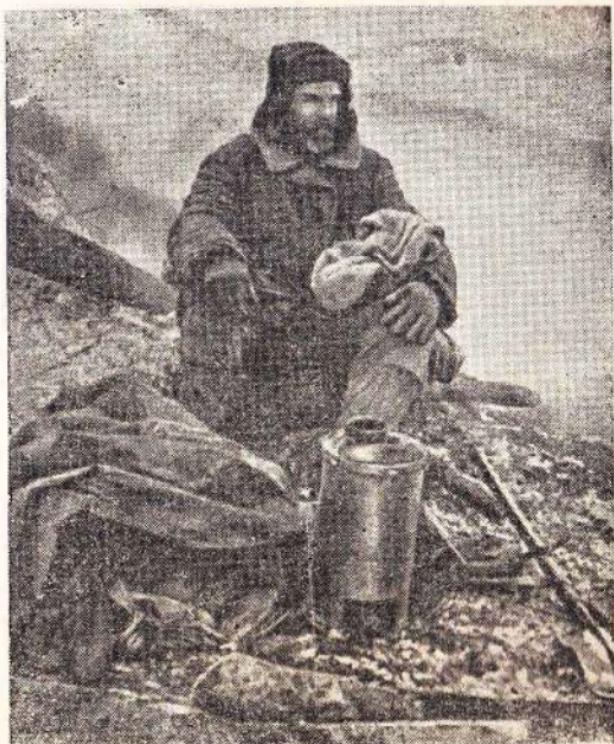
Smatram za potrebno da kažem nekoliko reči o komandantu pomenute divizije, Filipu Nikolajeviču Batjuku.

Batjuk je došao u Staljingrad kao potpukovnik, a napustio ga je posle uništenja Paulusove armije kao general. Batjuk je bio retka ličnost, u kojoj su srećno bile usklađene tri dragocene osobine: komandantska upornost, hrabrost i partijnost. Bio je strog i pravičan, bojali su ga se i voleli ga; bio je često sa svojim vojnicima. Imao je bolesne noge, ponekad se jedva kretao, ali nije previše ostajao u zemunici: na prednji kraj, na svoje osmatračnice, on je odlazio podštапajući se, a vraćao se u zemunici na plećima svoga adutanta, i to samo noću da to niko ne bi video. Batjuk je na sve moguće načine krio svoju bolest, i ja sam za to saznao tek u januaru, kada više nije mogao da se kreće bez tuđe pomoći. Batjuk se nije ustezao da bilo kome starešini ili potčinjenome kaže istinu u oči, čak kad je ona bila i gorka. Njegove referate nije trebalo tumačiti ni proveravati, jer su uvek bili istiniti.

Batjukova divizija se istakla još pre Staljingrada, u rejoni Kastorne, gde je uspešno odbila masovan napad neprijateljskih tenkova. Ova divizija je vaspitala borce čija su imena poznata ne samo Staljingradanima, već čitavoj zemlji, a to su: komandir baterije, čuveni lovac tenkova Šuklin; komandir minobacačke baterije, čije mine nisu padale izvan ciljeva, — Bezdidko; čuveni sajperi — Vasilije Zajcey, Viktor Medvedev, Ahmed Avzalov i mnogo, mnogo drugih vojnika i oficira heroja staljingradske bitke. Partijska organizacija divizije je vaspitala divne komandante: komandanta puka Miteleva, komandanta bataljona Majaka, koji je poginuo na Mamajevom kurganu na kraju bitke, komandira čete Šumakova; odlične političke radnike: Tkačenka, Jermakova, Solovjova, Grubrina; partijske organizatore — Jevdokimova, Krušinskoga, Ladiženka.

Borbeni kolektiv komandanata i političkih radnika ove divizije prošao je kroz Kastornu, Staljingrad, Zaporožje i Odesu, kroz Lublin, Poznanj — pobedonosno završivši svoj ratni pohod u Berlinu.

General Batjuk nije s nama došao do Berlina. Njegovo je srce prestalo da kuca u Ukrajini, kod Slavjanska. Sahranili smo ga kraj Artemovog spomenika, na obali se-

*To je sve što je
ostalo od njegovog
doma*

Tako je izgledalo fabričko naselje »Barikade« na kraju bitke

vernog Doneca. Bilо bi pravo da se njegovi posmrtni ostaci prenesu na Mamajev kurgan, u Staljingrad, gde se borila divizija pod njegovom komandom. On je to zaslužio, jer je bio duša bitke za Mamajev kurgan, za Staljingrad.

Desetog januara 1943. godine sve armije Donskog fronta su jednovremeno prešle u napad sa ciljem stezanja grupacije hitlerovaca. 62. armija je takođe prešla u napad pravcem istok — zapad, u susret armijama koje su napadale. Naročito snažne borbe su se rasplamsale u rejonu Mamajevog kurgana, što je potvrđivalo koliko je neprijatelj pravilno cenio njegov taktički značaj. Napad Batjukove divizije preko Mamajevog kurgana neprijatelj je celo vreme, tj. do 25. januara, dočekivao protivnapadima, prikupljajući poslednje snage da zadrži svoje položaje na njemu.

Na frontu ostalih divizija armije neprijatelj se nije povlačio, ali nije ni preuzimao protivnapade kao na Mamajevom kurganu. Koristeći utvrđenja, on se samo branio vatrom, često do poslednjeg metka.

23. januara komandant divizije Sokolov izvestio me je o jednom originalnom slučaju. Njegove jedinice su izbile na zapadnu ivicu naselja Crveni Oktobar i opkolile jako uporište hitlerovaca. Da bi se izbeglo nepotrebno prolivanje krvi, Nemcima je bilo predloženo da se predaju. Posle dugih pregovora hitlerovci su zamolili naše vojnike da im dadu hleba. Naši su se sažalili nad gladnim Nemcima i dali su im nekoliko hlebova. Dobivši hleb i, očigledno, potkrepljući se donekle, hitlerovci su ponovo otvorili vatru.

Posle ovakvih »diplomatskih pregovora« naši vojnici su se brzo povezali sa artiljercima, koji su dovukli nekoliko oruđa i neposrednim gađanjem iz najveće blizine počeli da tuku ovo uporište. Kad je uporište bilo osvojeno, pokazalo se da su se u njemu nalazili pravi razbojnici. Skoro svaki od njih imao je na grudima ponekoliko Hitlerovih odlikovanja.

25. januara mi smo primetili približavanje naših trupa sa zapada, i 62. armija, izbivši na zapadne ivice naselja, obustavila je napad. Divizije Gorišnja, Sokolova, Ljud-

nikova, Gurjeva i Rodimceva su okrenule na sever, sa ciljem uništenja severne grupe fašističkih snaga u rejonu Staljingradske fabrike traktora, fabrike »Barikade« i u njihovim naseljima. Batjukova divizija je bila okrenuta na jug, protiv južne neprijateljske grupacije. Osvanuo je 26 januar — dan dugo očekivanog spajanja jedinica 62. armije sa jedinicama Batovljeve i Čistjakovljeve armije, koje su nastupale sa zapada.

Taj susret odigrao se ovako:

Sa osmatračnice su u zoru javili: hitlerovce je obuzela panika, trče na sve strane, čuje se bruhanje motora, pojavili su se vojnici u uniformama crvenoarmejaca ... Vide se tenkovi »KV«, koji se spuštaju nizbrdo. Na oklopima su natpisi: »Čeljabinski kolhoznik«, »Uralski metalac« ...

Gardisti Rodimcevljeve divizije potrčali su napred sa crvenim barjakom.

Ovaj radosni, uzbudljivi susret odigrao se pre podne u 9.20, časova, u rejonu naselja Crveni Oktobar. Kapetan A. F. Guščin uručio je predstavnicima Batovljeve armije zastavu na čijem je crvenom platnu bilo napisano: »U znak susreta 26. januara 1943. godine.«

U očima surovih vojnika, koji su preživeli mnogo teških dana, sijale su suze radosnice.

Gardijski kapetan P. Usenko raportirao je generalu Rodimcevu, koji je pristigao, da je od njegovih proslavljenih gardista primio zastavu.

— Prenesite svome komandantu, — rekao je general Rodimcev, — da je za sve nas danas srećan dan: susret nakon 5 meseci teške i uporne borbe!

Prolazile su čelične tvrđave — tenkovi »KV«. Tenkisti, izdižući se iz svojih kupola pozdravljali su naš mašući rukama, i snažne mašine su se kretale dalje, prema fabrikama.

Uskoro su se susreli i predstavnici drugih jedinica 62. armije sa jedinicama Batovljeve, Čistjakovljeve i Šumilovljeve armije.

— Pozdrav od Staljingrađana!

— Živeli Staljingrađani! — orio se odgovor.

Hrabri borci, koji su preživeli mnogo žestokih bitaka i prošli kroz teška iskušenja, plakali su ne krijući suze.

Neprijatelj je još pružao otpor, ali se predaja nemačkih vojnika i oficira, iz dana u dan, povećavala. Biće je slučajeva da nekoliko sovjetskih vojnika zarobe po nekoliko stotina hitlerovaca.

31. januara vojnici 64. armije su zarobili maršala fon Paulusa, komandanta 6. nemačke armije, sa celim njegovim štabom. Istoga dana južna grupacija nemačko-fašističkih snaga je potpuno obustavila pružanje otpora. Borbe u centralnom delu grada bile su time završene. Uveče toga dana vojnici 62. armije su zarobili Štab 295. pešadijske divizije, na čelu sa njenim komandantom general-majorom Korfesom, kao i komandanta 4. armijskog korpusa, general-potpukovnika artiljerije Pfefera, komandanta 51. korpusa, general-potpukovnika fon Zajdlic-Kurcaba, načelnika štaba 295. divizije, pukovnika Disela i nekoliko viših štabnih oficira koji su se onamo našli.

Pomenute Hitlerove generale su zarobila 3 borca 62. armije sa 18-godišnjim komsomolskim rukovodiocem puka za vezu, Mihailom Porterom na čelu, koji se pre dolaska u Staljingrad borio kod Odese, Sevastopolja i Kerča.

Uveče 31. januara smo Gurov, Krilov i ja razgovarali u mojoj zemunici, sada već prostranoj i svetloj, sa zarobljenim nemačkim generalima. Videvši da su oni gladni, nervozni, da se plaše za svoju sudbinu, ja sam naredio da se donese čaj i pozvah ih da se malo potkrepe. Na njima su bile paradne uniforme sa ordenima. Uzimajući u ruke sendvič i šolju čaja, general Oto Korfes upita:

— Šta je to? Propaganda?

Ja sam odgovorio:

— Ako general smatra da su ponuđeni čaj sa zakuskom propaganda, mi nećemo naročito insistirati da uzmate tu propagandističku hranu...

Ovakav odgovor je kod zarobljenika stvorio izvesno raspoloženje i naš je razgovor potrajan skoro čitav sat. Najviše je govorio general Korfes, dok su generali Pfefer

i Zajdlic pretežno čutali, izjavivši da se u političkim pitanjima slabo razumeju.

General Korfes je u toku razgovora razvijao misao o tome da je sadašnji položaj Nemačke u mnogome sličan položaju u kome se ona nalazila za vladavine Fridriha Velikog i Bizmarka. Nalazeći da Hitler po inteligenciji i delima ne zaostaje iza Bizmarka, Korfes kao da je htio reći da Hitlerov poraz kod Staljingrada ne znači kraj hitlerizma, jer su i Fridrik i Bizmark imali neuspehe, pa su opet ostali veliki. Nemačka će pod rukovodstvom Flera preživeti ovaj neuspeh i na kraju krajeva će pobediti. General Pfefer i Zajdlic su sedeli, pažljivo slušali, povremeno izgovarajući »javol« i »najn«, i ozbiljno plakali.

Najzad je general-potpukovnik fon Zajdlic-Kurcbeh upitao:

— Šta će biti sa nama?

Ja sam mu izložio uslove boravka u zarobljeništvu, dodajući da oni mogu da nose, ako zaželete, svoja odlikovanja i oficirske oznake, sem oružja.

— Kakvog oružja? — kao da me nije razumeo, upita Pfefer, gledajući u Zajdlica.

— Zarobljeni generali, — ponovih ja, — ne mogu pri sebi imati nikakvog oružja.

Tada Zajdlic izvadi iz džepa perorez i dade mi ga. Ja mu, naravno, odmah vratih perorez, rekavši da takvo »oružje« mi ne smatramo opasnim.

Posle ovog razgovora sa zarobljenim generalima uputili smo ih u štab fronta, poželevši da što je moguće brže prouče sovjetsku stvarnost i upoznaju se sa njom kako bi se oslobodili zabluda i zatrovanosti hitlerizmom.

Na ovom mestu treba napomenuti da sam generala Ota Korfesa susreo 1949. godine u Berlinu. On je tada bio aktivni funkcioner Društva za nemačko-sovjetsko prijateljstvo. Sreli smo se kao stari poznanici. Ja sam tada bio predsednik Kontrolne komisije i pomagao nemačkim prijateljima da obnove ratom razrušenu narodnu privredu. Bivši general-major Oto Korfes radio je na učvršćenju prijateljstva između naroda Nemačke i SSSR-a. Na tome

poslu bivši Hitlerov general nije bio usamljen. Mnogi nemački generali, oficiri i vojnici, shvativši istinu, počeli su da se bore za mir i prijateljstvo

Posle likvidacije južne grupe nemačko-fašističkih snaga severna grupa je nastavila sa otporom, iako je bilo očigledno da je njena potpuna likvidacija pitanje od nekoliko časova.

Ujutru 2. februara 1943. ja i Gurov smo stigli na osmatračnicu generala Ivana Iljiča Ljudnikova, koja se nalazila u porušenoj zgradi Uprave fabrike »Crveni oktobar«. Nedaleko su se nalazile i osmatračnice komandanta divizije Sokolova i Gorišnja. Poslednji napad 62. armija je izvršila na fabriku »Barikade« i Staljingradsku fabriku traktora, kao i na njihova naselja. U ovom napadu su učestvovali Gorišnjeva, Sokolovljeva, Batjukova, Ljudnikovljeva, Gurjevljeva i Rodimcevljeva divizija i Strigoljeva brigada. Istovremeno su severnu neprijateljsku grupaciju napadale sa zapada i severozapada jedinice susednih armija. Napad je počeo u 12 časova.

Artiljerijska priprema je bila kratka. Gađalo se samo neposredno i jedino po vidljivim ciljevima. Videlo se jasno kako se fašističke jedinice vrzmaju po fabričkim rejонима i по naselju. Tu je počeo i juriš pešadije i tenkova.

Porobljivači koji su ostali u životu nisu prihvatali poslednji juriš. Podigli su ruke uvis. Na njihovim bajonetima istaknute su bile bele krpe.

Pored nas su sproveđene stotine zarobljenika. Išli su put Volge i preko Volge, prema kojoj su se probijali oko 6 meseci. Među zarobljenicima bili su Italijani, Mađari, Rumuni. Svi vojnici i podoficiri bili su veoma iznurenii, po njihovoј odeći su milele vaške. Naročito su bedno izgledali rumunski vojnici, koji su bili tako slabo obučeni da ih je bilo strašno pogledati: na temperaturi od minus 30 stepeni neki vojnici išli su bosi. Ali su zato nemački oficiri izgledali vrlo lepo: kako kažu konjanici, oni su bili u dobroj kondiciji, a njihovi su džepovi bili puni kobasica i druge hrane, koja je, po svoj prilici, ostala posle podele oskudnog sledovanja.

Na poslednjoj osmatračnici armije, u razrušenoj zgradi Uprave fabrike »Crveni oktobar«, sastao se ceo Vojni savet, komandanti divizija i nekih pukova. Oni su radosno jedan drugome čestitali pobedu, sećajući se poginulih koji ovaj dan nisu doživeli. Ali na licima mnogih se moglo pročitati pitanje: šta će biti dalje? Jer linija fronta je 2. februara bila daleko, na stotine kilometara od Staljingrada. Izvojevavši pobedu u Staljingradu, mi smo se odjednom našli u dubokoj pozadini.

Hitler, koji je još u novembru 1942. godine obećao da će okružene snage osloboditi, bio je prinuđen da izda zvanično saopštenje o katastrofi kod Staljingrada i da objavi trodnevnu žalost.

6. armija, okružena i uništena kod Staljingrada, nije bila obična armija. Ona je brojala 22 divizije sa sredstvima ojačanja, što je iznosilo više od dve armije normalne formacije.

Hitler se ponosio njenom manevarskom sposobnošću i udarnom snagom, njenim ličnim sastavom — kako oficirima, tako i vojnicima. Divizije ove armije bile su formirane isključivo od »čistokrvnih arijevaca«. Tako je, na primer, 79. pešadijska divizija bila formirana u avgustu 1942. godine skoro isključivo od mlađića starih 20 — 27 godina. Zarobljenici su pričali da je svaki peti vojnik ove divizije bio član nacističke partije.

Komandant 6. armije, Fridrih Paulus, bio je tipičan predstavnik nemačkog generaliteta. U vreme napada na Staljingrad imao je 53 godine, od kojih je 33 godine proveo u redovima nemačke vojske. Za vreme I svetskog rata 1914 — 1918. godine Paulus je bio trupni oficir, a krajem rata je postao generalštabac. Posle poraza nemačke vojske 1918. godine Paulus nije bio demobilisan, već je dugo služio u Ministarstvu vojske, a zatim je postao načelnik štaba Komande oklopnih jedinica i aktivno učestvovao u pripremanju II svetskog rata.

Kad je Hitler došao na vlast, Paulus je bio postavljen za načelnika štaba armije, kojom je komandovao maršal Rajhenau. Sa tom armijom Paulus je u jesen 1939. prošao Poljsku, a 1940. godine uzeo je učešća u osvajanju

Francuske. U septembru 1940. Paulus je bio postavljen za načelnika (ober-kvartirmajstora) u Vrhovnoj komandi oružanih snaga (Wehrmacht-u). U januaru 1941. godine bio je proizveden za generala oklopnih jedinica i u trenutku napada na SSSR igrao je krupnu ulogu u Hitlerovom generalitetu.

U danima uništenja 6. armije okružene kod Staljin-grada Hitler je odlikovao Paulusa viteškim ordenom Gvozdenoga krsta sa hrastovim grančicama i unapredio ga u čin maršala.

6. armiji su postavljeni najodgovorniji zadaci. 10. maja 1940. ona je prva, po Hitlerovom naređenju, verljomno upala u Belgiju. Savladavši otpor belgijske vojske na Albertovom kanalu, armija je kao vihor prohujala širom zemlje, rušeći i sejući smrt na sve strane. Divizije 6. armije su prošle preko mnogih zemalja Evrope. Posle Brisla i Pariza, učestvovale su u borbama u Jugoslaviji i u osvajanju Grčke.

1941. godine Hitler je bacio 6. armiju na istok, protiv Sovjetskog Saveza. Ona je učestvovala u borbama kod Harkova, odakle je krenula na Staljingrad. Bilo joj je povereno izvršenje najvažnijeg dela iz plana kampanje 1942. godine na jugu — da osvoji volšku tvrđavu.

Propast svojih strategijskih planova Hitler je pokušao da maskira stvaranjem veštačkog oreola oko već uništene 6. armije. Tako je 30. januara 1943. Vrhovna komanda objavila specijalno saopštenje u kome je bilo rečeno: »Rusi predlažu vojnicima 6. armije da se predadu, ali naši borci, svi, bez izuzetka, tuku se i dalje na svojim položajima«. Sledećeg dana Vrhovna komanda je saopštila: »Jedan manji broj nemačkih i savezničkih vojnika živi su se predali sovjetskim trupama«. Taj »manji broj« iznosio je preko 91.000 zarobljenika. O sudbini svojih 2.500 oficira, 24 generala i maršala Paulusa, koji su u to vreme već bili zarobljeni, Hitler nije rekao ni reči.

Kod Staljingrada je Sovjetska armija uništila jednu od najsnažnijih vojnih grupacija fašizma, formiranu od elitnih jedinica i obilno snabdevenu tehničkim sredstvima.

Posle uništenja samo ove grupacije bilo je prikupljeno i sahranjeno oko 150.000 leševa hitlerovaca. Citavi sektori stepa oko Staljingrada prekriveni su grobovima i krstićama. Bilo ih je više stotina hiljada. A što se ranjenih tiče — njih je bilo, kao što je poznato, 4 do 5 puta više nego poginulih. Na taj način, ako izvršimo čak i naj-skromniji proračun, staljingradska kampanja je stala nemačku komandu ne manje od 1,5 milion ranjenih, ubijenih, zarobljenih i nestalih vojnika.

U znak sećanja na uništenju 6. armiju Hitler je uskoro stvorio novu 6. armiju, koja je dobila naziv »Sesta osvetnička armija«.

U proleće 1944. godine učesnici odbrane Staljingrada, posebno vojnici 62. armije, imali su priliku da se na poljima Ukrajine sukobe sa »6. osvetničkom armijom«. Njome je komandovao general-pukovnik Golit, jedan od učesnika neuspelog oslobođavanja Paulusove armije kod Staljingrada. On je imao 17 divizija, dok je 62. armija imala samo devet. Razvila se žestoka borba. »Osvetnici« su više puta prelazili u protivnapad, kao da su znali da raspolažemo malim rezervama (pre ovog okršaja naša je armija dugo vodila napadne operacije). Imali su žarku želju da se revanširaju 62. armiji za Staljingrad, ali su se prevarili u računu. Mi smo imali drugu, jaču rezervu. Ta naša druga rezerva bila je iskustvo stečeno u Staljingradu. I armija »osvetnika« je bila razbijena, a njeni ostaci sa štabom armije pobegli su preko Odese na onu stranu Dnjestra.

Sunčanog jutra 4. februara 1943. na Trgu palih boraca u Staljingradu bio je zakazan miting. Borci i stanovnici Staljingrada išli su ulicama grada — heroja pokrivenim snegom i razrivenim bombama i granatama. Pred očima mi je i sada živa slika sagorelih vagona na železničkim šinama, tramvaja izrešetanih mećima i parčadima granata i mina, ruševina višespratnica, ulica zakrčenih razbijenom neprijateljskom ratnom tehnikom. U centru grada: obojeni nemački bombarder, garom prekriveni zidovi Centralne robne kuće, srušene zgrade Glavne pošte i Doma knjige.

Na Trgu palih boraca zjape sveži levci od mina i granata. Ovde se pre tri dana vodila borba sa ostacima fašističkih jedinica. Sada su se ovde sakupili partijski rukovodioci, rukovodioci sovjeta grada i oblasti, borci, oficiri i politički radnici, građani — učesnici herojskih borbi. Na miting je došao i član Politbiroa CK Partije, član Vojnog saveta Staljingradskog fronta Nikita Sergejevič Hruščov, okružen ratnim drugovima i saborcima. Nikita Sergejevič je zagrljio i poljubio Gurova, Rodimceva, Šumilova, mene i ostale. Zatim je Hruščov, praćen aplauzima, zajedno sa Čujanovom, Piksinom, Pigaljevom i generalima 62. i 64. armije popeo na tribinu.

Miting je otvorio predsednik Gradskog sovjeta drug Pigaljov, koji se u ime trudbenika grada toplo zahvalio herojskim učesnicima staljingradske bitke. Svoj govor Pigaljov je završio rečima:

— Dani najtežih borbi i iskušenja nalaze se iza nas. Neka je doveka slava herojima Staljingrada, čijom je krvlju izvojevana pobeda! Živeli naši hrabri borci i starešine! Živila naša Komunistička partija!

Posle Pigaljeva ja sam dobio reč. Priznajem da mi je u tom trenutku bilo teško da govorim. Osećao sam veliko uzbuđenje videći pred sobom postrojene kolone vojnika, sa kojima sam, pod neprijateljskom vatrom, proveo sto osamdeset strašnih dana i noći. Počeo sam otprilike ovako:

— Mi smo se zakleli da ćemo se boriti do poslednjeg daha, a da Staljingrad nećemo predati neprijatelju. I mi se nismo povukli, održali smo reč koju smo dali otadžbini...

O čemu sam dalje govorio — ne sećam se. Sećam se samo da me nije napuštala misao da okupljenima na mitingu kažem da je za Hitlerove Staljingrad još cveće prema onome što ih čeka pri konačnom obračunu sa fašističkim zavojevačima.

Prisutnima na mitingu obratio se plamenim rečima general-major Rodimcev, koji je rekao:

— Gardisti su izdržali navalu brojno nadmoćnijeg neprijatelja. Njihovu upornost i čvrstinu nisu bile u

stanju da slome ni bombe, ni granate, ni besni juriši. U istoriji velike staljingradske bitke večno će ostati imena boraca — gardista, nepokolebljivih branilaca volške tvrđave. Danas 13. gardijska divizija, odlikovana ordenom Lenjina, beleži 140. dan svoga boravka u Staljingradu. Teško je pogledati na ovaj napačeni grad, u kome svako parče zemlje, svaki zid, nosi surove tragove rata. I mi se zaklinjemo otadžbini da ćemo i ubuduće tući neprijatelja po našoj već ustaljenoj staljingradskoj praksi, po gardijski.

Zatim se popeo na tribinu general Šumilov, čije su se jedinice tukle sa Nemcima na južnim prilazima Staljingrada, i koje nisu dozvolile neprijatelju da se približi Volgi južno od grada. Šumilov je rekao:

— Poslednji pucanj neprijatelja u Staljingradu čuli smo 2. februara. Kapitulacijom severne neprijateljske grupacije završila se operacija nepoznata u istoriji ratova, koja je ostvarena po planu Vrhovne komande. Naši su borci zaustavili neprijatelja, nisu mu dozvolili da dođe do Volge, i Staljingrad je postao grobnica fašističkih zavječavača.

Posle sekretara Staljingradskog oblasnog komiteta Partije, druga Čujanova, istupio je član Vojnog saveta fronta Nikita Sergejevič Hruščov, koji je rekao:

— Drugovi! Mi smo se ovde okupili na ovaj istorijski dan, kada naši borci, završivši uništenje fašista u rejonu Staljingrada, slave svoju legendarnu pobedu nad mrskim neprijateljem. On nije uspeo da se povuče sa Volge, već je ovde našao grobnuču. I mi danas, kao stari drugovi, sakupivši se posle dugog rastanka, gledamo jedan drugoga i svaki bi od nas želeo i mogao bi mnogo da ispriča iz preživelih dana ...

Govoreći o ulozi 62. armije u uništenju grupacije nemacko-fašističkih snaga, drug Hruščov je rekao:

— Ko je bio ovde, taj zna kako je bilo teško 62. armiji na desnoj obali Volge.

Veliku ulogu je odigrala i armija pod komandom generala Šumilova, koja je takođe izdržala teške borbe sa neprijateljem ...

Svi naši napori, — rekao je na kraju N. S. Hruščov, — moraju biti usmereni na usavršavanje ratne veštine... Naša je stvar pravedna i mi ćemo uništiti neprijatelja.

Završne reči druga Hruščova propraćene su gromoglasnim »ura« u čast Partije i sovjetskog naroda.

Miting se završio i branici Staljingrada su se razišli da bi se pripremili za nove borbe.

Svoje izlaganje o ovim uzbudljivim dñima završio bih odom koju je napisao i redakciji naših armijskih novina poslao nepoznati autor:

STALJINGRADU

*O, znamenja borbe naših dedova,
Pobedne zastave iz velikih stradanja Rusije,
Srušili smo hitlerizam sada,
I među nama se, eto, vije,
Zastava pobjede kod Staljingrada.
Njegovo ordenje — njegovih vatara sjaj —
Dopire do najvećih visina;
Taj grad je istinski naslednik slave;
Do njega je dopro dah sa Poltave
I barutni dim Borodina.
Borci Sovjeta! Pred Staljingradom,
Njegovom zastavom bojnom,
Spustite zastave svoje.
Neka se lepršaju pred tim gradom
I neka obe pobednički stoje.
Nek' budu znamenja pobjede naše
Nad divljom hordom.
Dignimo ponosno glave:
Tu — gde mnogi heroj u grobu spava
Čast rada čast, a slavi rada slava.*

Skoro mesec dana mi smo se zadržali u rejonu Staljingrada, po selima razasutim duž Ahtube. Za ovo vreme divizije 62. armije su se dobro odmorile popunile svoje redove, dobile novo oružje i pripremile se za ukrcavanje u vozove da bi krenule na zapad, da stignu daleko odmakli front.

Otadžbina je obilato nagradila jedinice i divizije koje su branile Staljingrad. Skoro sve divizije i pukovi dobili su naziv gardijskih. 62. armija je bila preimenovana u Osmu gardijsku armiju. Na prsim vojnika i oficira pojavila se gardijska značka.

Nešto pre odlaska na front ispratili smo člana Vojnog saveta Kuzmu Akimoviča Gurova, koji je bio premešten na novu dužnost. Prvo divizijski komesar, a zatim general-potpukovnik, Gurov je pre svega bio naš ratni drug. On se za sve vreme dok se vodila borba nalazio na desnoj obali, u Staljingradu, deleći sa nama gorčinu neuspeha i radost pobjede. I eto, došao je rastanak...

Ispratili smo Kuzmu Akimoviča iz sela Srednja Ah-tuba. Za ispraćaj su se okupili: Krilov, Vasiljev, Požarski, Vajnrub, Tkačenko, Lebedev i ja. Oproštajnih govora i zdravica nije bilo, ali smo se svi zagrlili i izljubili sa Gurovom. Iako su nam svima bile oči pune suza, Gurovu je ipak bilo najteže: on je odlazio, a mi smo ostajali...

K. A. Gurov je bio čovek gvozdenih nerava i retke hladnokrvnosti. Sećam se slučaja kad mu je parčetom bombe bila probijena kapa — ušanka. Svi smo stajali na obali Volge. On je pogledao na nas, skinuo kapu, osmehnuo se i rekao:

— Malo je oštećena, ali se još može nositi.

Gurov je bio komunista — lenjinovac, koji je znao da uskladi ubedljivu reč sa strogom partijskom i vojnom disciplinom. On je umeo i na vreme je uspevao da ideo-loški obezbedi sve borbene planove i preduzme mere za njihovo izvršenje. On je znao da oceni ljude i između njih izvrši izbor. Izabranima je poklanjao poverenje i nije ih tutorisao. Meni je često govorio: »Ove izveštaje treba proveriti, a ovi su istiniti«. I otista, tako je i bilo. U privatnom životu bio je veseljak s kojim nikada nije bilo dosadno.

Isprativši svoga saradnika i ratnog druga Kuzmu Akimoviča Gurova, osećali smo se kao siročad i često smo ga se sećali. U avgustu iste, 1943. godine, sve nas je teško pogodila vest o smrti druga Gurova. Ostavio nas je pre vremena ne uzevši sa nama učešća u radosti povodom koначne pobjede. Uspomenu na Kuzmu Akimoviča sačuvaćemo zauvek.

Počelo je ukrcavanje u vozove i pokret na zapad, na front. 62. armija se prebacivala u rejon Kupjanska, na severni Donec. Stab armije se ukrcavao na stanicu Vor-

ponovo. U toku dana obišao sam sve ukrcne stanice divizija koje su sačinjavale 62. armiju, i predveče sam stigao u Voroponovo.

Razleže se sirena lokomotive, trzaj i ritmično lupanje točkova vagona. Svaki od nas je u mislima govorio:

— Zbogom, Staljingrade, zbogom napačeni i izmučeni grade; hoćemo li te ikad videti i kako ćeš tada izgledati? Zbogom, Volgo, zbogom ratni drugovi, koji ležite u zemlji natopljenoj narodnom krvlju. Mi odlazimo na zapad, naša je dužnost da vas osvetimo...

UMESTO POGOVORA

Zapadni vojni istoričari, buržoaski političari — sluge imperijalizma, potučeni Hitlerovi generali već mnogo godina preplavljuju knjižare svojim delima o proteklom ratu. Predstavljajući se kao objektivni istraživači, oni pokušavaju da objasne gde je i kako došlo do korenitog preloma u toku II svetskog rata; zašto nemačka vojska, koja je osvojila skoro čitavu Evropu sa njenim ogromnim ratno-privrednim izvorima, nije uspela 1942. godine da postigne konačnu победу na istočnom frontu; zašto nije zauzet Staljingrad; šta se dogodilo sa ruskim vojnicima koji su odstupali više stotina kilometara i, došavši do Volge, odjednom postali nepobedivi.

No, ma koliko se čitaoci trudili da u tim »objektivnim istraživanjima« nađu istinu, čeka ih razočaranje: od nje nema tamo ni traga. Takvi zapadni vojni »autoriteti«, kao što su Guderian, ili pisci obimnog folijanta *Svetski rat 1939 — 1945. godine*: general-potpukovnik Ditmar, maršal Rundštet, general-major Butlar i drugi, ne rasvetljavaju, već samo zamračuju stvarno stanje stvari. Svaljujući svu krivicu na Hitlera, oni ipak sve dosada ne mogu ubedljivo da objasne šta je uslovilo korenit prelom u toku II svetskog rata. A sva nesreća je u tomé što oni iz raznih razloga neće otvoreno da priznaju ko je naneo odsudan udar Hitlerovoј ratnoј mašini. Oni ne smeju da kažu da u svetu nije bilo realnih snaga koje bi bez Sovjetskog Saveza mogle da zaustave, a zatim i da razbiju horde fašističkih zavojevača.

Montgomeri, na primer, tvrdi da je preokret u II svetskom ratu nastao 1942. godine u peščarama severne Afrike, gde je on komandovao armijom: kao da je za Hitlera afrički pesak bio važniji nego ruska nafta, ugalj, metalne rude i žito! No, Hitler nije bio toliko glup, kako to prikazuje Montgomeri, a i jačina snaga koje je uputio samo u jednom pravcu — na Volgu, bila je približno deset puta veća od onih u Africi. Za Hitlera je bilo korisno da privlači anglo-američke snage u Tunis, i on je uspeo to da ostvari. Međutim, same činjenice govore o tome da preokret u II svetskom ratu nije nastupio u Africi, već na Volgi, za vreme staljingradske bitke, a zatim na kurskoj izbočini u letu 1943, kada je Hitlerova Nemačka dovedena na rub propasti.

Neprimetno za same sebe izrekli su se, i na taj način dezavuisali Montgomerija, pisci knjige *Svetski rat 1939 — 1945. godine*. Prikazujući bitku kod Staljingrada, Butlar u poglavlju »Rat sa Rusijom« priznaje: »Gubici obeju strana bili su ogromni. Na pitanje da li je postignuti uspeh bio u srazmeri sa takvim žrtvama moglo bi se odgovoriti samo u slučaju da se taj uspeh učvrstio i iskoristio u operativne svrhe« (str. 194). I dalje: »Trebalo je naći novo rešenje i, što je bilo još teže učiniti, na shodan način uticati na Hitlera radi izvlačenja opštег rukovodstva iz čorsokaka u koji je dospelo. Trebalo je preći u strategijsku odbranu i završiti rat pod više ili manje podnošljivim uslovima. Dalji tok događaja trebalo je da odgovori na pitanje: da li je novi načelnik Generalštaba bio pogodan za tu dužnost i da li se u nastaloj situaciji uopšte mogao naći takav čovek koji bi bio u stanju da nemačku vojsku izvuče iz krize«. (str. 195).

Zbog čega je u jesen, u septembru 1942. godine, odjednom iskrsla potreba da se nemačka vojska izvuče iz krize? Da nije zbog toga što ogromne snage nemačke vojske, uvučene u bitku na obalama Volge, nisu mogle da izvrše zadatak i što su tamo trpele nebrojene gubitke?

Izrekavši se, Butlar odmah metaniše svojim sadašnjim pokroviteljima. »To je bio početak one tragedije«, — piše on, — »koja se docnije odigrala pod afričkim sun-

cem u Tunisu i na snegom pokrivenim ruševinama Staljingrada. Nemačka katastrofa u Africi i kod Staljingrada bila je ozbiljno upozorenje na to da je u sudbini nemačkog naroda nastupio prelomni momenat».

Ostavimo Butlarovoj savesti to naivno licemerstvo i metanisanje, i nemačkom narodu i Montgomeriju, ali iz onoga što je rekao jasno se vidi: staljingradska bitka je bila prelomna etapa u II svetskom ratu.

Postoje i druga, po mome gledanju, naivna tvrdjenja da je odbrana Staljingrada izgubila svaki značaj čim su nemačko-fašističke snage prodrle u grad. Toga trenutka je Volga — najvažnija transportna arterija — bila presečena, fabrike porušene, a grad pretvoren u ruševine prestao je da bude komunikacijski čvor. Zbog toga se postavlja pitanje — da li je bilo potrebno da se on i dalje brani?

Da, bilo je potrebno, pošto je zbog broja neprijateljskih snaga uvučenih u bitku odbrana grada baš u tom trenutku dobila politički i strategijski značaj. Jer bez dugotrajne, uporne i uspešne odbrambene bitke bilo je nemogućno pripremiti jake rezerve i početi protivofanzivu.

Procenivši početak staljingradske bitke kao prelomnu etapu u velikom otadžbinskom ratu, Komunistička partija je mobilisala ceo sovjetski narod za uspešno izvršenje ove operacije. Samo i jedino tako su učesnici odbrane Staljingrada shvatili tok i razvoj bitke na obali Volge. Čitavo čovečanstvo treba da bude zahvalno Komunističkoj partiji i njenom Centralnom komitetu što su organizovali razbijanje nemačko-fašističkih snaga kod Staljingrada, koje je dovelo do preokreta u čitavom toku II svetskog rata.

Ali ovakav će odgovor biti nepotpun ako se ne doda da je Komunistička partija pripremala taj preokret u neverovatno teškim uslovima, i to mnogo pre početka staljingradske bitke.

Kao što je poznato, u prvoj godini rata su mnogi industrijski rejoni zemlje bili okupirani. Trebalo je što pre pustiti u pogon preduzeća odbrambene industrije koja su

bila prebačena na istok. Koliko su znanja, sposobnosti i volje morali da ulože komunisti u pozadini da bi organizovali montiranje evakuisanih preduzeća na gotovo praznom prostoru, da bi ih snabdели radnom snagom, energetskim izvorima, sirovinama, kako bi mogli punim kapacitetom otpočeti proizvodnju svega onoga što je potrebno frontu.

Paralelno sa savlađivanjem ekonomskih teškoća, Partija je morala da izvrši obiman i težak rad na čisto vojnom planu, na otklanjanju posledica takozvanog iznenadnog napada. Kažem »takozvanog« zato što nismo mogli da ne znamo za koncentraciju hitlerovih snaga na granicama Sovjetskog Saveza.

Mnogi vojni stručnjaci Generalštaba i Vrhovne komande smatrali su da, — pošto Hitler iznenadnim napadom 1941. godine nije postigao odlučujući uspeh, i pošto je 1942. godine, kada se front posle zimskih operacija stabilizovao, iznenadenje postalo stvar prošlosti, — pobeda nad fašizmom više nije daleko, da je ona već obezbedena. Međutim, stvarnost je bila drugčija: neprijatelj je još bio jak; za njega je radila ratna industrija čitave Evrope. Zbog toga je u proleće 1942. godine borba dobila još teži karakter i vodila se, kao i ranije, na jednom frontu. Te godine nismo mogli računati na stvaranje drugog fronta, pošto to nije odgovaralo interesima Anglo-Amerikanaca.

Spremajući se za osvajanje naftonosnih polja na Kavkazu, Hitlerove trupe su prodrele na Krim i likvidirale naš mostobran u Feodosiji, a zatim, odbivši frontalni napad naših snaga koje su nastupale na Harkov (tamo su bile bačene najbolje jedinice i tehnika prikupljene u toku zime) i stvorivši tamo nekoliko kazana, one su prešle u odlučan napad na jugoistok svim snagama kojima su na tom pravcu raspolagale. Naše snage su bile primorane da se početkom leta 1942. godine povuku na Don, zatim ka Volgi i planinama Kavkaza. Tako je naša zemlja izgubila Donbas, krivorošku metalurgijsku industriju, rostovsko i stavropoljsko žito i mnogo štošta drugo. Polovinom leta 1942. godine više od 40% stanovništva Sovjetskog Saveza našlo se s one strane linije fronta, na okupiranoj teritoriji.

Takvo stanje stvari nije moglo a da ne izazove opštu zabrinutost. Svako novo odstupanje sovjetskih snaga je demoralijuće delovalo na narod. Armiji je pretila najveća opasnost — gubitak poverenja svoga naroda.

Ne krijući sve to od partijskih organizacija i narodnih masa, Centralni komitet Partije se odlučno umešao u vojne stvari i istakao parolu: »Ni koraka nazad«. Ta parola je saopštена jedinicama putem naredbe vrhovnog komandanta. Čitavom rukovodećem sastavu oružanih snaga stavljeno je do znanja da se dalje ne sme i nema kuda odstupati, da se treba boriti na život i smrt! I kada je ta naredba pročitana pred strojem u svim jedinicama, svima je postalo jasno da se u nastalim uslovima samo na taj način može podići spremnost jedinica za borbu i spasti otadžbina.

Eto u kakvim uslovima je Komunistička partija merala tada da priprema Armiju i narod za prelomnu bitku. A kada je ta bitka počela sazrevati na prilazima obali Volge, kod Staljingrada, Partija je bacila na taj front sve svoje najbolje snage. Na čelo Vojnog saveta fronta je došao član Politbiroa CK SKP(b), N. S. Hruščov. On nije krio da je situacija na svim frontovima teška, a naročito je naglasio: Staljingrad ne možemo predati, a odstupati dalje ne smemo niti imamo gde. Sećam se njegovih reči koje mi je lično rekao pre nego što me je uputio u gorući grad.

— Narod nam je poverio sudbinu otadžbine i mi smo dužni da pobedimo prepredenog i jakog neprijatelja, u protivnom našu će domovinu zadesiti teška tragedija.

Rukovodstvo političkom upravom i najvažnijim odeljenjima štaba fronta uzeli su u svoje ruke energični partijski rukovodioci, članovi CK i sekretari oblasnih komiteta drugovi: Kirčenko, Čujačanov, Doronjin, Serdjuk. Neposredno u jedinice fronta su ušle hiljade komunista, iskusnih partijsko-političkih radnika. Samo u 62. armiji od 9.000 komunista, mobilisanih iz raznih krajeva i oblasti zemlje, bilo je više od 500 sekretara, načelnika odeljenja i instruktora sreskih, oblasnih i gradskih komiteta, sekretara kolhognih i fabričkih organizacija i drugih par-

tijskih radnika. Za pojačanje sastava Političkog odeljenja armije došli su saradnici CK — I. V. Kirilov i A. N. Kruglov, A. D. Stupov, zamenik narodnog komesara sovhoza RSFSR i drugi drugovi. U armiji se obrazovao jak partijski kadar. Nije bilo ni jedne čete bez znatnog broja komunista, a u 33, 37. i 39. gardijskoj diviziji mnogi su se bataljoni sastojali od samih komunista i komsomolaca.

Partijske snage su bile raspoređene na svim važnim odsecima armije. Na maršu, u rovu i u borbi komunisti su ličnim primerom pokazivali kako se treba boriti da bi se ispunio zahtev Partije i domovine: »Ni koraka nazad!« Stotine, hiljade komunista objasnjavale su vojnicima da se nema gde odstupati, da je neprijatelja moguće ne samo zaustaviti nego i proterati. Za to je potrebna samo odlučnost i umenje. Primer i samopožrtvovanje komunista predstavljali su takvu silu koja se nikakvom merom ne može izmeriti. Njen uticaj na jedinice, na psihu svakog vojnika nikad neće moći da shvate ni današnji pisci obimnih dela o proteklom ratu, koja se objavljaju na zapadu, kao ni oni koji ne žele da priznaju da su odlučujući udar, koji je doveo do preokreta u toku II svetskog rata, nanele sovjetske oružane snage, odnosno Sovjetska armija.

Eto iz kojih razloga ne mogu da ne navedem nekoliko primera iz borbene prakse partijsko-političkog rada komunista 62. armije.

Kao što sam rekao, partijske snage su bile raspoređene na svim važnim odsecima armije, a to znači da se politički rad nije odvijao odvojeno od zadataka armije, već u samim jedinicama sa ciljem da se obezbedi izvršenje borbenih zapovesti.

Sada je već prešlo u naviku da se u predavanjima i člancima kaže »Vojnici Šezdeset druge, tukli su se u Staljingradu na život i smrt«. Međutim, nije bilo baš tako jednostavno moralno pripremiti ljudstvo za takvu odluku.

Zamislite vojnika koji se u koloni prašnjavim putem kreće prema Staljingradu. On je umoran, prašina i znoj zaslepljuju mu oči, na ramenu mu je protivoklopna puška ili puškomitrailjez, na opasaču fišeklije sa municijom i ručne bombe, na lediju ranac sa hranom i raznim sitni-

Pobednici idu na miting

cama što mu je žena ili ostarela mati spremila za daleki put. One su ostale tamo negde, daleko u rodnom selu sa voljenom decom. On misli na njih i nuda se da će se vratiti kući. U tom razmišljanju stiže na Volgu i vidi nebo crveno od požara, čuje eksplozije zrna, i ponovo misli na dom, na ženu i decu. Ali sada već drukčije misli na njih: »Kako li će živeti bez mene?« I da ga nešto u tom trenutku ne podseti na smrtnu opasnost koja se nadnela nad njegovu domovinu, na sveti dug prema otadžbini, on bi pod pritiskom svojih misli stao ili usporio korak. Ali on i dalje ide, ne zaustavlja se: sa obe strane puta nalaze se plakati, parole, oni ga zovu napred vatrenim rečima:

»Druže, ako ne zaustaviš neprijatelja u Staljingradu, znaj da će on doći u tvoj dom i uništiti tvoje selo!«

»Neprijatelj mora biti razbijen i uništen u Staljin-gradu!«

»Vojniče, mati-otadžbina neće zaboraviti tvoj podvig.«

Smrkava se. Evo i skele. Kraj pristana su razbijeni čamci, brodić sa probušenim bokovima. Duž obale, ispod žbunova i rascepljenih topola, u jamama i jarcima sede ljudi. Ima ih tu na stotine, ali vlada tišina: zaustavivši dah svi gledaju tamo, preko Volge, na Staljingrad koji je utonuo u vatru. Tamo, reklo bi se, čak i kamen gori. Odsjaj požara ponegde dopire do samih oblaka. Je li moguće da u takvom paklu žive i bore se ljudi? Kako dišu tamo? Šta brane — ruševine, zgarišta, gomile kamenja?... Ali zapovest glasi: prebaciti se na suprotnu stranu, u Staljingrad i, kako izgleda, odmah stupiti u borbu...

Da, postoji takva zapovest, ali ako bismo se oslonili samo na zapovest, psihički ne pripremivši, ljudstvo za njeno izvršenje, ukrcavanje na skelu išlo bi sporo, a već kod prvog neprijateljskog rafala po skeli na vodi vojnici bi je napustili i ne bi zaplivali prema gorućem paklu, gde se vodi borba, već nazad, prema onoj obali od koje su se maločas otisnuli. Šta da se radi? U ovom slučaju ni plakati, ni parole ne bi pomogli. Neko mora da dâ primer. U svakoj četi, u svakom vodu postoji takav čovek koji će zaplivati i povesti za sobom ostale ne nazad, već tamo, ka obali vatrom zahvaćenog grada... A takvih ljudi je

bilo ne samo u četama i vodovima, već i u odeljenjima, među poslužiocima oruđa. To su bili komunisti i komsomolci. Izvršavajući zapovest starešine, oni su ličnim primerom pokazivali šta i kako treba uraditi u takvoj situaciji.

To i jeste ideološki rad pri izvršenju borbenе zapovesti.

Evo šta o ideološkom radu pri prelazu preko Volge priča mitraljezac iz Gorišnijeve divizije, komunist Petar Belov, sada stolar Orehovozujevskog tekstilnog kombinata.

— Pred ukravljivanje na skelu pride nam čovek srednjeg rasta, okruglog lica, obrijane glave — general Golićkov, zamenik komandanta fronta. On se maločas vratio iz Staljingrada i rekao je: »To samo izdaleka izgleda kao da tamo sve gori i da nema gde nogom da se stane. A u stvari tamo žive i dobro se bore čitavi pukovi i divizije. Ali potrebna im je pomoć. Oni vas čekaju...« Zatim su nam podelili novine i svakom dali štampan podsetnik o Staljingradu, tačnije, uputstvo »šta treba borac da zna i kako da postupa u borbi u gradu«.

Dolazi skela. Čekamo komandu, a u duši smo uzne-mireni — jer svakom je život mio... Gledamo. Ne čekajući komandu, prvi siđe na skelu jedan kapetan, mršav, sa bradicom, na rukavu mu zvezdica, što znači da je stariji politički rukovodilac. Docnije sam saznao da je to bio sekretar divizijske partijske komisije Siromjatnikov, stari član Partije, čini mi se od 1918. godine. Za sobom vodi grupu boraca, ali kakvih — smešno je govoriti o tome. Bio je, na primer, kod nas jedan vojnik Stepa Čikarkov — bolestan čovek, često ga je hvatala »medveda bolest«*). Jednog dana, kada smo se počeli iskravljati iz vagona, protivavionci, ne znam iz kojih razloga, otvorile vatru. A on siromah poče da beži u polje, jedva smo ga stigli i ne-kako umirili. Jednom reči, nije znao da krije strah... Eto, takve tipove je i izabrao Siromjatnikov i prve, bez komande, ukrcao na skelu. Vidite, veli, čak se ni Čikarkov ne plaši.

* Proliv od straha. — Prim. prev.

Ukrcavanje se brzo završi, i skela krenu. Na skeli je bilo mnogo ljudi — oko 500. Nas, komuniste, raspoređiše kraj ograde, za svaki slučaj, paniku da sprečimo.

Plovimo... Već se i voda crveni od požara. I odjednom, kao za inat, mesec se pomoli iz oblaka, a zatim se iznad naših glava upali »fenjer«, toliko jak da se mogu novine čitati. Zdesna i sleva odjeknuše eksplozije: s one strane, iz Staljingrada, tuku, barabe. Jedna mina eksplodira kod same skele. E sad je gotovo, pomislih, svi ćemo na dno. Ovde na samoj sredini Volge dubina je bila velika. A on, taj sa bradicom, Siromyatnikov, uspeo se na sanduk sa municijom, sedi tako da ga svi vidimo i poštu sa poštarnom razgleda. Poštar mu rukom pokazuje čas na jednog, čas na drugog vojnika. Neko je zakukao, ali je odmah učutao čim je Siromyatnikov pogledao u tom pravcu: strpi se, veli, druže, možda i za tebe ima pošte.

A kad je naša skela ušla u netučeni prostor i nastupio mrak (»fenjer« je neko srušio iz puške), svi začu-smo glas:

— Drugovi, ako šta ustreba, ja ću sa poštarom biti tamo, kraj gorućih cisterni. Tamo će biti komanda bataljona...

Rekli biste da je taj drug primenio lukavstvo. Razume se, pismo je za vojnika skoro isto što i susret sa familijom, i svako želi da ga dobije. Ali je tačno i to da treba imati hrabrosti i doseljivosti da bi se u takvoj situaciji moglo tako mirno sedeti na najopasnijem mestu, na sanduku sa municijom, i obavljati takav posao. Jednom reči, komunisti su snalažljivi ljudi.

Moglo bi se navesti mnogo sličnih primera koji govore o snalažljivosti, staloženosti, odlučnosti i hrabrosti političkih rukovodilaca, o njihovoj sposobnosti da u najkritičnijem trenutku postanu centar pažnje vojnika. U tome se i sastojao lični primer komunista u borbama za Staljingrad.

Lični primer... Mislim da je Političko odeljenje armije potpuno pravilno postupilo, zahtevajući da se u svim jedinicama na partiskim sastancima pretresa pitanje

ponašanja komunista u borbi. Taj zahtev Političkog odeljenja je bio postavljen u pismu koje su potpisali član Vojnog saveta Gurov i načelnik Političkog odeljenja Vasiljev. U njemu se govorilo o uličnim borbama u gradu. Svaki član Partije, stajalo je u pismu, bez obzira na čin i položaj, u svakoj situaciji mora da služi kao primer za okolinu. Upornost i odlučnost treba da postanu normalan način ponašanja komunista u borbi. Ako komunist pokaže zbumjenost i malodušnost, partijski organi su dužni da primene na njega najstrože mere za održavanje partijske discipline, sve do isključenja iz Partije.

To se pismo proučavalo ne samo u četnim i bataljonskim partijskim organizacijama, nego i u svim štabovima, uključujući i štab armije, i kako je delovao na komuniste na visokim položajima. Svaki rukovodilac kao da je osećao stalnu kontrolu nad svojim radom od strane ostalih članova Partije, koji su, prema statutu Partije imali pravo da zahtevaju sprovođenje u život odluka donetih na partijskom sastanku. Zakon naše Partije jeste: odluke donete na sastanku obavezne su za sve; za narušenje unutarpartijske discipline svaki se kažnjava jednakom vrstom kazne bez obzira na položaj. I ja sam, kao komandant armije, najiskrenije pozdravio taj zahtev komunista.

Eto iz kojih je razloga nama, Vojnom savetu armije, u najtežim danima odbrane Staljingrada, u danima početka uličnih borbi u centru grada uspelo da brzo i efikasno zaustavimo širenje obespokojavajućih shvatanja koja su potekla od bivšeg komandanta armije koji je posumnjao u celishodnost odbrane grada. Oslanjajući se na partijske organizacije, Vojni savet je preuzeo mere protiv plašljivaca i paničara, koji nisu naišli na našu podršku i morali su da napuste Staljingrad. Ne znam nijednog borca iz 62. armije koji ne bi osudio plašljivca koji je pobegao sa bojišta, pa bio on vojnik ili starešina. Pravi vojnik nije mogao da trpi ljude koji se kriju iza njegovih leđ ili ga izdaju svojom plašljivošću. Takvo shvatanje je preovladavalo u svesti većine branilaca grada, te i pored krajnje teške situacije i absolutne nadmoćnosti neprijatelja u snazi i tehnicu, nije bilo nijednog slučaja masovne

panike. A to je bila zasluga partijskih organizacija 62. armije.

Treba imati na umu da u uslovima uličnih borbi kada je neprekidno, danju i noću, nedeljama i mesecima trajala paklena huka i tutnjava, politički radnici nisu mogli, nisu imali mogućnosti da organizuju velike zborove i mitinge crvenoarmeđaca radi objašnjavanja važnijih odluka Partije i naredenja Komande fronta. Tamo nije bilo ni mesta ni vremena za duge i vatrene govore: Agitatori i propagandisti često su objašnjavali politiku partije u kratkom razgovoru sa borcima negde u podrumu ili ispod stepeništa, ili su ličnim primerom u borbi pokazivali kako se rukuje oružjem ili izvršava zapovest starešine. I, reći će otvoreno, ponekad je takvo pokazivanje uticalo na ljudе kudikamo jače od najdužeg govora. Zbog toga je zadatak političkih radnika 62. armije bio da se savršeno upoznaju sa taktikom ulične borbe i da odlično rukuju oružjem, u prvom redu automatom i ručnom bombom. Većina njih je i taj zadatak uspešno izvršila. Da bih to potvrdio, naveću primer.

Inspektor Političkog odeljenja armije, bataljonski komesar A. Kruglov, obišavši 26. septembra jedinice koje su vodile borbe na ulicama grada napisao je članak u kojem je izneo iskustvo iz borbe u opsednutoj zgradiji. Članak je sadržavao mnogo korisnih i poučnih stvari, te je bio odobren od strane Vojnog saveta i dostavljen svim jedinicama. Svi inspektori i instruktori Političkog odeljenja armije, po jedan sat dnevno, kraj obale Volge, vežbali su se u gađanju i tačnom bacanju ručnih bombi. To se isto radilo i u političkim odsecima divizija.

Ali ovo su samo pojedini primjeri i epizode. Čini mi se da je glavna zasluga partijskih organizacija 62. armije bila u tome što su politički radnici, upoznavši se sa osobenostima ulične borbe, preneli težište rada u četu, vod i jurišnu grupu. Razgovor sa vojnicima je postao osnovni metod rada političkih rukovodilaca, partijskih i komso-molskih organizatora, zamenika za političku nastavu i instruktora Političkog odeljenja. To je bio jedini način da se svaki vojnik ubedi u to da on može i mora da se do-

poslednje mogućnosti bori sa neprijateljem, čak i u slučaju da ostane sâm u pozadini neprijatelja. Poverenje koje starešine imaju u njega, dozvoljavajući mu da dejstvuje samostalno, vojnik treba da iskoristi razumno, imajući u vidu zadatak svoga puka, divizije i armije u celini. Poverenje, poverenje i još jednom poverenje — to je ono što je trebalo da uzdigne borbenu stvaralačku aktivnost vojničkih masa, da raspali svetu mržnju prema neprijatelju u duši svakog vojnika. To je bio težak, složen i odgovoran rad koji je, kao što je poznato, dao odlične rezultate. Može se bez preterivanja reći da je samo zahvaljujući takvom radu partijskih organizacija svaki branilac Stalingrada predstavljaо nesavladljivu prepreku na putu neprijatelja.

Rad partijskih organizacija na izvršenju borbenih zapovesti izvođen je efikasno i celishodno. Sećam se inspektora i instruktora Političkog odeljenja armije drugova: I. Pančenka, I. Starilova, A. Kruglova, M. Kogana, I. Semina, K. Zujeva, N. Kokunova, K. Eljkina, V. Roguljeva, F. Gurkina, pomoćnika za komsomol L. Nikolajeva, načelnika odeljenja N. Titova i A. Stupova, koji su po prijemu armijske borbene zapovesti odlazili na one odseke fronta gde su se izvršavali najsloženiji i najteži zadaci. Oni su tamo odlazili sa određenim ciljem: upoznati svakog vojnika sa borbenom zapovešću, mobilisati partijske i komsomolske organizacije za izvršenje borbenog zadatka pod bilo kojim uslovima. A uslovi su, kao što je poznato, bili teški i na svakom odseku fronta, u svakoj zgradji različiti. I vrlo dobro je što su politički radnici birali forme i metode rada sa borcima u skladu sa situacijom, ne čekajući pogodan trenutak, već su direktno, tako reći, smestili u jurišne grupe — kod mitraljezaca, strelaca, pionira, ma gde se oni nalazili. Politička odeljenja su postavila zahteve svojim saradnicima da u izvršenju masovnog političkog rada sa borcima ne sme biti nikakvih uslovnosti.

Ponekad bi politički rukovodioci višeg političkog organa, došavši u diviziju, održali savetovanje sa zamenicima komandanata za političku nastavu i partijskim organizatorima pukova. Održavši odgovarajuće savetovanje u

bataljonima sa četnim partijskim i komsomolskim organizatorima, oni su ostajali na komandnom mestu bataljona. Na taj način, sa borcima koji su se nalazili u prvoj liniji rovova, na vatrenim tačkama, razgovarali su uvek isti četni agitatori i komandiri odeljenja. U Staljingradu, u jedinicama 62. armije, taj sistem je bio iz temelja izmenjen i uprošćen. Prednji kraj su obilazili politički i vojni rukovodioci svih stepena — od partijskih organizatora bataljona do načelnika Političkog odeljenja i člana Vojnog saveta armije. I ja sam obilazio vojničke rovove, mitraljeska gnezda i objašnjavao vojnicima i važnije odluke Partije i borbene zadatke te jedinice. Samo se po sebi razume da su vojnici posle takvog intimnog razgovora u rovu, dublje osećali odgovornost za svoj rad i bolje shvatali važnost izvršenja postavljenog zadatka.

Da, upravo tako i takvim snagama se izvodio partijsko-politički rad sa ličnim sastavom armije.

Znam za jedan slučaj kada je za vreme borbe u rejonu Orlovke inspektor Političkog odeljenja armije, bataljonski komesar, docnije potpukovnik, Ivan Sergejevič Pančenko bio okružen sa bataljom i ostao тамо до kraja. On se vratio odande sa grupom od 120 ljudi, koja se noću probila kroz nemačke rovove i spojila sa jedinicama koje su dejstvovale u fabričkom rejonu.

Instruktor Političkog odeljenja, stariji politički rukovodilac Ivan Simin dve nedelje se stalno nalazio u jurišnoj grupi koja se borila u odeljenju za kalibriranje fabrike »Crveni oktobar«. Izneli su ga otuda tek pošto je bio teško ranjen, kojom je prilikom izgubio nogu.

Naročito su složno i organizovano radile partijske organizacije Batjukove 284. pešadijske divizije. Načelnik političkog odseka Tkačenko, zamenici komandanata za političku nastavu i partijski organizatori pukova te divizije su tako organizovali rad partijskih i komsomolskih organizacija da тамо nije bilo nijednog slučaja ispoljavanja malodušnosti i zbunjenosti u borbi. Istrajnost i odlučnost Sibiraca Batjukove divizije pričinile су Nemcima mnogo jada. Batjukove jurišne grupe su samo na Mamajevom

kurganu vatrom svojih mitraljeza i automata uništile nekoliko hiljada neprijateljskih vojnika.

Politički aparat Batjukove divizije naročitu je pažnju poklanjao razvijanju i uopštavanju novih metoda borbe sa fašistima. Kad je protivtenkovac Dimitrije Šumakov preudesio protivoklopnu pušku za gađanje aviona, zamenik komandanta puka za političku nastavu S. Njehorošev je istog dana dostavio crteže tog uređaja svim pukovskim jedinicama, i dva dana docnije protivtenkovci tog puka su u svoj dnevnik upisali 6 oborenih aviona za obrušavanje. A kad je počela snajperska aktivnost, čiji je inicijator u toj diviziji bio Vasilije Zajcev, u svim jedinicama, u skloništima i rovovima ustrojeni su »snajperski dnevnići« za vođenje evidencije o broju ubijenih hitlerovaca u toku dana. Divizijske novine su svakodnevno objavljivale podatke o odličnim strelcima. U Batjukovoj diviziji široko se razvio i takav važan ideoološki rad kao što je pisanje pisma porodicama poginulih drugova. U tim pismima vojnici su se kleli da će osvetiti smrt svog ratnog druga. Pisma su potpisivale čitave jedinice, vodovi, čete pa čak i bataljoni. Razume se da je svaki potpisnik kletve nastojao da je ispunji.

Uticaj komunista je obuhvatio celokupan život armije. Oni su veliku pažnju poklanjali doturanju tople hrane na prednji kraj, na vatrene položaje, mnogo su truda uložili za organizovanje što bolje nege ranjenika; u skloništima i rovovima su uređivali prostorije za političko-prosvetni rad, gde je svaki vojnik i podoficir mogao čitati novine, slušati muziku i dobro se odmoriti.

Partijske komisije divizija i armije održavale su svoje sastanke najčešće u samim jedinicama. Prijem u Partiju vojnika koji su se odlikovali u borbi često je vršen i na prednjem kraju.

Imao sam prilike da prisustvujem predaji partijskih knjižica vojnicima — odličnim borcima 284. divizije, među kojima je bio i Vasilije Zajcev. Ljubeći dobijene knjižice, vojnici su se zakleli da će se boriti na život i smrt i tući neprijatelja sa boljševičkom odlučnošću.

To bi bila nepotpuna slika partijsko-političkog rada komunista naše armije, koji su psihički pripremili i praktično obezbedili visoku borbenu spremnost jedinica. Komunisti 62. armije su imali vodeću ulogu u jedinicama; u boju su bili najbolji, u borbi prsa u prsa — najžešći, u jurišu — najodlučniji, u jurišnim grupama — najdovitljiviji, u odbrani — najuporniji i najistrajniji.

Rukovođenje komsomolom je bio nerazdvojan deo rada partijskih organizacija armije.

Komsomol!.. Ovu reč izgovaram sa uzbudnjem i ponosom. Koliko su slavnih podviga izvršili komsomolci naše armije za vreme velikog otadžbinskog rata, kako su se istrajno i hrabro borili sa Hitlerovim zavojevačima u Staljingradu!

Još onda, kada su se na ulicama porušenog grada vodile žestoke borbe, zamolio sam rukovodioce Gradskog partijskog komiteta i Gradskog izvršnog odbora da se posle obnavljanja grada najlepša ulica Staljingrada nazove Komsomolska ulica. To je bila želja celokupnog Vojnog saveta armije, jer je 62. armija, koja se borila na ulicama grada, bila popunjena uglavnom mladim borcima. Mnoge čete, bataljoni i pukovi sastojali su se isključivo od komsomolaca.

U 37. gardijskoj diviziji je bilo više od 8.000 komsomolaca iz desantnog korpusa. Oni su u oktobru branili fabriku traktora. Samo 5. oktobra bilo je zabeleženo 700 neprijateljskih avio-poleta, pri čemu je svaki avion bacio 8 — 12 bombi, prema tome, 5. oktobra je na borbeni predak te divizije bačeno više od 6.000 bombi. Ali, i pored svega toga, fašisti se nisu pomerili napred ni za jedan korak. A 1. gardijski puk te divizije odbacio je faštiste i poseo položaj na liniji koja od groblja, preko Bazove ulice duž jaruge vodi do Tipografske ulice.

Komsomol, kojim su rukovodile partijske organizacije, uvek je bio u prvim redovima.

Onaj koji je u tim groznim i teškim danima bio u Staljingradu, video je kakvu su ulogu u bici odigrali mladi

vojnici — komsomolci, pokazavši visoke moralne i borbe ne osobine.

I nama, starim ratnicima, koji smo ne jednom omisili barut, bilo je milo što vidimo i što smo svesni toga da naši mlađi vojnici i oficiri u teškim borbama u Staljingradu ne ustupaju starim vojnicima u pogledu istrajanosti, smelosti i vojničke hrabrosti. Mi smo ponosni zbog toga što su se naši mlađi vojnici pokazali ne samo kao dostojni sledbenici junačkih tradicija starije generacije, nego što su te tradicije još više proširili.

Pisati o mlađim učesnicima staljingradske bitke — znači pisati o mladosti koja je u trenutku smrtne opasnosti svojim grudima zaštitila Staljingrad, Volgu, svoju majku — otadžbinu; znači pisati o vernom i odanom srcu naše sovjetske omladine koja iznad svega voli svoju domovinu, svoju Komunističku partiju; znači pisati o ponosnom, neuimljnom, nesavladljivo čvrstom karakteru čitave omladine; znači pisati o njenoj širokoj odvažnoj duši, čvrstom ratnom drugarstvu.

Naši komsomolci časno su izdržali surova iskušenja u vatri i krvi. Oni nisu popustili, nisu pokleknuli, već su se očeličili, stekli borbeno iskustvo, ovladali veštinom pobedivanja neprijatelja.

Za vreme borbi u Staljingradu neprijateljski tenkovi su napali jednu pešadijsku četu Rodimcevljeve divizije koja se branila u rejonu železničke stanice. U četi je došlo do pometnje. Ali, sekretar komsomolske organizacije Fjodor Jakovljev nije se zbumio. Zgrabivši dve protivtenkovske bombe, on se uspravio koliko je visok i sa rečima »Ni koraka nazad, drugovi!« bacio je bombu pod čelnii tenk. Jakovljev se bio spremio da baci i drugu bombu, ali je pao pogoden neprijateljskim zrnom. Oduševljeni primjerom Jakovljeva, borci su bombama odbili napad fašista. Posle borbe vojnici su u njegovoj ličnoj znački našli ispisani listić. »Moja zakletva« — to je bio naslov koji je komsomolac dao tim svojim jednostavnim, ali iskrenim rečima:

*Ja sam sin partije
Mati — to je otadžbina moja,
a otac voljeni Lenjin —
Njihov sam sin, lenjinskog soja.*

*Drugovi moji neka znaju,
a i neprijatelj koga ču tući:
i u najtežem okršaju
ni za korak se neću povući.*

U rejonu aerodromskog naselja je 8 neprijateljskih tenkova napalo sovjetski tenk »KV« kojim je komandovao Hasan Jambekov. On je prihvatio borbu i oštetio 4 neprijateljska tenka. U tome je u pomoć hitlerovcima stiglo još nekoliko tenkova, i Jambekovljev tenk je bio upaljen zapaljivim zrnom. Neprijateljski automatičari su opkolili tenk, čekajući da sovjetski tenkisti izidu iz njega. Odlučivši da se ne predaju, sovjetski vojnici su se borili do poslednjeg metka. Kada su plamen i dim počeli ispunjavati unutrašnjost tenka, dežurni radist naše tenkovske jedinice uhvatio je poznati glas komandira tenka Jambejkova koji je rekao: »Zbogom, drugovi, nemojte nas zaboraviti!«. Zatim su se začuli zvuci svećane himne koju su pevali tenkisti. Ponosno su i hrabro poginuli za otadžbinu sovjetski tenkisti: Hasan Jambekov, mehaničar-vozač Andrej Tarabanov, strelac-radista Vasilije Mušilov i tobđija Sergej Fedenko.

Pitomci Lenjinovog komsomola, koji su iz svih krajeva Sovjetskog Saveza došli u volšku tvrđavu, pokazali su se kao dostojni sinovi socijalističke otadžbine.

Sećam se mladog vojnika Jakova Pavlova, »domaćina« u Staljingradu čuvenog »Doma Pavlova« i mladog poručnika Timofeja Semaška, junaka iz borbi na reci Mokra Mečetka. Vojnici-komsomolci su postali duša čuvenih i za neprijatelja opasnih jurišnih grupa, koje su odigrale ogromnu ulogu u uličnim borbama.

Kao svete relikvije se sada čuvaju na bojištu nađene i kvrliju branilaca Staljingrada obojene komsomolske knjižice. Nove generacije komsomolaca će sa puno pijeta razgledati ova dokumenta, jer ona svedoče o hrabrosti

mladih branilaca Staljingrada, o njihovoj samopožrtvovanoj odanosti sovjetskoj otadžbini.

Evo knjižice br. 13,145.761. Ona je pocepana parčetom mine. Sa tom knjižicom u džepu jurišao je saratovski komsomolac, 19-godišnji branilac Staljingrada Nikolaj Borodušin, i pao smrću hrabrih.

Evo i druge komsomolske knjižice sa izgorelim krajevima. Ona je pripadala ukrajinskom mladiću, tenkisti Petru Vlasenku. Mladi borac stupio je u redove Lenjinovog komsomola nekoliko dana pred smrt. Knjižica mu je bila uručena na bojištu. U kobnom okršaju s neprijateljem, kad mu je tenk bio zapaljen, Vlasenko se tukao do poslednjeg daha. Oko njegovog tenka ležalo je na desetine ubijenih fašista.

Kao svetinju čuvao je svoju knjižicu komsomolac Kazahstanac Kisim Amanžolov. Srušen neprijateljskim zrnom na ulici fabričkog naselja, Kisim ju je padajući čvrsto stegao u ruci. To je bila njegova zastava, s njom se borio i poginuo ...

Evo knjižica Vasilija Butova i Aleksandra Oljeničeva; one su izrešetane zrnima. Oba su komsomolca poginula na Trgu Čeržinskog, kada su u prvim redovima boraca pošli u juriš na fabriku traktora u čijim su se zgradama branili fašistički automatičari.

Za vreme odbrane Staljingrada ne desetine i stotine, nego hiljade i hiljade mlađih ljudi unapređeno je za komandante pukova, bataljona, diviziona, za komandire četa i vodova. Mlad komandni sastav je cementirao staljin gradske jedinice. To su bili mlađi komunisti, elita Kom-somola.

Otkud ova nečuvena hrabrost i ta neviđena istrajnost koje su zadivile ceo svet?

Hrabrost i istrajnost, visoko karakterne osobine sovjetske omladine, izgrađivane su na tradicijama boljševičke partije. One su iskovane u godinama petoljetki, u samopožrtvovanom radu na izgradnji Staljin gradske fabrike traktora, Dnjeparske hidrocentralne, Komsomolska na Amuru, fabrika na Volgi i Uralu, u Ukrajini i Sibiru, na severu i na jugu zemlje.

Komunisti i komsomolci 62. armije su imali samo jednu privilegiju u redovima boraca — biti ispred svih, boriti se bolje od svih.

Duboko smišljenim i neprekidnim partijsko-političkim radom u Staljingradu je, kao nigde drugde, dostignuto borbeno drugarstvo i sloga između vojnika, oficira i generala. Vojnici su voleli i poštovali svoje oficire, čuvali su ih i branili. Oficiri su uvek bili sa borcima, i sami su bili borci. Takvo borbeno drugarstvo je jačalo red i disciplinu.

Idem, neki put, na osmatračnicu i osećam da me vojnici čuvaju.

General Rodimcev se, verovatno, seća kako smo jednom došli na prednji kraj na zapadnoj ivici naselja Crveni Oktobar i kako su nas vojnici i oficiri savetovali da napustimo ovo opasno mesto, govoreći da će i bez nas izvršiti dobijeni zadatak.

Moglo bi se navesti mnogo primera kako su vojnici čuvali svoje starešine, i svi ti primeri govore o visokom autoritetu naših starešina, koji je podržavan i učvršćivan svim sredstvima partijsko-političkog rada.

Vojnici i podoficirji su voleli svoje oficire i generale. A zar je i moglo biti drugčije? Pa oni su svi iz jedne te iste sredine. To nikada neće moći da shvate buržoaski istoričari koji se bave proučavanjem uzroka poraza Nemačke na istočnom frontu.

Odbojeni od Velike zemlje vatrom i vodom, mi smo dušom i srcem bili vezani sa čitavim sovjetskim narodom, stalno osećajući njegovu brigu o nama. Nije bilo dana, a da nam se ne ukaže neka pažnja: dobijali smo pisma, pakete, radio-depeše, a da i ne govorimo o municiji i oružju. A ta briga i pažnja inspirisala je borce 62. armije na ratne podvige. Branioci Staljingrada su znali da će njihova dela zauvek ostati u sećanju naroda. Braneći Staljingrad na pravcu glavnog neprijateljskog udara, oni su bili svesni da su za Hitlera »kost u grlu« i da remete njegov strategijski plan. Zbog toga su svi, od vojnika pa do komandanta armije, pronalazili, tražili najbolje metode i sredstva za borbu sa fašistima.

I pored vanredno teških uslova za manevrovanje, jedinice 62. armije ipak su preduzimale pokrete, pojačavajući slabe odseke fronta u toku noći. Nemci su se čudili: još juče tu ništa, ili gotovo ništa, nije bilo, a jutros se tamo već pruža jak i uporan otpor, ili se čak izvodi protivnapad.

Feldmaršal Paulus je naša dejstva u staljingradskoj bici nazvao odbranom koja napada. To nije potpuno tačno. Odbrana Staljingrada je bila takva bitka u kojoj su sve snage, razum i upornost ljudi bili usmereni na to da se pobedi smrt i postigne preokret u ratu protiv fašizma, u korist socijalizma.

Buržoaska piskarala kažu da Rusi, prezirući smrt, kao nijedan drugi narod, tobože ne vole život. Za njih je neshvatljivo da sovjetski ljudi, voleći život, ne mogu da ga zamisle bez sovjetske otadžbine kojoj su odani do kraja života.

Taktika borbe u gradu, koju su Hitlerovi generali i oficiri primenili u Staljingradu, pretrpela je krah. U uličnim borbama njihovi su se klinovi lomili, nailazeći na naše otporne tačke i utvrđene zgrade, gubili su svoj oblik i oštirinu.

Oni uopšte nisu shvatili prirodu borbe u gradu, gde se svaka zgrada ili podrum može pretvoriti u otpornu tačku. Oni nisu shvatili da su klinovi koji su svojom oštalicom prodrli do Volge, ali koje su presecale jaruge i naša uporna odbrana sa bokova — predstavljali pogodnu metu za artiljeriju i minobacače raspoređene na levoj obali Volge.

Brojna nadmoćnost u tehničkim borbenim sredstvima, naročito u avijaciji, takođe nije donela neprijatelju odsudan uspeh u borbama u gradu. Nade da će avijacija uništiti sve i prokrčiti put kopnenim snagama nisu se ispunile: naše jurišne grupe, približavajući se neprijatelju na domet ručne bombe, stavile su pilote pred dilemu — mogu li se bombardovati Rusi bez opasnosti po svoje jedinice? I svaki put, kada bi počeli da bombarduju naše jurišne grupe, bombe su padale Nemcima na glave.

Navešću primer. Na jednom odseku fronta Smehotvorovljeve divizije gde su naši rovovi bili sasvim blizu ro-

vova fašista, nalazila se porušena kuća. Oko te kuće vođene su borbe ručnim bombama. Pozvana u pomoć, Hitlerova avijacija počela je da bombarduje i naše i svoje rovove, jer je bilo nemoguće odrediti gde su svoji, a gde tuđi rovovi. Sklanjajući se od bombardovanja, u podrum te kuće utrčali su i sovjetski borci i hitlerovci. Oni su oko 20 minuta sedeli ili ležali jedan do drugoga izmešani, krijući glave od bombi, njihovih parčadi i zrna jurišnih aviona. Kada je bombardovanje prestalo, oni su počeli da se prepisu ko je koga zarobio. Rezultat prepiske je bio taj da su naši doveli 17 zarobljenika.

Suprotstavili smo Nemcima svoju taktiku borbe u gradu, ne šablonsku već izgrađenu u borbi, i neprestano smo je usavršavali.

Najdragocenije što sam stekao u Staljingradu i primenjivao na drugim frontovima otadžbinskog rata (ko zna, možda će to iskustvo zatrebatи i u budućnosti) jeste to što sam se naučio da izbegavam šablonske forme rada. Uvek sam pronalazio nove metode organizovanja i vođenja borbe, polazeći od konkretnе situacije, bez žaljenja odbacujući čak i one koji su važili za Staljingrad, ali u Zaporozju nisu odgovarali, jer je tamo bila drukčija situacija, druge prilike.

Zbog toga bih, govoreći o borbenim dejstvima u Staljingradu, htio vojnim čitaocima da izložim izvesne zaključke koje sam izvukao:

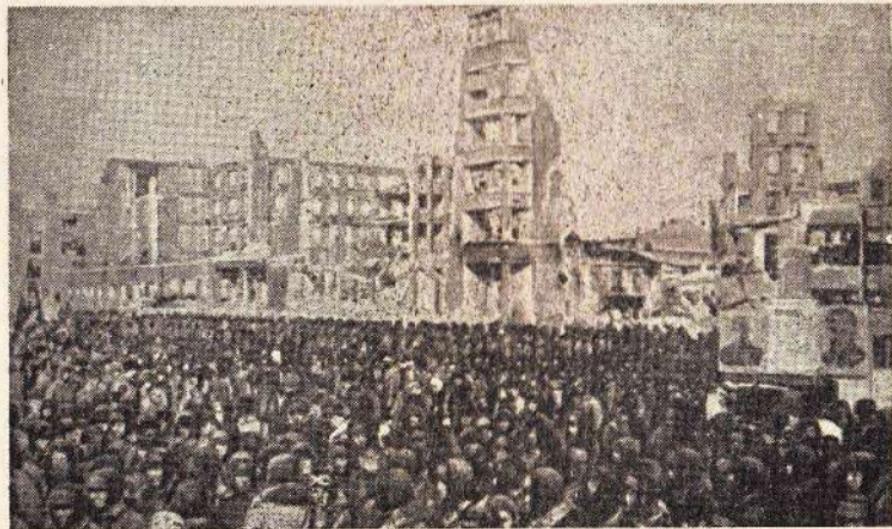
1.— Oni koji izučavaju ratnu veštinu treba da znaju da se ne sme biti pedantan i pridržavati se kabinetskih rešenja oformljenih na katedrama vojnih akademija. Dajte razumnom čoveku više istorijskih primera i ne zahtevajte da ih ponavlja, već da ih pametno, makar i po delovima, koristi u konkretnoj situaciji.

2.— Ne gledajte sa visine, ako se pokaže da su rešenja slušalaca i potčinjenih starešina bolja od školskih, priznajte to i dajte im zasluženu ocenu. To će dati dobre rezultate u borbi, kada budu samostalno donosili odluke.

3.— Ne držite se pravila kao pijan plota. Pravila treba znati, proučavati, ponavljati, ali glavno je umešno primenjivati svoja znanja u skladu sa situacijom.

Sekretar Staljingradskog oblasnog komiteta Partije N. S. Hruščov govori na mitingu pobednika. Na tribini su N. S. Hruščov i V. I. Čujkov

Opšti pogled na miting pobednika

Staljingradske jurišne grupe bile su korisne u borbama za gradove koje smo osvajali na putu za Berlin, ali staljingradski borci su u uslovima manevarskog rata uspešno primenjivali i nove oblike borbe kao što su, na primer, »izviđanje sa prelazom u napad«, »specijalni ešeloni«, »artiljerijski naleti« mesto duge artiljerijske pripreme. U Staljingradu nisu primenjivani ti metodi, ali u borbi na otvorenom prostoru oni su zbunili neprijatelja, jer su bili novi, ne šablonski.

O onome što se sve u toku borbi događalo u Staljingradu moglo bi se još mnogo govoriti. Ja sam izneo samo ono što sam video i lično preživeo.

U februaru 1958. godine imao sam prilike da posetim Staljingrad, gde sam se našao sa veteranim herojske odbrane: Aleksandrom Rodimcevom, Mihailom Šumilovom, Jakovom Pavlovom, Vasilijem Zajcevom, Iljom Voronovom i drugim slavnim braniocima volške tvrđave. Dugo sam obilazio grad i nisam mogao da ga prepoznam. Na mestu gde su bile same ruševine izrastao je lep grad sa parkovima, pozorištima, trgovima, sa krasnim stambenim zgradama. Tome sam se mnogo obradovao.

Prepoznao sam samo dve zgrade — silos i mlin pored »Doma Pavlova«. Silos se nešto promenio: izgrađene su nove zgrade, a mlin je, kao muzejski raritet XX veka, ostao onakav kakav je bio u jesen 1942. — svaki kvadratni santimetar njegovih zidova nosi tragove pogodaka granata i puščanih zrna. Polusrušen odžak od opeka usamljeno štrči u nebo.

Sekretar Oblasnog komiteta Partije, Ivan Kuzmič Žegaljin pokazao mi je Komsomolsku ulicu. Vozili smo se kolima, i radost mi je ispunila srce: u znak zahvalnosti komsomolcima — herojima bitke, Staljingrađani su najlepšu ulicu svoga grada nazvali Komsomolskom.

Obišli smo i Mamajev kurgan, gde sam 12. septembra 1942. primio komandu nad 62. armijom.

Spustivši se u jarugu, odmah sam našao mesto odaleko su septembarskih dana 1942. Vojni savet i Štab armije komandovali svojim jedinicama pod neprekidnom vatrom neprijatelja.

Setih se dana kad je goruća nafta preplavila naša skloništa. General Rodimcev je poslao izviđače da vide šta je sa Vojnim savetom. Vrativši se, izviđači javiše:

— Vojni savet je otišao...

— Kuda, na levu obalu?

— Ne, bliže prednjem kraju!

Sećajući se tog slučaja, kao da sam ponovo čuo reči Nikite Sergejeviča Hruščova, koji mi je rekao 12. septembra 1942, kada su nemačko-fašističke snage podišle samim zidovima Staljingrada i obali Volge:

— Upamtite, Vasilije Ivanoviču, mi moramo odbaniti Staljingrad i učvrstiti uverenost naroda da će naša armija potući neprijatelja.

A zar je Vojni savet mogao da napusti Staljingrad kada je našoj Armiji pretila najveća opasnost — gubitak poverenja naroda? Čini mi se da smo mi, komunisti čitave Armije, pravilno shvatili reči prvog člana Vojnog saveta fronta, jer smo odlučili da ostanemo u Staljingradu i da ga branimo do smrti.

Komandant 39. gardijske divizije general-major Stjepan Saveljevič Gurjev je 5. februara 1943. u prisustvu svih komandanata divizija rekao:

— Zar smo mi, komandanti divizija, mogli i pomisliti na povlačenje preko Volge, kada je Vojni savet armije bio sa nama? »Nije vam lako«, — govorili smo svojim potčinjenim, pokazujući goruća skloništa Vojnog saveta, — a zar je Vojnom savetu armije lako? Njega bombarduju, pale, tuku kao i nas, ili čak još žešće...« To je najjače delovalo na sve i njihova srca su zadrhtala.

Mi, generali, komandanti brigada, divizija i armija prošli smo tamu, u Staljingradu, kroz školu junaštva u teškim i po život opasnim uslovima. I moja bi želja bila da to pamte svi oni kojima Partija i narod poveravaju komandu nad trupnim jedinicama.

PRILOG

OSOBENOSTI BORBENIH DEJSTAVA U STALJINGRADU

ORGANIZOVANJE ODBRANE

Kao i svi mirni gradovi naše zemlje, Staljingrad nije bio pripremljen za odbranu, a još manje za dugo-trajnu borbu u uslovima opsade. Na ulicama grada niko nije blagovremeno izgradio bilo kakve odbrambene objekte. Oni su se izgrađivali tek onda kada su ulične borbe već bile otpočele. To je jedna od specifičnosti uslova u kojima je dejstvovala 62. armija, i o tome treba detaljnije govoriti.

Osnov odbrambenog položaja armije predstavljali su čvorovi odbrane koji su se sastojali od otpornih tačaka. Za otporne tačke korišćene su gradske građevine, naročito solidne zgrade od kamena i opeke. Uređene za odbranu, one su se rovovima i saobraćajnicama spajale sa drugim zgradama. Međuprostori između zgrada štićeni su vatrom i fortifikacijskim preprekama.

Kao otporne tačke, načelno, uređivane su zasebne zgrade ili blokovi građevina koje su se nalazile na važnim pravcima. Prvenstvo su imale već izgorele kamene zgrade, jer ih neprijatelj nije mogao zapaliti pred napad i na taj način vatrom i dimom isterati otuda njihove branioce. Svaku otpornu tačku, zavisno od veličine i važnosti zgrade, branilo je odeljenje, vod, četa, a ponekad i bataljon. Otporne tačke uređivale su se za kružnu odbranu i mogle su nekoliko dana samostalno voditi borbu.

Posade otpornih tačaka su, po pravilu, imale protivoklopne puške, protivoklopnu artiljeriju, a ako su mogućnosti dozvoljavale, onda i tenkove i samohodna oruđa, da ne pominjem flaše sa zapaljivom tečnošću i protivoklopne bombe kojima smo nastojali da snabdemo svakog borca. Posade su imale u svom sastavu i snajpere, pionire, hemičare, a obavezno i medicinskog stručnjaka sa velikom rezervom sanitetskog materijala.

Grupa otpornih tačaka uređenih za kružnu odbranu i objedinjenih zajedničkim vatrenim sistemom i jedinstvenom komandom sačinjavala je odbrambeni čvor.

Velika odeljenja fabrika sa jakom metalnom armirano-betonskom konstrukcijom, sa uređenim i razvijenim sistemom podzemnih instalacija omogućavala su vođenje trajne i uporne odbrane.

Isprva smo malo koristili fabričke podzemne instalacije — kanalizaciju, veze, vodovod, jer ih nismo poznavali. Ali za vreme borbe, kada smo uspostavili vezu sa Upravom fabrike, kao i sa rejonskim partijskim organima, sve smo to iskoristili za borbu protiv neprijatelja.

U cilju otežavanja kretanja neprijatelja po gradu, ulice i parkovi zaprečavani su raznim preprekama. Prialzi preprekama i same prepreke tučeni su gustom kosom vatrom svih vrsta oružja iz susednih zgrada i posebnih šahmatski raspoređenih vatrenih tačaka.

Jedinice koje su sačinjavale posadu otpornih tačaka ili odbrambenih čvorova sastojale su se iz svih robova vojske, sem avijacije. One su se ojačavale automatičarima, plamenobacačima, pionirima, mitraljezima normalnog velikog kalibra, protivoklopnim puškama, pojedinim topovima, minobacačima, tenkovima, a podržavane su vatrom artiljerije sa zaklonjenih vatrenih položaja.

Otpornim tačkama (odbrambenim čvorovima) komandovale su pešadijske starešine. Kod njih su se nalazile osmatračnice artiljerije koja je dejstvovala sa zaklonjenih vatrenih položaja.

Vatrena sredstva su se raspoređivala u branjenoj zgradbi prema njenoj čvrstini i položaju u gradu. Višespratnice su se podešavale za višespratnu odbranu: u su-

terenu i prizemlju uređivane su vatrene tačke za gađanje duž ulica, a na spratovima i tavanima — za gađanje tenkova, ulica, dvorišta, susednih zgrada i udaljenih ciljeva odozgo. Topovi za neposredno gađanje i deo mitraljeza, kao i mitraljezi za bočno dejstvo, postavljeni su u prizemlju; ponekad su se mitraljezi za gađanje na velikim daljinama kao i mitraljezi velikog kalibra, postavljali na spratove; strelnici su se razmeštali po čitavoj zgradi. Pojedini topovi za neposredno gađanje, tenkovi, mitraljezi za tučenje prilaza branjenoj zgradi s bokova i međuprostora između zgrada nalazili su se van zgrade i raspoređivani su pozadi, odnosno na krilima u stepenastom rasporedu.

Specifičnosti borbe u gradu su nalagale da se pešadijske jedinice opremaju velikom količinom automatskog oružja, ručnih bombi i flaša sa zapaljivom tečnošću. Stvarala se mreža rezervnih i privremenih vatrenih položaja za sve vrste oružja, pri čemu se imala u vidu mogućnost širokog manevra vatrom u svim pravcima.

Vatreni sistem u kombinaciji sa preprekama je imao zadatak da:

- onemogući neprijatelju korišćenje povoljnih položaja za artiljeriju, tenkove, samohodna oruđa i pešadijska vatrena sredstva;
- oteža napad neprijateljske pešadije i tenkova, odnosno da ga odbije na prilazima otpornoj tački i u međuprostorima;
- odvoji neprijateljsku pešadiju od tenkova;
- uništi neprijatelja koji je po delovima prodrio u otporne tačke i u međuprostore između njih;
- spreči širenje neprijatelja u dubinu na odsecima proboba;
- obezbedi čvrstu odbranu otpornih tačaka i obrambenih čvorova u slučaju da ih neprijatelj okruži;
- sigurno brani spojeve;
- stvara vatrene džakove i uništava u njima neprijatelja vatrom i protivnapadima;
- obezbedi podršku protivnapada.

Vatreni sistem se organizovao imajući u vidu široku primenu vatrenih sredstava za gađanje na bliskim odsto-

janjima ne samo pešadijskim oružjem, nego i artiljerijom (oruđa za neposredno gađanje), i pojačanu upotrebu minobacača kojima se neprijatelj mogao tući iza vertikalnih zaklona.

Protivoklopna odbrana u gradu takođe je imala svoje specifičnosti. Borba sa tenkovima se vodila na bliskim odstojanjima. Naročiti se značaj pridavao lovcima tenkova naoružanim flašama sa zapaljivom tečnošću, protivoklopnim puškama i bombama. Vatra se na tenkove otvarala pretežno iz zaseda, te su se za to koristili otvori u ogradama i zidovima, kao i ulazi u zgrade, kapije, prozori itd.

Kružna protivoklopna odbrana otpornih tačaka i odbrambenih čvorova se ostvarivala pripremanjem vatrenih položaja za oruđa za neposredno gađanje i tenkove radi odbijanja napada neprijateljskih tenkova sa svih strana, pa i s leđa. Pri nedostatku artiljerije, kružna odbrana se ostvarivala pripremanjem potrebnog broja puteva i prolaza za manevr pokretnih odreda za zaprečavanje sa minama i protivoklopnim puškama. Vatreni položaji odvojeno raspoređenih baterija uređivali su se kao protivoklopne otporne tačke. Nekoliko takvih tačaka, koje su zatvarale jedan za tenkove pristupačan pravac, obrazovale su protivoklopni rejon.

Svi štabovi, komanda mesta, stanice borbenih potreba i vatreni položaji artiljerije uređivali su se kao otporne tačke. Jednom reči, odbrana se izgrađivala na čitavoj dubini — od prednjeg kraja do obale Volge. Sve pozadinske i pomoćne jedinice smatrane su kao boračke i imale su svoje odbrambene odseke.

Pri organizovanju odbrane je lično izviđanje starešina svih stepena dobijalo naročiti značaj. Na osnovu ličnog izviđanja komandant pešadijskog puka je mogao tačno odrediti prednji kraj odbrambenog položaja i utvrditi koliko je prepreka potrebno za pojačanje odbrane na važnim pravcima. On je organizovao sadejstvo vatre i prepreka pred prednjim krajem i unutar odbrambenog odseka, osiguranje spojeva između bataljona, odbrambenih čvorova i otpornih tačaka, određivao pravac protivnapada rezervi i mere za obezbeđenje njihovog manevra.

Komandanti pešadijskih bataljona i komandiri četa, prilikom ličnog izviđanja, organizovali su odbranu otpornih tačaka i odbrambenih čvorova i njihovih međuprostora; utvrđivali način dejstva posada za vreme borbe na prilazima otpornoj tački i odbrambenom čvoru, kao i unutar njih; postavljali zadatke i birali vatrene položaje za mitraljeze i topove za iznenadno bočno dejstvo; određivali pravce protivnapada i pripremali puteve i prolaze za pokret. Sem toga, oni su određivali rejone za snajpere i postavljali im zadatke.

Za svaki odbrambeni čvor i otpornu tačku postojao je plan odbrane koji je obično obuhvatao :

- zadatke posade otporne tačke — stvaranje vatrenog sistema koji obezbeđuje kružnu odbranu;
- zadatke snaga i sredstava koji se nalaze u otpornoj tački, u rovovima, bunkerima i međuprostorima između otpornih tačaka;
- raspored snaga i sredstava posade otporne tačke za odbijanje neprijateljskog napada sa jednog ili više pravaca, kao i za kružnu odbranu;
- raspored vatrenih sredstava na takav način da se neprijatelju onemogući prilaz otpornoj tački i obezbedi tučenje međuprostora između susednih otpornih tačaka i prostora ispred neprijateljskog fronta, kao i sadejstvo sa vatrenim sredstvima ovih tačaka;
- vatrene zadatke artiljerije za podršku;
- pravce i puteve manevra pri izvođenju protivnapada;
- način odbrane u slučaju gubitka nekih otpornih tačaka, odbrambenog čvora ili pojedinih zgrada u njima;
- pojačanje međuprostora između otpornih tačaka i odbrambenih čvorova noću;
- način borbe sa neprijateljem koji bi prodro u otpornu tačku, i neophodne radove u vezi s tim unutar otporne tačke.

Plan i organizacija odbrane brižljivo su pripremani, — pismena forma nije bila obavezna, — i usavršavali su

se u toku borbe, a svaka se pauza u borbi koristila za tačno određivanje i izradu utvrđenja, za urastanje u zemlju, zgrade, otporne tačke.

VODENJE BORBE U GRADU

Odbojna Staljingrada je primer aktivnosti njegovih branilaca. Svaki prodor neprijatelja u našu odbranu je bio likvidiran vatrom i protivnapadima, koji su se, uvek, izvodili iznenadno na bokove i pozadinu napadača.

Protivnapadi su u svim slučajevima pričinjavali neprijatelju velike gubitke i često su ga primoravali da odustane od napada na datom pravcu, da luta po frontu tražeći slaba mesta u našoj odbrani, da gubi vreme i smanjuje tempo napredovanja.

Aktivnost odbrane postizala se:

- brižljivom organizacijom izviđanja svih rodova vojske;
- brižljivom organizacijom vatrene sistema svih vrsta oružja radi razbijanja neprijateljskih snaga koje su se prikupile za nanošenje udara;

- brižljivim maskiranjem vlastitih snaga (naročito grupa koje izvode protivnapad), prilaza položajima, polaska u protivnapad;

- organizacijom sadejstva između grupe koja izvodi protivnapad i vatrenih sredstava čiji je zadatak bio da svojom vatrom spreče dolazak drugih neprijateljskih ešelonu i rezervi.

Protivpriprema se najčešće izvodila u obliku protivudara usmerenog u bok, pa čak i na front neprijateljske grupacije koja se priprema za napad. Često smo isli sa ciljem ne samo da neprijatelju nanesemo gubitke, nego i da se iznenadnim udarom pešadijskih jedinica i tenkova, uz podršku artiljerije i avijacije, uklinimo u njegov polazni položaj, rastrojimo njegov borbeni poredak, onemogućimo izvršenje napada i dobijemo u vremenu.

Mi nismo mogli računati na to da ćemo zaprečnom vatrom sprečiti neprijateljski napad, mada nam je to Komanda fronta jednako preporučivala. Štab fronta nije

uzimao u obzir okolnost da je dubina naše odbrane, naročito u oktobru, iznosila od 200 m (na odseku Rodimceva) do 1 — 2 km na ostalim odsecima fronta armije. I napadaču bi za probijanje čitave dubine odbrane u jednom naletu bilo potrebno od 15 minuta do 1 časa vremena. To znači da bi se naši artiljeri morali stalno nalaziti kod svojih topova, čekajući neprijateljski napad. Sem toga, ne bismo imali dovoljno municije za ostvarenje zaprečne vatre. Mi nismo mogli odbranu Staljingrada, a zajedno s njim i sudbinu armije, da poverimo samo artiljercima koji su se nalazili na levoj obali Volge.

Stoga smo tukli neprijatelja tamo gde smo ga otkrili, i tamo gde se on bio dobro pripremio za napad. Tukli smo ga fizički i moralno.

Takav se sistem protivpripreme, protivudara artiljerije i naleta avijacije potpuno opravdao, o čemu najbolje svedoče reči neprijateljskih vojnika koji su sve to iskusili na svojoj koži.

Evo šta u svom dnevniku piše Kurt Beker, kaplar 578. puka 405. pešadijske divizije.

»29. oktobar. Napadamo na fabriku. Noću uoči našeg napada Rusi su otvorili artiljerijsku vatru na naše položaje, a zatim nas je sve do zore bombardovala avijacija. Naravno, nismo imali kad da spavamo.

4. novembar. Stalno se vode žestoke borbe. Za nedelju dana napredovali smo manje od 1 km. Mi vidimo Volgu, ali ne možemo doći do nje. U toku dana napredujemo 100 — 200 m, a noću nas Rusi odbacuju nazad.

8. novembar. Već nekoliko noći nismo spavali. Ruska artiljerija i avijacija ne daju nam mira. Mnogo smo se namučili, a što je najvažnije, ne vidimo kraja.

11. novembar. Naš napad je propao. Poginulo je mnogo vojnika, a Rusi nas i dalje tuku vatrom. Naši vojnici i danju i noću ginu od bombi i artiljerijske vatre.«

Neprijatelj, koji bi uspeo da se probije, nailazio je na takav braniočev raspored koji je u toku čitavog trajanja borbe omogućavao nanošenje udara iz dubine, i to ne samo na slaba mesta napadača, nego i na njegove bokove koji su se otkrivali u toku napada.

Naše jedinice (pešadija, artiljerija, pa čak i tenkovi koji su se utvrdili u zgradama) nisu se plašile da propuste neprijateljske tenkove u dubinu odbrane, zato što su se tamo, u drugom ešelonu, nalazili protivoklopni čvorovi i protivtenkovske prepreke. Ali nam je vrlo često polazilo za rukom da neprijateljsku pešadiju odvojimo od tenkova mitraljeskom vatrom i da je, kako se to kaže, »srušimo« pred prednjim krajem. A tamo, u drugom ešelonu, nemacki tenkovi su, ne vodeći protivtenkovce i lovce tenkova u zasedama u podrumima i rovovima, izlagali svoje bokove njihovim udarima i goreli. Ponekad su oni dospevali u vatrene džakove, naišavši na protivoklopne čvorove i položaje protivoklopne artiljerije.

Naše preim秉stvo sastojalo se u tome što smo bili u sakrivenim utvrđenjima, dok se neprijatelj nalazio na ulicama i trgovima, predstavljajući dobru metu.

Na glave neprijateljskih vojnika, koji bi uspeli da prodru u našu odbranu, sručila bi se vatra snajpera, mitraljezaca i tobdžija, a često i ruševine specijalno za tu svrhu miniranih zgrada.

Ako bi pak neprijatelj uspeo da zauzme zgrade i druge objekte, njega su otuda izbacivali drugi ešeloni i rezerve, koji su protivnapadima uspostavljali situaciju.

Drugi ešeloni su se raspoređivali u otpornim tačkama u dubini odbrambenog pojasa čekajući neprijatelja na verovatnim pravcima napada, spremni da preduzmu protivnapad svim snagama ili jednim delom snaga.

U slučaju nedostatka snaga i sredstava za protivnapad, borbeni poredak se postrojavao tako da se raspolaze rezervom koja se postavljala u naročito važnim i čvrstim zgradama.

U slučaju nepovoljnog razvoja situacije, drugi ešeloni i rezerve su na ugroženim pravcima prelazili u odbranu na pripremljenim otpornim tačkama.

Istovremeno sa uređivanjem odbrambenih položaja, drugi ešeloni (rezerve) pripremali su pravce za protivnapade, kako u okviru svog rejona, tako i radi ukazivanja pomoći susedima. Priprema pravaca sastojala se u organizovanju sadejstva i izradi puteva za izvršenje manevra,

tj. u raščišćavanju puteva od ruševina i izradi prolaza kroz dvorišta, otvore u zidovima zgrada, u uređenju osmatračica i vatreñih položaja za artiljeriju.

Protivnapadi drugih ešelona i rezervi u gradu mnogo su se razlikovali od protivnapada na otvorenom prostoru.

Već u samom početku borbi u centralnom delu grada postalo je jasno da se metodi koji važe za borbu na otvorenom prostoru ne mogu primeniti u borbi u gradu, jer su mnogobrojna neprijateljska utvrđenja u kamenim zgradama i velika gustina vatre dovodili samo do velikih gubitaka, ne obezbeđujući uspeh.

U napadima i protivnapadima obe strane su otkrivale svoje bokove, utvrđene zgrade su razdvajale borbene potiske, i prodiranje na spoj i u pozadinu napadača nije činilo teškoće.

U takvoj situaciji je aktivna odbrana dovodila do toga da su se protivnapadi naših jedinica, koji su se široko primenjivali u prvim danima borbe, svodili ili na osvajanje zgrada u kojima su se u dubini naše odbrane utvrđili hitlerovci, ili na napad na blokove zgrada pred našim prednjim krajem, koje je neprijatelj pretvorio u otporne tačke.

Kada su otpočele borbe, uvidelo se, da ovaj zadatak uspešno izvršavaju sitne jedinice, prodirući u međuprostore između otpornih tačaka i odbrambenih čvorova neprijatelja. One su ih blokirale, provlačile su se u dubinu blokova zgrada i na juriš osvajale zgrade koje su zatim brzo uređivali za odbranu.

Manje pešadijske jedinice nisu bile u stanju da vlastitim sredstvima savladaju sve prepreke u gradu i neutrališu neprijateljska vatrena sredstva. Pošto se vatreno dejstvo artiljerije sa zaklonjenih vatreñih položaja pokazalo nedovoljno efikasnim, to su se za rušenje zgrada i zidova, gde je neprijatelj rasporedio svoja vatrena sredstva, pešadijskim jedinicama pridavali artiljerija i tenkovi. Za otvaranje prolaza u zidovima, savlađivanje prepreka i isterivanja neprijatelja plamenom iz otpornih tačaka, sitnim jedinicama su pridavani pioniri i plamenobacači. Tako se stvorila borbena jedinica — jurišna

grupa, prilagođena za vođenje borbe u gradu. Ona se u svakom konkretnom slučaju formirala prema napadnom objektu, raspoloživim snagama i sredstvima. Napad jurišnih grupa na neprijateljske utvrđene tačke planirao je i organizovao odgovarajući starešina i njegov štab. Jurišna grupa se obično sastojala iz jednog voda; jurišne čete su imale od 20 — 50 vojnika i bile ojačane sa 2 — 3 topa, 1 — 2 odeljenja pionira i bacača plamena. Sav lični sastav je bio naoružan automatima i velikom količinom ručnih bombi.

Aktivna protivnapadna dejstva jurišnih grupa predstavljala su onu braniočevu snagu koja je neprijatelja stalno držala u napregnutom stanju. Napadi ovih naših jedinica primoravali su neprijatelja da napušta ne samo pojedine zgrade već i otporne tačke.

Juriši su se često izvodili bez prethodnog vatretnog naleta. Vreme početka juriša se određivalo prema načinu života neprijateljskih vojnika, pri čemu se vodilo računa o tome kada se oni odmaraju, smenjuju, dobijaju hranu. Proučivši sve to, često smo u podrumima zarobljavali čitave posade zgrada.

Iskustvo je pokazalo da su staljingradske jurišne grupe i otporne tačke u gradu odigrale najvažniju ulogu u povećanju čvrstine odbrane Staljingrada. Neprekidna dejstva jurišnih grupa predstavljala su pravu aktivnu odbranu. Armija je odbijala napade neprijatelja, napadala ga je, vršila smeće ispadne i, preuzimajući inicijativu, primoravala neprijatelja da prelazi u odbranu.

Snaga branilaca Staljingrada je bila u tome što su oni, braneći se, neprekidno napadali.

Na zaključku htio bih da istaknem da savremene borbe u gradu nisu ulične borbne u pravom smislu reči. U borbama u gradu, koje smo mi vodili, ulice i trgovi su bili prazni.

JURIŠNA GRUPA

Mlada 62. armija, prolazeći kroz surovu školu ratnog iskustva, istovremeno je pronašla nove forme i metode vođenja borbe u velikom gradu. Naši oficiri i generali

neprekidno su se učili u borbi. Smelo odbacujući taktičke metode koji nisu odgovarali uslovima uličnih borbi, oni su primenjivali nove i prenosili ih u sve jedinice. Učili su se i komandanti bataljona, i komandanti pukova i komandanti divizija, učili su se svi — sve do komandanta armije, i to učenje je svakog dana donosilo plodove.

Staljingradska bitka je primer aktivne odbrane. Jednice armije nisu samo odbijale besne udare neprijateljskih snaga, nego su i neprestanim napadima iznuravale neprijatelja, uništavale njegovu živu silu.

Već u prvoj etapi bitke za grad postalo je potpuno jasno da jedino aktivnom odbranom možemo primorati neprijatelja da odustane od svojih ludih planova osvajanja Staljingrada: da se moramo braniti pomoću napada. U to vreme su posade naših otpornih tačaka već bile stekle iskustvo iz samostalnih i inicijativnih dejstava i mogle su široko primeniti takav metod borbe; one su se naučile da sadejstvuju sa pridatim pojedinim topovima, minobacačima, tenkovima, pionirima i da dejstvuju neposrednim gađanjem sa bliskih odstojanja iz svih vrsta oružja, a česti ispadci su doprineli sticanju iskustava iz manevrovanja u uslovima ulične borbe.

Branioci Staljingrada su počeli da napadaju i otimaju od neprijatelja zgrade i delove grada drskim i iznenadnim udarima dobro organizovanih manjih grupa. One su danju i noću držale hitlerovce u napregnutom stanju, napadajući ih žestoko, prodirući u njihovu pozadinu, uništavajući iz neposredne blizine svakoga koji bi pokušao da se podigne sa zemlje.

Za vreme borbi u Staljingradu pojavila se nova taktička jedinica — jurišna grupa. Mi smo uopštili iskustvo jurišnih grupa i uskoro je u »Pravdi« i »Crvenoj zvezdi« bio objavljen članak koji navodim ovde u nešto skraćenom obliku.

JAČINA I SASTAV JURIŠNE GRUPE

Karakter dejstava jurišne grupe u borbi u gradu određuje njegova priroda. Borba, napad u gradu jeste juriš na utvrđene kuće, zgrade i druge objekte koje je nepri-

jatelj pretvorio u otporne tačke i odbrambene čvorove. Prema tome, udari jurišnih grupa treba da budu kratki, a dejstva brza i smela.

Ovi zahtevi isključuju mogućnost upotrebe većih jedinica i na scenu se pojavljuju sitne grupe pešadije, pojedini topovi i tenkovi. □

Uslovi dejstava jurišnih grupa i razni periodi borbe u gradu različiti su. Ako je neprijatelj tek prodro u grad i osvojio jedan njegov deo, jasno je da on još nije uspeo da utvrdi zgrade, da organizuje čvrstu odbranu. U takvoj situaciji mogu dejstvovati sitne grupe, i to samostalno, bez organske veze sa svojim jedinicama. Ako se pak neprijatelj nalazi u gradu 2 — 3 nedelje i ako je njegova odbrana obezbeđena jačim inžinjerijskim objektima i dobro smisljenim sistemom vatre, izgledi na uspeh samostalnih dejstava manjih grupa smanjuju se, i one tada predstavljaju samo oštricu jačeg odreda. U takvoj situaciji grupe izvršavaju samo deo predviđenog plana.

Kao što ćemo docnije videti, uspešan napad na staljingradski Dom železničara izvršen je sa 3 jurišne grupe od po 6 — 8 ljudi. Ali s njima je sadejstvovalo 82 borca raznih specijalnosti. Prema tome, potpuno je jasno da jačina, sastav i karakter dejstava jurišnih grupa zavise od situacije. U slučajevima kada grupa treba da dejstvuje samostalno, njena brojna jačina može biti slabija, a sastav više jednorodan; u drugim okolnostima ona mora sadejstvovati sa drugim jedinicama, izvršavajući deo opštег borbenog zadatka.

Za napad na ovaj ili onaj objekat jedinice 62. armije su pri odbrani Staljingrada izdvajale grupe za napad, grupe za učvršćivanje uspeha i rezervu. Namenjena za izvršenje jednog zadatka, ova tri borbena kolektiva sačinjavala su jednu celinu — jurišnu grupu za borbu u gradu.

Jačina i sastav svake grupe zavisili su od objekta njenog dejstva. Starešina je to određivao za vreme pripremanja napada na osnovu izviđačkih podataka o karakteru objekta i brojnoj jačini njegove posade. Pri tome su se uzimale u obzir osobenosti dejstava svake grupe.

Ove osobenosti su duboko principijelne i ako se ne shvate, ne može se shvatiti ni taktika borbe za utvrđene zgrade.

Osnov jurišne grupe kao celine čine napadne grupe od po 6 — 8 ljudi. One prve munjevitno upadaju u kuće, bunkere i samostalno vode borbu u napadnutom objektu. Svaka grupa ima svoj poseban zadatak. One su naoružane lakim oružjem: automatom, ručnim bombama, kamama, ašovima (koji se ponekad upotrebljavaju kao sekire). Grupama komanduje jedan starešina. Radi toga on ima signalne i svetleće rakete, a ponekad i telefon.

Grupa za učvršćivanje uspeha obično se deli na nekoliko delova koji istovremeno upadaju u zgradu sa raznih pravaca za napadnim grupama (čim starešina da znak »prodro u zgradu«). Čim upadnu u zgradu i osvoje vatrene tačke, one odmah stvaraju vlastiti sistem vatre u pravcu neprijatelja i sprečavaju sve njegove pokušaje da dođe u pomoć napadnutoj posadi. Grupe za učvršćivanje uspeha naoružane su teškim oružjem: mitraljezima, puškomitraljezima, protivoklopnim puškama, minobacačima, protivoklopnim topovima, čuskijama, pijucima, eksplozivom. U sastav svake grupe obavezno ulaze pioniri, snajperi, kao i borci ostalih specijalnih jedinica, koji mogu efikasno dejstvovati na neprijatelja.

Grupa za učvršćivanje uspeha potčinjena je komandiru jurišne grupe.

Rezerva služi za popunu i ojačanje napadnih grupa, za likvidaciju mogućnog neprijateljskog protivnapada s boka i (u slučaju potrebe) kao grupa za blokiranje. Iz rezerve se mogu brzo formirati i uvesti u borbu nove, dopunske napadne grupe. Tako je bila organizovana jurišna grupa gardijskog kapetana Sedeljnikova, koja je osvojila solidno utvrđenu zgradu takozvanu kuću u obliku slova »G«, koja je predstavljala jak čvor otpora. Odavde je neprijatelj kontrolisao Volgu na najvažnijem odseku, osmatrajući na znatnoj dubini prilaze ka njoj.

Praksa je pokazala da grupe treba formirati iz sastava jedne jedinice. Ni o kakvim formacijskim grupama u četi ne može biti ni govora. Svaki vod, svako odeljenje,

svaki borac moraju da budu osposobljeni za dejstvo u sastavu jurišne grupe.

VREME I IZNENADNOST SU OSNOV MANEVRA

Vreme i iznenadnost su dva najvažnija činioca za uspešan manevar jurišne grupe. Pokazaćemo to na primerima. Napad na Dom železničara je izvršen u 10 časova pre podne. Napadne grupe komandira Jeljina su za izvršenje skoka imale na raspolaganju 3 minuta. To je bilo vreme od trenutka opaljenja poslednjeg topovskog metka i poslednjeg mitraljeskog rafala na vatrene tačke neprijatelja do trenutka mogućnog oživljavanja tih vatrenih tačaka. Borci su upali u zgradu pre nego što je neprijatelj došao k sebi posle poražavajućeg vatretnog dejstva. Nakon 30 minuta bila su likvidirana sva žarišta otpora ove otporne tačke, zarobljen je prvi neprijateljski vojnik, dok je posada, koja se sastojala od dve pešadijske čete i čete teškog oružja, bila potpuno uništena. Iz ovog primera se vidi značaj činioca vreme.

Vojnici gardijskog kapetana Sedeljnikova izvršili su noćni napad na kuću u obliku slova »G« bez prethodnog vatretnog dejstva. Napadne grupe su jedna za drugom kroz prozore upadale u kuću bacajući bombe u pokretu. Neprijatelj nije uspeo da opali nijedan metak. U roku od 20 minuta napadači su savladali jednu trećinu šestospratne zgrade koja je izlazila na dve ulice. Takav je značaj činioca iznenađenje.

Svaki starešina, kome je postavljen zadatak da izvrši napad na otpornu tačku ili odbrambeni čvor neprijatelja, mora pre svega da iskoristi činilac vreme i činilac iznenađenje. U bliskoj borbi, a utoliko pre u borbi u gradu, ovi činioci uvek imaju odlučujući značaj.

Ručna bomba je nezamenljivo oružje boraca koji polaze na juriš i često unapred određuje jurišno odstojanje. Ukoliko je jurišni položaj bliži neprijatelju, utoliko je bolje. Ako se sa te tačke gledišta razmotre dejstva jurišnih grupa jedinica 62. armije, postaće nam jasno da je njihov uspeh u znatnoj meri zavisio od prikrivenog podi-

laženja neprijatelju. Jedinica druga Sedeljnikova branila se na odstojanju 180 m od kuće u obliku slova »G«, a juriš na ovu kuću grupe su otpočele sa jurišnog položaja udaljenog 30 m. Težnja da se dostigne takvo jurišno odstojanje postala je naše taktičko pravilo.

Iskustvo nas uči: približavaj se neprijatelju rovovima; kreći se puzanjem, koristi levkove od granata i ruševine; rovove kopaj noću, a danju ih ostavi maskirane; za prelazak na juriš prikupljaj se prikriveno, bešumno; automat okači o vrat; ponesi 10 — 15 ručnih bombi — tada će vreme i iznenađenje biti na tvojoj strani.

Iako starešina ima hrabru jurišnu grupu, uzaludno je očekivati uspešne rezultate ako njen napad nije pripremljen. Juriš mora da bude brižljivo pripremljen i do detalja tačno proračunat. Osnov pripreme čine dva elementa: proučavanje napadnog objekta i razrada plana juriša.

Izučavanjem objekta izviđanja starešina treba da dobije odgovor na sledeća pitanja: kakve je vrste zgrada, kolika je debljina zidova i tavanica, da li u njoj postoji podrum, gde su ulazi i izlazi, kakav je karakter utvrđenja, gde su skrivene toparnice, gde se nalaze i kakve su vrste prepreke, može li posada otporne tačke prikriveno (rovovima) saobraćati sa svojom jedinicom. Raspolažući ovim podacima, starešina će brže otkriti raspored neprijateljskih vatreñih tačaka, zone njihovog dejstva i netučene prostore. Predstava o napadnom objektu ipak neće biti potpuna, a pravci predviđeni za podilaženje njemu nesigurni, ako se prilikom izviđanja ne prouči ponašanje (način života) neprijateljske posade i vatreno dejstvo iz susednih zgrada. Potpunost podataka, razume se, uticaće i na izbor najpovoljnijeg vremena za juriš.

Spremajući se za napad na Dom železničara, komandir Jeljin je imao sve navedene podatke. To mu je omogućilo da izradi pravilan plan dejstva i da prevari hitlerovce. Demonstrirajući napad s juga, on je neutralisao nemačku vatru i glavni udar naneo sa istoka. Brižljivo proučavanje napadnog objekta omogućilo je gardijskom kapetanu Sedeljnikovu da udari na onaj deo kuće u obliku slova »G«, gde bočna vatra neprijatelja nije mogla

da mu pričini gubitke, jer se izabrani pravac nalazio u netučenom prostoru.

Plan napada se razrađuje na osnovu svestranog proучavanja napadnog objekta, jer to omogućava starešini da odredi jačinu, sastav i borbeni poredak napadnih grupa, grupa za učvršćivanje uspeha, jačinu rezerve, zadatke grupa po fazama borbe, stepen podrške napada vatrenim sredstvima iz dubine, način podržavanja, veze i signale.

TAKTIČKI METODI BORBE JURIŠNE GRUPE

Staljingradski borci su izveli napad na železničku stanicu, fabriku eksiera, Dom Pavlova. Njihova dejstva uče: u kuću upadaj sa bombom; lako se obuci, ne nosi ranac, a bombu ne drži u torbici; upadaj ovako: prvo baci bombu, pa onda uđi; pređi celu kuću opet sa bombom — bomba napred, a ti za njom.

Na ovo iskustvo može se potpuno osloniti.

Taktika jurišne grupe zasniva se na brzini napadnih dejstava, širokoj inicijativi i smelosti svakog borca. Elastična taktika je neophodna ovim grupama zbog toga što se one, prodrevši u utvrđenu zgradu, dospevši u lavirint soba koje drži neprijatelj, susreću sa mnogobrojnim iznenadenjima. Tu stupa na snagu strogo pravilo: napreduj, ali budi oprezan! Borca na svakom koraku vreba opasnost. Ali, to nije ništa — u svaki ugao sobe baci bombu, i napred! Opali rafal iz automata u ostatke tavanice; ako je to malo baci bombu, i opet napred! Uđeš li u drugu sobu — opet baci bombu! Pri zaokretu — još jednu! Kosi automatom. I ne oklevaj!

I unutar samog napadnog objekta neprijatelj može da pređe u protivnapad. Ne boj se! Već si preuzeo inicijativu, ona je u tvojim rukama. Dejstvuj žešće bombom, automatom, nožem i ašovom. Borba u zgradi je žestoka. Zato uvek budi spremam na iznenadenje. Budi oprezan.

U jednoj zgradi desilo se ovo. Komandir je predviđeo borbu u podrumu, ali se ispostavilo da je njegov bočni zid probijen širom cele zgrade. Da bi se prodrlo u drugu polovicu podruma, trebalo je sići u prvu, koju su

Nemci tukli vatrom sa znatne dubine. Druga neočekivanost: neprijatelj je zazidao ulaze u zgradu, a ostavio samo uske prolaze koji su preko podruma vodili ka vatrenim tačkama. Treća neočekivanost: gluvi zid je pregrađivao zgradu, a iza njega se pritajio neprijatelj.

Tada je stupila u dejstvo grupa za učvršćivanje uspeha. Upotrebljeni su: čuskije, pijuci, eksploziv. U zidovima su napravljeni otvori koji su omogućili upotrebu bombi i vođenje borbe za dalje napredovanje. Posle žestokog okršaja u kući u obliku slova »G« koji je trajao 26 časova, preostalim vojnicima koji su se sakrili u podrumu bilo je predloženo da se predadu. Hitlerovci su odbili taj ultimatum. Tada je grupa za učvršćivanje uspeha minirala čitavo levo krilo kuće i sahranila fašiste pod njenim ruševinama.

Grupe za učvršćivanje uspeha izradile su svoje taktičke metode, više puta proverene na praksi:

1.— Nišandžije mitraljeza, minobacača i protivoklopnih pušaka sa svojim oruđima prvi upadaju u zgradu, a za njima slede njihovi pomoćnici sa municijom i hranom za jedan dan borbe.

2.— Posle prodiranja u zgradu, borci odmah zauzimaju njene srednje ili gornje spratove radi vatrenog dejstva na okolno zemljište i sprečavanja dolaska neprijateljskih rezervi.

3.— Pošto urede vatrene tačke u zgradi, borci grupe organizuju dopunske vatrene tačke na prilazima — ispred i sa strane objekta (za obezbeđenje daljih aktivnih dejstava).

4.— Ovladavši zgradom, grupa mora odmah, ne gubeći vreme, da pristupi izradi saobraćajnica, uređivanju zauzetih bunkera i podizanju novih. Ne treba se dugo zadržavati u zgradi, već se uporno približavati neprijatelju.

PITANJA SADEJSTVA

Ako su neprijateljska vatrena sredstva sasređena samo unutar zgrade ili nestambenog objekta pretvorenom u otpornu tačku, napad se izvodi bez artiljerijske pri-

preme, računajući na iznenađenje. To je postalo pravilo u jedinicama armije.

Ali u nizu slučajeva primena pojedinih topova za vreme juriša je veoma celishodna. Isturen u toku noći ili pod zaštitom dima top malog kalibra, ojačan protivoklopnim puškama, može da ukaže borcima koji vrše napad dragocenu pomoć u neutralisanju neprijateljskih vatrenih tačaka. Takav isti top, iznenadno postavljen na ranije izabrani vatreni položaj, zaprečnom vatrom parališe pokušaje neprijateljskih vojnika da ukažu pomoć posadi napadnutog objekta.

Umešna podrška jurišne grupe pojedinim tenkovima, koji neposrednim gađanjem tuku toparnice ili ruše zgradu, ubrzava napad, čini ga snažnijim. Uspešno se mogu upotrebiti i druga savremena borbena sredstva.

Neke starešine pitaju: šta je bolje za maskiranje dejstava u borbi u gradu — mrak ili dim? Dobro je i jedno i drugo. Važno je da starešina, dejstvujući pod zaštitom mraka ili dimne zavese, obezbedi elastično rukovođenje borbom. Pri napadu na Dom železničara bio je primenjen dim. Dimna zavesa je trajala 13 minuta, i od tri nemačka bunkera za bočno dejstvo skrila dejstva nekoliko grupa koje su se kretale s juga. Pri tome dim nije smetao rukovođenju borbom. Nije smetao rukovođenju ni mrak pri jurišu na kuću u obliku slova »G«. Tu je juriš počeo u svitanje, dok je prikupljanje grupa izvršeno u potpunom mraku.

Veliki efekat daje i minski napad. On se primenjuje onda, kada podilaženje napadom objektu na drugi način može dovesti do velikih gubitaka. Zbog toga su pioniri važan činilac jurišne grupe.

To su uglavnom taktička pitanja u vezi sa dejstvom jurišnih grupa u borbi u gradu.

Nepravilno je misliti da je borba u gradu isto što i ulična borba. Kada se neprijatelj već utvrdio u gradu, to je borba za kuće, za zgrade, za blokove zgrada. Ona se, figurativno rečeno vodi na zemlji, pod zemljom i nad zemljom: u sobama, na tavanima i krovovima, u podrumima i ruševinama, a najređe na ulicama i trgovima.

INICIJATIVA I SMELOST

Borac jurišne grupe mora da bude inicijativan i smeо, da računa samo na sebe i da veruje u svoju snagu. Njegov zadatak neće niko drugi umesto njega izvršiti; njegovi drugovi imaju dosta i svoga posla. Borac mora tačno znati odakle će krenuti na juriš, na koji će način upasti u zgradu, gde i šta će dalje da radi. Za vreme juriša on je često prepušten samom sebi, dejstvuje samostalno, na svoju odgovornost i rizik. Jasno je da čekati i nadati se na pomoć drugova znači podvaljivati, a ne pomagati svoje drugove. Posle prodiranja u kuću, kasno je moliti komandira za ponovno objašnjenje dobijenog zadatka.

Nije bilo lako izgraditi takve osobine kod crvenoarmeјaca. Komandir Jeljin je pre nego što je izvršio juriš na Dom željezničara do tančina proradio borbu pod zaklonom strme obale Volge. On je uložio mnogo truda. Gardijski kapetan Sedeljnikov takođe je izvodio vežbe sa komandirima po planu napada jurišne grupe i brižljivo pripremao svakog crvenoarmeјca. U oba ova slučaja odlična dejstva pojedinih boraca i jurišne grupe u celini svedoče o tome da rad starešina nije bio uzaludan: vojnici su se borili hrabro, ispoljavajući retku dovitljivost i natčovečansku upornost.

Iako je za vreme borbe u zgradi bio ranjen u ruku, gardista Kozlov je nastavio izvršenje svoga zadatka zubima vadeći osigurače iz ručnih bombi. Gardista — crvenoarmeјac puškomitrалјезац Sultanbaj Tišebajev dobio je zadatak da neutrališe neprijateljske vatrene tačke koje ometaju napredovanje jurišne grupe. On je bio dužan da ih sam pronalazi i da otvara vatru po svojoj inicijativi. Tišebajev je odlično izvršio dobijeni zadatak.

Iskustvo velikog otadžbinskog rata pokazuje da su najkrupnije operacije vođene za najvažnije administrativne i privredne centre. Uspeh ovih operacija zavisio je od ishoda borbi za grad, a to znači da se ne sme zaboravljati značaj taktike borbe u gradu čiju osnovu predstavljaju male jurišne grupe.

Tako se u krvavim okršajima stvorilo novo oružje uličnih borbi — čuvena staljingradska jurišna grupa po-

sebnog tipa, gipka, do maksimuma pokretljiva jedinica, opasna zbog svojih sredstava, sa velikim iskustvom iz obrambenih i napadnih borbi u gradu. Njen udar je kratak, a dejstva munjevita i drska. Ona je bila sposobna da se dugo bori u potpunom okruženju i da pobeduje u okršajima sa jačim neprijateljem.

U armiji se nikad nije gasilo blagorodno stremljenje da se neprijatelju nanese uništavajući udar. Tako je u pomoć protivnapadima jurišnih grupa došao minski napad. Zajedno sa vojnicima plamenobacačkih jedinica u jurišne grupe su ulazili i pioniri, sačinjavajući njihovu najvažniju kariku. Ali oni su dejstvovali na svoj poseban način.

Prvi minski napad izvela su dva odeljenja vodnika Dubovija i Makarova. Njihov udar je bio usmeren na krupnu otpornu tačku hitlerovaca odakle su obasipali Volgu mitraljeskom vatrom.

Minska galerija je vodila od iskopanog bunara dubine 5 m i bila je duga 43 m. Ispod zemlje je bio iskopan hodnik širine 0,8 a visine 1 m.

Pioniri su besumno i nevidljivo napređovali pod zemljom. U galeriji su 14 dana gorele svetiljke. Pioniri su zaboravili na dnevnu svetlost, odvikli da uspravno stoje na nogama. Nedostajalo je vazduha. Oči su im upale, lica su dobila zelenkastu boju. Najzad je pionir Tihon Parfenov jasno razabrao šum i glasove fašista iznad svoje glave. U minsku komoru ispod zgrade stavljeno je punjenje od 3.000 kg eksploziva. Strašna eksplozija potresla je obalu Volge. Kuća u kojoj su se utvrđili hitlerovci odletela je u vazduh sahranivši pod svojim ruševinama stotine fašista.

Nove forme i metodi vođenja borbe u velikom gradu, koje su izgradili staljingradski borci, na kraju su primorali hitlerovce da pređu u odbranu.

ARTILJERIJA

U borbama za grad armija je imala: 8 — 10 artiljerijskih pukova divizijske artiljerije, 5 lovačkih protivoklopnih artiljerijskih pukova, 2 — 3 topovska puka i 2 — 3 puka gardijskih minobacača (»kaćuša«).

Gustina artiljerijske vatre na 1 km fronta stalno se menjala zavisno od gubitaka. Srednja gustina u rejonu grada iznosila je 10 — 15 oruđa na 1 km fronta.

Težili smo što većoj centarizaciji u upravljanju artiljerijskom vatrom, i u ovom pogledu su mnogo učinili komandant artiljerije armije general-major Požarski i njegov štab sa pukovnikom Hižnjakovom na čelu.

Kada sam 12. septembra došao u armiju, odmah mi se učinilo čudnim da kod generala Lopatina dužnost komandanta artiljerije armije vrši pukovnik Beljakov, dok je general-major Požarski bio njegov zamenik.

Mogu reći da generalske epolete same po sebi ne daju pamet. To je tačno. Ali, general-major Požarski je i po umu i po poznavanju artiljerije bio za glavu viši od pukovnika Beljakova. Sem toga, Beljakov je bio i prilično plašljiv.

Trebalo je obavezno otkloniti ovu neopravdanu pojavu, ali nisam imao prilike da se pozabavim ovim pitanjem, jer je pukovnik Beljakov sam sebe razrešio dužnosti: pod izgovorom bolesti on je u najtežem periodu odbrane grada, 18. septembra 1942, napustio armiju i više se u nju nije vratio.

General Nikolaj Mitrofanovič Požarski postao je glavni organizator dejstava artiljerije u napadu i odbrani. On je bio novator u upotrebi mase artiljerije pri odbrani grada i u primeni artiljerijskih protivudara, organizator moćnih minobacačkih baterija. Požarski je tako organizovao upravljanje vatrom artiljerije da je ona mogla bez teškoća prelaziti iz ruku jednog komandanta divizije u ruke drugog, a kada je bilo potrebno da se nanese udar po najopasnijem odseku fronta, mogla je dejstvovati centralizovano. Uverivši se na praksi koliko je važno obezbediti dejstva jurišnih grupa artiljerijskom vatrom, on je smelo uključivao u njihov sastav oruđa velikog kalibra.

U Staljingradu je naša artiljerija bila najmoćnije oružje u borbi sa neprijateljem.

Komandant artiljerije armije mogao je da sasredi u svojim rukama komandovanje artiljerijom svih pešadij-

skih divizija, lovačkih protivoklopnih artiljerijskih pukova, artiljerijskih pukova za podršku, kao i gardijskim minobacačkim jedinicama. Tako je, na primer, krajem septembra našim artiljerijskim vatrema naletima bio onemogućen snažan neprijateljski napad u pravcu k. 102 i jaruge Bani. U protivpripremi koja se izvodila tokom nekoliko dana uzastopce učestvovalo je više od 250 oruđa srednjeg i velikog kalibra na frontu od 1 — 2 km.

U borbama koje su se vodile u novembru kod fabrike »Barikade« u masovnim vatrema naletima učestvovala je artiljerija iz 8 divizija, 2 lovačka protivoklopna artiljerijska puka, 3 puka artiljerije za podršku i 2 puka frontovske artiljerijske grupe.

Komandovanje artiljerijom je bilo organizovano tako, da su se artiljerijski divizioni i pukovi u potrebnom trenutku mogli u celini staviti na raspolaganje komandantu artiljerije armije. Radi toga su sve jedinice artiljerije za ojačanje imale vezu sa komandantima divizijske artiljerije, a istovremeno i neposrednu vezu sa komandantom artiljerije armije. Sem toga, armijski i frontovski topovski pukovi ulazili su u sastav armijske artiljerijske grupe za daljna dejstva, koja je u svakom momentu mogla podržati ovu ili onu diviziju na bilo kome pravcu.

Istovremeno sa organizacijom jake masovne artiljerijske vatre, štab artiljerije armije planirao je vatru na grupe ciljeva, a često čak i na pojedine ciljeve (na primer, rezervoare za vodu na Mamajevom kurganu ili kupatilo u radničkom naselju). U ovakvim slučajevima se od štabova divizijske artiljerije tražilo da organizuju takvo tesno sadejstvo sa ostalim rodovima vojske, da pešadija i tenkovi mogu potpuno iskoristiti efekat masovne artiljerijske vatre.

Na primer, 39. gardijska pešadijska divizija u borbama za fabriku »Crveni oktobar« upotrebila je čak i topove 203 mm za neposredno gađanje na daljinu 200 — 300 m.

Da ste našim artiljercima 1936. godine rekli da će se toliko moćna artiljerija upotrebljavati za neposredno gađanje na daljinu od 200 m, oni u to ne bi poverovali.

Uslovi uličnih borbi zahtevali su smelo isturanje čitavog sistema artiljerijskih osmatračnica, koje su se nalazile u četama i vodovima, tj. kod jurišnih grupa.

Artiljerija malog kalibra i pukovski topovi, koji su se morali koristiti kao oruđa protivoklopne odbrane, uspešno su se upotrebljavali za neposredno gađanje zgrada — prozora, vrata, prostorija na mansardama, krovova. Trenutno-fugasna artiljerijska zrna predstavljala su ozbiljnu opasnost za živu silu, dok su pancirno-zapaljiva zrna 45 mm rušila slabija neprijateljska utvrđenja u zgradama.

Veliki efekat pokazala su oruđa za dejstvo iz zaseda, naročito u borbi sa neprijateljskim oklopnim automobilima i tenkovima.

Znatan deo artiljerije koja se nalazila na desnoj obali Volge i u samom Staljingradu ubrzao je bio izbačen iz stroja neprekidnim bombardovanjem iz vazduha i neprijateljskom koncentričnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Mada je artiljerija bila potrebna u svako doba i na svakom mestu, ipak smo u armijskoj rezervi držali jedan puk reaktivne artiljerije (minobacača 82 mm na guseničarima). Ovaj puk nikome nismo dodeljivali i on nas je više puta spasavao u kritičnim momentima, zaustavljući napade hitlerovaca.

U borbama u gradu je veliku ulogu imala ručna, vojnička artiljerija — protivtenkovske i protivpešadijske ručne bombe. Tokom čitavog rata u našoj armiji, koja je prevalila put od Volge do Berlina, nije se trošilo toliko ručnih bombi kao u Staljingradu. Vojnici su se sa velikim poštovanjem odnosili prema bombama i iz milošte su ručnu bombu »F-1« nazivali »Fenuša«, a protivtenkovsku — »Tanjuša«.

Borci su oprezno rukovali bombama i svaki je težio da ima kod sebe 5 — 10 komada, čuvajući ih uglavnom za dejstvo u sastavu jurišnih grupa i za odbijanje neprijateljskih juriša, kada za upotrebu takvog »dalekometnog« oružja kao što je puška nije bilo dovoljno mesta.

Ručna bomba je bila neophodna jurišnim grupama u najbližoj borbi. Sa bombama su borci jurišnih grupa

jurišali na utvrđene tačke, bombom su krčili put kroz labyrin kruća, podruma, soba i hodnika, one su im pomagale izbacivati neprijatelja iz utvrđenja protiv kojih su bili nemoćni artiljerijska zrna i avio-bombe. U veštim rukama hladnokrvnih ljudi ova ručna artiljerija je uvek bila pouzdan saputnik.

TENKOVI

Tenkovi su se koristili uglavnom za ojačanje otpornih tačaka i odbrambenih čvorova. U sastavu jedinica određenih za izvođenje protivnapada i jurišnih grupa (po 2 — 3 tenka) oni su dejstvovali iz zaseda, nanoseći udare po neprijatelju koji bi uspeo da prodre u naš raspored.

U Staljingradu je bilo malo tenkovskih jedinica, jer uslovi borbe u gradu nisu dozvoljavali upotrebu velikih masa tenkova, a sem toga nismo imali ni mogućnosti da ih prevozimo preko Volge: za prebacivanje teških tenkova bila su potrebna specijalna sredstva u kojima je armija oskudevala.

Ali one tenkove kojima je armija raspolagala, iskorisćivali smo stoprocentno: oštećene tenkove — kao ne-pokretne vatrene tačke, a ispravne — kao udarnu snagu u protivnapadima. Na pravcima podesnim za napad neprijateljskih tenkova oni su sačinjavali skelet protivoklopne odbrane. Mi smo ih postavljali na 200 — 300 m pozadi prednjeg kraja, dobro maskirali, ukopavali u zemlju do kupola i za zaštitu pridavali im pešadiju, koja se takođe ukopavala ili utvrđivala u zgradama.

Vatreno dejstvo tenkova iz mesta, iz zaseda protiv neprijateljskih tenkova, koji su se u masama pojavljivali na ulicama i trgovima, bilo je najefikasnije.

Baš na ovakav način smo i uspeli 14. i 15. septembra da zaustavimo jake nemačke tenkovske snage koje su pokušavale da se iz pokreta probiju u grad. One su bile dočekane uništavajućom vatrom iz zaseda i, pretrpevši velike gubitke, brzo su se povukle.

Tih dana samo na položaj koji su branile oklopne brigade pukovnika Kričmana i potpukovnika Udovičenka,

koje su imale 30 tenkova »T-34« i dva puka protivoklopne lovačke artiljerije, neprijatelj je bacio više od 400 tenkova raznih vrsta. Ali i pored očigledne brojne nadmoćnosti, tenkovi hitlerovaca nisu uspeli da probiju našu odbranu i izbjiju na Volgu.

Zbog toga su nemački generali, počev od druge polovine septembra, prekinuli masovne tenkovske napade i počeli da ih bacaju u borbu samo sa pešadijom, u manjim grupama i uz podršku avijacije i artiljerije.

Tako, na primer, 19. septembra, pokušavajući da ovlađuju k. 102 (Mamajev kurgan), nemački tenkovi su u grupama od 10 — 15 kola otpočeli napad sa tri pravca — sa severa, zapada i juga. U napadu je učestvovalo ukupno više od 40 tenkova, dok smo mi na ovom odseku imali samo 5 tenkova »T-34« i 3 tenka »T-60«.

Na jugozapadnoj padini Kurgana prvi je stupio u borbu tenk kojim je komandovao stariji vodnik Smehotvorov. Tek što je ispalio prvi metak, neprijatelj ga je obasuo uraganskom vatrom iz svih vrsta oružja. Jedna neprijateljska granata je eksplodirala na oko 5 m od tenka, ali posada se nije zbumila. Drugim metkom ona je pogodila i zapalila neprijateljski tenk. Ispaljen je još jedan metak i drugi neprijateljski tenk je počeo da gori, a iz kupole su iskočili Hitlerovi tenkisti koji su poslužili kao dobra meta za naše mitraljesce. Ostali nemački tenkovi povukli su se, a pešadija, ostavši bez njih, nije smela da ide napred.

Evo i drugog primera borbe u gradu.

Jednoj grupi iz Udovičenkove brigade, koja se sastojala od 3 tenka i voda pešaka (18 ljudi), naređeno je da uništi neprijateljske automatičare koji su se uvukli u pojedine zgrade na uglu Republikanske i Kijevske ulice. Ovom akcijom je rukovodio komandir tenkovskog voda poručnik Morozov. On je neprimećeno od neprijatelja povukao svoje tenkove sa istočne padine Mamajevog kurgana, ukrcao na njih pešake i, krećući se velikom brzinom, otvorio yatru na ove zgrade sa daljine od oko 800 m. Kada su se tenkovi približili zgradama, naši pešaci su sišli s tenkova i u jednom skoku zauzeli blok zgrada i uništili sve nemačke automatičare koji su se tamo utvrdili.

Po izvršenju ovog zadatka, Morozovu je naređeno da se sa tenkovima povuče na zapadnu ivicu naselja Crveni Oktobar, gde se očekivao naredni napad neprijatelja.

Tako su se naši tenkovi po nekoliko puta dnevno prebacivali sa jedne ivice fabričkog naselja na drugu.

27. septembra neprijatelj je bacio na fabriku »Silikat« oko 2 bataljona pešadije sa 16 tenkova. Fabriku su branili tenkisti gardijske tenkovske jedinice pukovnika Kričmana. Pred napad je nemačka avijacija žestoko bombardovala ovu fabriku. Posle bombardovanja naši tenkisti su upalili dimne kutije kraj svojih tenkova. Ne shvativši naše lukavstvo i misleći da naši tenkovi gore, hitlerovci su krenuli u napad. Pustivši ih na blisko odstojanje, naši su tenkisti i artiljeri neposrednim gađanjem zapalili 11 neprijateljskih tenkova.

Tenkovi izbačeni iz stroja brzo su se opravljali i vraćali u borbu. U tome su nam veliku pomoć ukazali radnici Staljingradske fabrike traktora, a naročito radnici njenog 5. odeljenja.

Iako je neprijatelj neprekidno tukao fabriku artiljerijskom vatrom i bombardovao iz vazduha, njeni su radnici pod rukovodstvom pukovnika Katukova i inžinjera majora Vovka danonoćno radili na opravci oštećenih tenkova.

Moj komandant oklopnih jedinica M. G. Vajnrub, koji je kontrolisao vraćanje oštećenih tenkova u stroj, ispričao je ovo.

— Tenk br. 214 bio je dovučen u fabriku iz naselja Crveni oktobar. Pancirno zrno probilo mu je bočnu oklopnu ploču i oštetilo motor. Radnička ekipa, pod rukovodstvom Makarova, pristupila je opravci. Tek što su skinuli zadnju oklopnu ploču, doleteli su nemački avioni i počeli da bombarduju i obasipaju fabriku olovnom kišom... Svi su morali da se sakriju pod tenk. Pošto su naleti sledili jedan za drugim, radnici su organizovali osmatranje vazduha i samo pri neposrednoj opasnosti prekidali opravku i odlazili u zaklon.

Većina tenkova je nekoliko puta dolazila na opravku. Na primer, tenk br. 214 je 4 puta opravljan, i kada su ga i peti put dovukli u fabriku, Makarov je rekao:

— Opet br. 214?

— Mi smo samo »ranjeni« — kao izvinjavajući se odgovorio je komandir tenka — i vašom pomoći sutra ćemo opet u borbu, a uništili smo toliko fašističkih tenkova, koliko smo puta sami bili ranjeni.

Ali, pošto nismo mogli da popunimo gubitke u tenkovima samo pomoći opravke, 5. oktobra je za ojačanje armije na levu obalu Volge stigla oklopna brigada pukovnika Belija. Do jutra 6. oktobra je 15 njenih tenkova bilo prebačeno u Staljingrad. Tog istog jutra oni su poseli položaj duž železničke pruge i Skulpturne ulice i, ne stigavši da se ukopaju, stupili u borbu u kojoj su postigli redak uspeh. Već u toku prvog časa borbe bilo je uništeno 8 fašističkih tenkova i mnogo žive sile. (Ovde treba reći da tenkisti nisu vodili evidenciju o broju ubijenih neprijateljskih vojnika; oni su prepostavljali lov na tehnička borbena sredstva i zato su retko koristili mitraljeze. Do ovakvog sam zaključka došao prateći borbu tenkista u Skulpturnoj ulici. Uskoro je ovaj nedostatak bio otklonjen, i tenkisti su počeli da gađaju ne samo iz topova, nego i iz mitraljeza).

Sredinom dana 6. oktobra bombardovanje i vatreno dejstvo po reci donekle su se stišali, te su tenkovi iz Beljeve brigade, koji su ostali na levoj obali, otpočeli ukravljivanje na skele. Ali čim je prva skela sa tenkom »T-34« stigla na sredinu reke, nad njom su počeli kružiti nemački avioni za obrušavanje i bacati manje bombe. Jednom od njih su bili oštećeni krmilo i motor skele i ona je zajedno sa tenkom krenula niz vodu. Komandir tenka, stariji vodnik Pjotr Zibin, o ovom slučaju ispričao je:

— Da bi se sačuvala od dejstva parčadi bombi i mitraljeske vatre, moja posada se isprva sklonila ispod tenka, a zatim smo svi ušli u tenk, očekujući šta će biti dalje. Na našu sreću, duvao je severozapadni vetar koji je skelu sa tenkom priterao uz levu obalu. Morali smo da se iskrčamo i da ponovo krenemo ka prelazu. Za vreme bombar-

dovanja je, naravno, bilo mnogo buke, a na kraju se ispostavilo da je samo motorist skele bio lakše ranjen...

Završivši prebacivanje preko reke, ostali tenkovi puškovnika Belija rasporedili su se u severozapadnom delu fabrike »Barikade«.

7. oktobra su Žoludevljeva, Gorišnjeva i Gurtjevljeva divizija i Beljevi tenkisti vodili teške borbe sa dve pešadijske divizije i 150 tenkova koji su napadali na zapadnu ivicu fabrike »Barikade«. Svi napadi su bili odbijeni. Neprijatelj je ostavio na bojištu 16 izgorelih tenkova i 900 leševa. Naši tenkisti su izgubili tri tenka sa posadama.

Od 14. do 17. oktobra, u vremenu najžećih borbi, kada su hitlerovci bacili stotine tenkova protiv fabrike traktora i fabrike »Barikade«, naši tenkisti su, kao što je i ranije rečeno, dejstvovali iz zaseda, iz mesta. Mada je u Beljevoj brigadi ostalo samo 20 tenkova, oni su ipak izdržali napad nadmoćnijih snaga i zapalili veliki broj nemačkih tenkova i, što je najvažnije, nisu dozvolili neprijateljskoj udarnoj grupi, koja se sastojala od 5 divizija, da se razvije i udari na jug, duž Volge, u bok glavnih snaga armije.

14. oktobra fašisti su se probili do fabrike traktora, i mi smo izgubili pogodno mesto, kao i visokokvalifikovanu radnu snagu za opravku tenkova. Istina, mi smo i dalje opravljali tenkove, ali smo morali to da činimo uz obalu Volge i u jarugama, priručnim sredstvima. Opravljene tenkove odmah smo upućivali na položaje, gde su bili neophodni kao moćne pokretne vatrene tačke. Videći ih, pešadijske jedinice su se bolje držale i tukle se znatno upornije i sa većim samopouzdanjem.

I pored brojne nadmoćnosti, nemački tenkovi su često bili nemoćni u borbi protiv naših, što se postizalo dobrim izviđanjem, manevrom (ispravni tenkovi vukli su nepokretne) i dobrom maskiranjem.

U protivnapadima su naši tenkovi uvek dejstvovali zajedno sa pešadijom i pionirima. Vatrom iz neposredne blizine oni su probijali zidove, odvajali napadne objekte od opštег sistema neprijateljske odbrane i, po izvršenju

zadatka, vraćali su se ili odlazili u zaklone gde su se brižljivo maskirali.

Za vreme napada u gradu upotrebljavali smo tenkove u manjim grupama (najviše 5 kola) ne samo zbog toga što ih je bilo malo, nego i zbog toga što je njihova masovna upotreba, naročito u porušenom gradu, bila otežana, odnosno necelishodna.

U gradu napadač mora da obrati naročitu pažnju na sadejstvo pešadije i tenkova i, u slučaju da je ovo narušeno, ne sme štedeti vreme za njegovo uspostavljanje.

U napadu na manevarskom zemljištu osnovne jedinice sadejstva su bataljon, divizion i tenkovska četa. A u napadu u gradu to će najčešće biti pešadijski vod, vod tenkova i vod artiljerije.

U borbi u gradu svaka ulica, svaki trg predstavlja malo bojište na koje starešina mora da obrati naročitu pažnju i da na poseban način organizuje sadejstvo, jer ovde za postizanje uspeha nije dovoljna samo snaga.

Moglo bi se reći da u svojim razmatranjima o borbama u gradu propovedam opreznost i sporost u radu. Takva se zamerka može lako pobiti primerima iz borbi za Staljingrad.

Podišavši Staljingradu, hitlerovci su u septembru imali ogromnu nadmoćnost u svim rodovima vojske. Oni su bili uvereni da će jednim udarom razbiti 62. armiju koja se tamo brani, a njene ostatke baciti u Volgu. Ja smatram da bi oni pri takvom odnosu snaga u manevarskim uslovima mogli ostvariti svoj plan i brzo probiti odbranu 62. armije, utoliko pre što je njena dubina iznosila najviše 2 km. Zadržati napad desetostruko jačeg neprijatelja takvom odbranom kakvu je 62. armija mogla obezbediti svojim slabim snagama, u manevarskim uslovima bilo bi nemogućno. U istoriji ratova nije bilo takvih primera. To se prvi put dogodilo u Staljingradu: odupirući se u toku tri meseca neprekidnim udarima nadmoćnijih neprijateljskih snaga, 62. armija je uložila ne malo napora da bi omogućila frontu prelaz u odlučan napad.

Čime se to može objasniti? Time što u borbi ili bici ne pobeđuje uvek snaga. Najčešće se pobeda postiže veštijom.

nom, a ne snagom. A kada veština postane masovna pojava, kao što je to bio slučaj u 62. armiji, trupe predstavljaju nesavladljivu snagu.

Da li ja preterujem, hvaleći zasluge 62. armije? Mislim da ne.

Ne želeći da bilo koga uvredim, hoću da istaknem da su vojnici 62. armije brže od ostalih shvatili suštinu borbe u gradu, brže su i bolje od neprijatelja naučili da u borbi koriste gradske ulice, zgrade, podrume, stepeništa, fabričke dimnjake i krovove kuća. Ovladavši veštinom vođenja borbe u gradu, svi organi armije — štabovi, politička odeljenja, pozadina — analizirali su i usavršavali svoja znanja i svoje iskustvo. Veština u vođenju uličnih borbi stalno se usavršavala i svaki vojnik se trudio da pronađe i uvek je pronalazio uspešne metode borbe.

INŽINIERIJSKE JEDINICE

Kao što je poznato, sadejstvo svih rodova vojske u borbi je osnov uspeha. Za vreme odbrane Staljingrada oblici sadejstva su bili različiti, ali je njihova suština uvek bila ista: svi su se, počev od komandanta združene jedinice pa do poslednjeg vojnika, starali da pomognu svom desnom i levom susedu i nisu štedeli ni svoje snage, pa ni sâm život radi postizanja zajedničkog cilja — pobeđe nad neprijateljem.

Evo zbog čega ne mogu a da ne kažem nekoliko reči o takvim, često nezapaženim, saradnicima u ratu kao što su pioniri, koji su svojim borbenim delima ispisali ne malo slavnih stranica herojske odbrane Staljingrada. Oni su ne samo uređivali prelaze preko reke, nego su se i borili neposredno u prvim borbenim redovima armije. Eksploziv i inžinjerijske mine u rukama odvažnih pionira predstavljali su strašno oružje. Kada je izgledalo da je neprijatelj nesavladljiv, dolazili su pioniri i uništavali ga eksplozivom; kada je bilo nemogućno približiti se neprijatelju na običan način, pioniri su išli pod zemlju i, provukavši se podzemnom minskom galerijom u rejon neprijateljskih utvrđenja, rušili ih eksplozivom.

Termini kao što su »podzemna minska galerija« ili »sapa« zvuče kao arhaizmi. Ali pioniri 62. armije nisu se ustručavali da u borbi sa neprijateljem koriste iskustvo slavnih ruskih minera koji su sredinom prošlog veka branili Sevastopolj.

Mnoge desetine neprijateljskih tenkova stradale su od mina koje su postavili pioniri. Pioniri su ulazili u sastav jurišnih grupa kao njihov nerazdvojni deo i izvršavali slavna dela.

Evo nekoliko primera.

Kada je neprijatelj izvodio napad na severni deo grada, grupa pionira, pod komandom majora G. N. Vanjakina, postavila je dva minska polja u rejonu suvog potoka Mokra Mečetka. Na ovim minskim poljima one-sposobljeno je 8 neprijateljskih tenkova.

Na jednom od odbrambenih odseka 13. gardijske divizije neprijatelj je u toku noći dvaput pokušao da probije odbranu. Pošto je bilo neophodno zadržati ovaj odsek, grupa pionira, pod komandom komuniste majora F. Levadnija, pod neprijateljskom vatrom postavila je tamo 400 mina i neprijatelj je pretrpevši gubitke od naše vatre i postavljenih mina, bio primoran da prenese napad na drugi pravac.

Zauzevši kućicu sa transformatorom, koja se nalazila na jednom od odseka naše odbrane, neprijatelj ju je iskoristio za osmatranje i vatreno dejstvo na naše položaje. Grupa pionira 8. gardijskog bataljona se jedne noći prikriveno privukla ovoj kućici i digla je u vazduh zajedno sa neprijateljskim vojnicima koji su se u njoj nalazili.

Na prostoru Kombinata za preradu nafte, ograđenom zemljanim nasipom, neprijatelj je organizovao jaku otpornu tačku sa koje je tukao jarugu Bani i obalu Volge. Nasip je ometao korekturu naše vatre. Izviđanjem je bilo utvrđeno da u jednom od rezervoara za benzin, smeštenih na teritoriji Kombinata, nema neprijatelja. Grupa pionira 8. gardijskog bataljona je iz jaruge Bani iskopala podzemnu galeriju do ovog rezervoara, pomoću eksploziva probila otvor u njegovom dnu i uredila u njemu dve vatrene tačke i osmatračnicu. Rad pionira je bio maskiran

specijalno organizovanom vatrom artiljerije i minobacača. Zauzimanjem rezervoara za benzin, neprijateljska otporna tačka je bila onesposobljena.

Pripremajući se za juriš na livnicu fabrike »Crveni oktobar«, pioniri su pomoću eksploziva izradili saobraćajnice na odseku 39. artiljerijske divizije, što je omogućilo da se priđe neprijatelju na odstojanje dometa ručne bombe, da se uspešno izvrši juriš i zauzme jako utvrđena otporna tačka neprijatelja.

Na odseku 45. divizije severozapadno od fabrike »Crveni oktobar«, u podnožju k. 102, nalazila se vatrema tačka neprijatelja sa koje je tukao naše položaje. Pioniri su napunili jedno bure eksplozivom i sa upaljenim štapinom pustili ga niz padinu na ovu vatrenu tačku. Odjeknula je eksplozija, i vatrema tačka je bila uništена zajedno sa hitlerovcima koji su se tamo nalazili.

Neprijatelj se utvrdio u podrumu poznate kuće u obliku slova »G« i onemogućio je našim jedinicama da ovladaju celom zgradom. Pioniri, koji su dejstvovali u sastavu jurišne grupe sa potporučnikom P. D. Ivanickim na čelu, postavili su i upalili 260 kg eksploziva. Prema izjavama zarobljenika, eksplozijom je bilo uništeno više od 150 hitlerovaca.

Razume se da su pioniri dejstvovali u sastavu svih jedinica, zajedno s njima, kao jedna celina, i njihova je borbena delatnost bila deo borbene delatnosti armije. Ali mora se istaći da su se baš kod pionira koji su branili Staljingrad naročito jako manifestovale pronalaže~~čne sposobnosti, snalažljivost i dosetljivost~~. Izgledalo je da ne postoji takva situacija iz koje naši pioniri ne bi mogli naći izlaz.

Pioniri su uređivali i održavali prelaze preko reke, jurišali na zgrade zauzete od strane neprijatelja, utvrđivali položaje naših jedinica, izrađivali razna skloništa, zemunice.

Približavala se zima, i ma kako teška bila situacija, vojnici su morali i da se ogreju i da se okupaju. Tada su se i u Staljingradu, zahvaćenom borbom, pojavila kupatila koja su izradili pioniri. Vojnici Staljingradskog fronta su

se za to srdačno zahvalili svojim ratnim drugovima — pionirima.

Završila se velika bitka u Staljingradu; okruženi neprijatelj je delom bio uništen, delom zarobljen. Armija je napustila grad da bi se pripremila za nove bitke, ali u njemu su još dugo odjekivale eksplozije; to su pioniri uništavali mine, neeksplodirane granate i avio-bombe.

Odlukom Partije i vlade obnavljanje porušenog grada i njegove industrije otpočelo je odmah posle završetka borbi. Pioniri su bili prvi učesnici u ovom velikom radu. Očistivši grad od mnogih hiljada opasnih mina i granata, pioniri su stvorili uslove za brzo razvijanje radova na obnavljanju grada.

KOMANDOVANJE I VEZA

Veza u 62. armiji morala je da radi sigurno i neprestano, jer su se svi signali starešina jedinica sa prednjeg kraja morali isto tako brzo i tačno prenositi kao što nervni sistem zdravog čoveka prenosi mozgu signale o svim promenama koje se dešavaju u njegovom organizmu.

Za vreme borbi u Staljingradu vezi se pridavao naročiti značaj, jer je od njenog tačnog i neprekidnog rada zavisila sudbina odbrane grada. Dok se u manevarskim uslovima još i može dopustiti da prenošenje dnevnih ili borbenih izveštaja sa prednjeg kraja preko štaba divizije do štaba armije traje jedan čas, pa i više, dotle je to u borbi u gradu nedopustivo. Na primer, dok bi dežurni oficir štaba armije, dobivši noću izveštaj iz divizije koja dejstvuje na širokom manevarskom prostoru, još i mogao da razmišlja da li da probudi komandanta ili da ga o ovome izveštaju obavesti ujutru, dotle bi u Staljingradu ovakvo odugovlačenje moglo upropastiti celu armiju.

I stvarno. U manevarskim uslovima neprijatelj bi u toku jednog časa borbe, i to noćne, mogao da napreduje 2 — 3 km i da potisne branjoca samo na izvesnom delu fronta. A u Staljingradu, gde je dubina borbenog poretka na pojedinim odsecima fronta iznosila jedva nekoliko stotina metara, takvo bi napredovanje značilo katastrofu.

Zbog toga smo morali blagovremeno da saznamo namere neprijatelja da bismo mu onemogućili nanošenje iznenadnog udara. Radi toga je oružje uvek moralo biti spremno za dejstvo, a gotovost jedinica morala je da bude takva da u svakom trenutku mogu stupiti u borbu i naneti brz i tačan protivudar. Da li bi se ovi zadaci mogli izvršiti bez dobre veze sa izviđačkim organima, borbenim osiguranjem, osmatračnicama, artiljerijom i njenim vatrenim položajima iza Volge, sa rezervama, sa svim jedinicama i službama koje potpomažu i obezbeđuju borbu? Svakako, ne. Samo čvrsta i neprekidna radio i telefonska veza, kao i duboko smišljena signalna veza svetlosnim sredstvima, mogla je da obezbedi efikasno komandovanje jedinicama i da preduhitri napad koji priprema neprijatelj koga smo najčešće tukli na prilazima našim položajima, na mestima prikupljanja, pri izlasku njegovih tehničkih sredstava i žive sile iz zaklona na otvoren prostor. Bez veze ne bismo mogli komandovati jedinicama, na vreme okrenuti u potrebnom pravcu topove ili minobacače, usmeriti avijaciju i druga sredstva na ugrožen odsek, na neprijatelja koji napada.

Komanda mesta divizija i armije nalazila su se na desnoj obali Volge na odstojanju od 300 do 1.000 m od prednje linije fronta. Takvo približavanje organa komandovanja jedinicama omogućavalo je starešinama svih stepena da neposredno osećaju tok borbe, da prate promene situacije i blagovremeno donose odluke. Najefikasniji način komandovanja je bio lični dodir prepostavljenih sa potčinjenima. Ali to ne znači da su radio i telefonska veza izgubile svoj značaj. Naprotiv, mi smo im uvek poklanjali dostoјnu pažnju. No, organizacija neprekidne radio i telefonske veze bila je jako otežana iz ovih razloga:

- 1) neprekidno bombardovanje, naročito iz vazduha, komandnih mesta i linija žične veze vrlo često je dovodilo do paljenja i kidanja telefonskih linija i prouzrokovalo velike gubitke kod jedinica za vezu;

- 2) armija je u tri maha bila presečena do same Volge i istovremeno vodila borbe na tri međusobno odvojena odseka fronta;

3) zbog snažnog vatrenog dejstva neprijatelja na komandnom mestu armije nisu se mogle držati jake radio-stanice;

4) ozbiljnu prepreku je predstavljala i široka vodena prepreka u pozadini trupa.

Pridržavajući se osnovnih načela organizacije veze — odozgo naniže, zdesna ulevo, od specijalnih jedinica ka pešadiji — mi smo je često uspostavljali zavisno od operativne situacije i zbog toga se ponekad narušavala šema veze po posebnim pravcima koja se inače preporučuje u odbrani.

Operativna situacija, taktički raspored jedinica i razmeštaj štabova primoravali su da se u armiji primenjuje mešoviti sistem: veza se uspostavlja između krilnih jedinica, a od ove ose vezisti su vukli linije ka divizijama. U divizijama i pukovima žična veza se obično uspostavlja po pravcima.

Kao sada vidim zamišljena lica načelnika štaba armije N. I. Krilova i načelnika veze pukovnika, docnije generala, M. P. Jurina koji su čitave noći provodili nad kartama i šemama, revidirajući stare i pronalazeći nove varijante organizacije veze i komandovanja jedinicama.

Vezu, kao ni nervni sistem čovečjeg organizma, u borbi niko ne vidi, ali od nje mnogo štošta zavisi. Uništite armijski centar veze, i armija će biti paralisana. Zato sam drugove Krilova i Jurina u šali nazivao neuropatolozima koji, čak i ne videći žarišta bolesti, leče bolesnika instinkтивno.

Na jednu liniju često su se paralelno uključivale 2 — 3 divizije, a da bi veza bila stabilnija, one su se uključivale još i u pomoćne centre i veza s njima se organizovala po zatvorenom krugu.

Na glavnim kontrolnim stanicama i na svim pomoćnim centrima veze bile su obrazovane grupe za opravku linija.

Žične veze su se, po pravilu, duplirale radiovezom, a mornari su primenjivali i signalizaciju barjačićima.

U diviziji se žična veza sa pukovima organizovala po mrežama koje su se najčešće sastojale iz 2 — 3 linije sa kontrolnim stanicama.

Glavni radio-centar armije sastojao se iz radio-stanica male snage tipa RB, RBM, 12-RP i 13-RA i nalazio se u neposrednoj blizini komandnog mesta. Pomoćni centar, koji se sastojao iz radio-stanica velike snage, držali smo iza Volge, 10 km daleko od štaba armije, i preko njega održavali vezu sa štabom fronta, vazduhoplovnom armijom i pozadinom.

Radi veće ekspeditivnosti u radu i stvaranja uslova za neposredan razgovor komande armije sa potčinjenim komandama, morali smo sve radio-stanice da prebacimo na rad sa mikrofonom, ograničavajući sadržaj razgovora.

U celini uzev, radio je služio kao sigurno, a u izvenskim slučajevima i kao jedino sredstvo veze (veza sa grupom Gorohova i 13. divizijom održavala se gotovo isključivo preko radija).

Treba izneti još jedan, možda, najteži deo rada vezista 62. armije — postavljanje telefonske linije po dnu Volge. Pošto armija nije raspolagala nikakvim specijalnim sredstvima, naši su vezisti morali pomoći običnog telefonskog kabla da obezbede vezu između komandnog mesta armije i istočne obale Volge. (Iza Volge se nalazilo rezervno komandno mesto štaba armije preko koga se ostvarivalo komandovanje jedinicama grupe Gorohova, artiljerijom i pozadinom, a u oktobru, u jeku najžešćih borbi, preko ovoga komandnog mesta se ostvarivalo komandovanje jedinicama koje su dejstvovalе u centru grada i u fabričkom rejonu, pa je zbog toga žična veza preko Volge morala da radi sigurno i neprekidno).

Provodnik sa pričvršćenim teretom spuštalo se u vodu i postavljao na dno reke. Ali najviše posle 3 — 4 dana vezisti su morali da postavljaju novu liniju, i tako je trajalo od početka do kraja borbi u Staljingradu. U ovom rejonu vezisti su trpeli velike gubitke, ali su njihovi nervi, kako se to kaže, bili jači od čelika te su savesno izvršavali dobijene zadatke.

MATERIJALNO-TEHNIČKO OBEZBEĐENJE

U početku borbi u centralnom delu grada armijska baza je bila smeštena u gradu Lenjinsku, a odeljci glavnih skladišta nalazili su se u naseljima: Burkovski, Verhnja Ahtuba i u državnom rasadniku. Na levoj obali tereti su se do mesta prelaza prevozili armijskim i trupnim transportnim sredstvima, a od pristana na desnoj obali do jedinica nosili su se na rukama, jer u gradu nije bilo nikakvih transportnih sredstava niti su ona mogla tamo opstatи.

Da bi se obezbedio normalan transport tereta preko Volge, na mestima prelaza su bile obrazovane specijalne grupe čiji je zadatak bio da utovaruju i istovaruju brodove, regulišu saobraćaj, održavaju red, a naročito da maskiraju ljudе i terete kod pristana.

Za vreme borbi za grad bila je određena stroga norma rezervi: jedan borbeni komplet municije i 4 dnevna obroka hrane kod jedinica, tj. na desnoj obali Volge, i $\frac{3}{4}$ borbenog kompleta, 2 punjenja pogonskog goriva i maziva i 6 dnevnih obroka ljudske i stočne hrane u divizijskim i armijskim skladištima, tj. na levoj obali Volge.

U periodu borbe za grad uslovi rada pozadinskih ustanova bili su vrlo teški. Rejon ukrcavanja na levoj obali Volge i rejon iskrcavanja na desnoj bili su ispresecani streljačkim i zaštitnim rovovima, nišama i skloništima u koje su se smeštali tereti i sklanjali ljudi u očekivanju prebacivanja, odnosno evakuacije.

Ukoliko se neprijatelj više približavao Volgi, utoliko je teže bilo prebacivati terete sa leve na desnu obalu. Bilo je dana, pa čak i nedelja, kada se dotur municije toliko smanjivao da je Vojni savet armije izdavao naredenja za štednju municije, a u isto vreme uporno molio Vojni savet fronta da preduzme najenergičnije mere za dotur municije u Staljingrad.

Ali, tražeći od komande fronta hitnu pomoć u muniциji, bili smo svesni toga da su sredstva fronta takođe ograničena i, što je najvažnije, da ona nisu u stanju primorati neprijatelja da oslabi vatreno dejstvo ili da obuzda volšku stihiju za vreme kretanja leda.

Načelnici svih rodova vojske, inžinjerije, artiljerije, hemijskih jedinica itd., trudili su se i, bez obzira na izuzetne teškoće, pronalazili sredstva i mogućnosti za prebacivanje ratnog materijala sa leve obale Volge u grad.

Naša srca je ispunjavao ponos kada smo posmatrali parobrode i čamce Volške ratne flotile koji se kroz led probijaju ka armijskim pristanima, ili avione »Po-2« koji, spuštajući se na 10—15 m iznad uskog pojasa smrznute obale, bacaju terete, rizikujući da udare u strme obale reke.

P R E L A Z I

Da bi se obezbedio neprekidan dotur tereta u Staljingrad, koristila su se sva plovna sredstva koja su se nalazila u rejonu Staljingrada, u prvom redu civilna rečna flota i brodovi Volške ratne flotile, kao i formacijski trupni pontoni, ribarski čamci, splavovi i jurišni mostići koje su inžinjerijske jedinice armije izrađivale od priručnog materijala.

U taznim vremenskim periodima desna obala Volge je bila vezana sa levom pomoću tri prelaza:

1. — *Glavni prelaz*. Ovaj prelaz, na kome su radile motorne skele, bio je najvećeg kapaciteta i najkraćim pravcem spajao glavno staljingradsко pristanište sa naseljem Krasna Sloboda. Nažalost, neprijatelj ga je od 14. septembra počeo tući vatrom iz svih vrsta oružja, te smo ga u drugoj polovini septembra morali ukinuti.

2. — *Prelaz Skudri*. Ovaj prelaz je služio za potrebe severnog odbrambenog odseka. U raznim vremenskim periodima ovde su saobraćale skele, oklopni čamci i parobrodi. Sa ovog prelaza tereti su upućivani grupi Gorohova (u rejonu Rinoka), kao i ka pristanima kod Staljingradske fabrike traktora i kod fabrika »Barikade« i »Crveni oktobar«.

3. — *Prelaz br. 62*. To je bio glavni prelaz naše armije.

Na desnoj obali Volge prelaz br. 62 imao je više pristana kod fabrika »Crveni oktobar« i »Barikade«. Na ove pristane dolazili su tereti iz Skudrija, Tumaka, Srednje i Verhnje Ahtube. Sa približavanjem neprijatelja obali

Volge u rejonu fabrika »Barikade« i »Crveni oktobar«, ovi pristani gotovo se nisu koristili za prijem osnovne mase tereta i za evakuaciju ranjenih, a ako su se ponekad i koristili, to se vršilo samo noću, jer ih je neprijatelj danju tukao jakom artiljerijskom vatrom i bombardovao iz vazduha. Za prijem popuna u ljudstvu i tereta, kao i za evakuaciju osnovne mase ranjenika, služila su 4 pristana koja su se nalazila južno od jaruge Bani.

Neprekidno obasipanje artiljerijskom i minobacačkom vatrom i bombardovanje iz vazduha pristana dovodilo je do gubitaka u ljudstvu za obezbeđenje prelaza, rušilo pristane i uništavalo plovna sredstva. Tako je, na primer, u vremenu od 7. do 28. novembra 44. samostalni pontonski bataljon koji je obezbeđivao pristane izgubio 36 ljudi (11 je poginulo, a 25 ranjeno). U tome vremenu su bili oštećeni, izgoreli ili potonuli parobrodi: *Dubravka, Sovhoznica, Kapetan Ivaniščev, Požarski, Abhazec, Donbas, Tramvaj br. 1, BMK, SP-19, 7 skela i 35 polupontona parka »N-2-P«.* Većina ovih plovnih sredstava je bila izbačena iz stroja prilikom utovara, a najčešće za vreme stajanja kraj pristana preko dana, a ne prilikom samog prelaska preko reke.

Baza flotile i glavna ukrcna stanica su 28. oktobra bile prebačene u Srednju Ahtubu i otada više nije bilo gubitaka u plovnim sredstvima za vreme njihovog stajanja kraj pristana. Istina, bilo je slučajeva direktnog pogodanja minama i artiljerijskim zrnima u brodove u kretanju, ali su se svi pogodeni brodovi posle opravke vraćali u stroj.

Zbog kretanja leda, a zatim i zaleđivanja reke, morali smo 11. novembra da prenestimo ukrcnu stanicu i bazu flotile iz Srednje Ahtube u levi rukavac Volge kod naselja Tumaka.

Prema tome, glavni armijski prelaz na levoj obali Volge tri puta se premeštao, a to nije moglo da se ne odrazi na efekat rada plovnih sredstava.

Uporedo sa glavnim armijskim prelazom radila je armijska stanica za prebacivanje čamcima, koja je bila potčinjena neposredno štabu inžinjerije armije. Rad ove

stanice je obezbeđivalo ljudstvo 119. armijskog motorno-inžinjerijskog bataljona na desnoj i 327. armijskog inžinjerijskog bataljona, na levoj obali Volge. Ovi inžinjeri su pomagali rad glavnih sredstava za prelaz, prevozeći ljudstvo za popunu, municiju, hranu, evakuišući ranjenike i izvršavajući hitna prevoženja, naročito u vremenu kada motorna plovna sredstva nisu radila.

Od posada čamaca bilo je formirano 5 grupa. Jedna grupa za specijalnu namenu nalazila se pod neposrednom komandom armije. Njome je rukovodio član Vojnog saveta K. A. Gurov koji je odobravao upotrebu ovih sredstava samo u slučaju krajnje nužde. Kao sredstvo za prelaz koristili su se ribarski čamci i čamci parka NLP. Evakuacija teško ranjenih vršila se danonoćno sa posebnog sanitetskog pristana.

U divizijama i brigadama takođe su bile obrazovane stanice za prebacivanje čamcima, ali su one raspolagale sa manje sredstava. Njihov rad su kontrolisali komandanti divizija, odnosno brigada.

Po padu mraka na pristane su pre svega upućivani ranjenici koji su se prikupljali kod prelaza pre dolaska motornih plovnih sredstava. Čamci su ukazivali veliku pomoć u prebacivanju ranjenika. Tako je, na primer, 8. novembra 1943. bilo prevezeno ukupno 1.060 ranjenih, od kojih je 360 prebačeno čamcima.

Kao dopuna postojećim prelazima početkom oktobra u rejonu fabrike traktora i fabrike »Barikade« napravljeno je tri jurišna mostića od po 270 m dužine, koji su preko reke Denežna Vološka spajali staljingradsku obalu Volge sa ostrvom Zajcevskim.

Mostić, sagrađen kod krajnjeg južnog dela ostrva Zajcevski, sastojao se iz nekoliko splavova od greda i buradi spojenih međusobno gvozdenim okovima i čeličnim užetom. Preko poprečnih greda bile su postavljene patosnice. I pored slabe nosivosti i nestabilnosti čak i pri najmanjim talasima, ovaj mostić se koristio više od mesec dana. Za to vreme je preko njega u oba pravca prešlo nekoliko hiljada ljudi. Bezbrojni napadi nemačkih aviona za obrušavanje i neprekidno dejstvo artiljerijske i mino-

bacačke vatre na ovaj mostić prouzrokovali su samo neznatna oštećenja koja su se lako otklanjala.

Drugi jurišni mostić, sagrađen severno od prvog, trajao je svega 3 dana: parče bombe je prekinulo čelično uže i mostić je odnela voda.

Treći jurišni mostić je bio postavljen preko reke De-nežna Vološka u rejonu fabrike traktora. On se razlikovao od gore pomenutih po tome što su za oslonce (plovke) bila upotrebljena langerisana gvozdena burad.

Rad na pristanima je bio naporan i opasan; tu se radilo pod neprekidnom vatrom. Na primer, samo u toku 26. oktobra neprijatelj je bacio na pristan kod jaruge Bani 100 avio-bombi, 130 mina i više od 120 artiljerijskih zrna.

Govoreći o radu sovjetskih ljudi na prelazima preko Volge, kao i o dejstvu inžinjerijskih jedinica u Staljinogradu, ne mogu a da ne istaknem ulogu načelnika inžinjerije 62. armije, inžinjerijskog general-potpukovnika, sa-dašnjeg heroja Sovjetskog Saveza, Vladimira Matvejeviča Tkačenka.

Potpukovnik Tkačenko je došao u Staljingrad u drugoj polovini oktobra, u vremenu najtežih odbrambenih borbi. Organizujući rad na mestima prelaza, Vladimir Matvejevič je odmah po dolasku u armiju pokazao veliku istrajnost u ostvarivanju postavljenog cilja. Kao skroman čovek, on nije voleo da se hvali i razmeće. I mada su mu ponekad postavljan takvi zadaci za čije izvršenje, reklo bi se, nema dovoljno snaga i sredstava, ipak je on nalazio pravilno rešenje i, mobilišući sve snage svojih jedinica, uvek ih odlično i na vreme izvršavao.

Prilikom jednog susreta s njim setili smo se borbi u Staljingradu i počeli razgovor o paroli »Iza Volge za nas nema zemlje!«

— Ova parola Staljingrađana, — rekao je Tkačenko,— važi samo za neposredne učesnike u bici. Ali to ne znači da su se pod ovom parolom tukli ljudi koji se više ničemu nisu nadali. Naprotiv, svi su odlično znali da iza Volge ima zemlje, da je tamo naša, sovjetska sveta zemlja, da

sa te zemlje iza Volge otadžbina neprestano šalje u Staljingrad ljudstvo za popunu jedinica, oružje, municiju, hranu. Eto zbog čega su se branioci Staljngrada, videći koliko se otadžbina brine o njima, svečano zakleli: bez pobeđe se ne vraćamo iza Volge.

Ovim rečima Tkačenko je želeo da istakne kako su shvatile svoj zadatok pionirske jedinice koje su izrađivale fortifikacijske objekte u gradu i obezbeđivale rad na mestima prelaza.

Lično rukovodeći radom na prelazima, Tkačenko se susretao sa velikim teškoćama. Naročito je teško bilo u oktobru kada je neprijatelj uspeo da razdvoji front armije i na nekim odseциma izbije neposredno na obalu Volge. Sem toga, te godine je relativno rano počelo jesenje kretanje leda. I mada su meteorolozi predviđali da će se Volga zalediti krajem novembra, to se dogodilo tek 17. decembra. Nezapamćeno naglo opadanje nivoa vode u reci, zbog nagomilavanja leda u njenom gornjem toku, povećalo je teškoće za plovidbu brodova sa velikim gazom.

Tih dana je Volga, zaprečena neprekidnim kretanjem mase leda i tučena neprijateljskom vatrom iz svih vrsta oružja predstavljala na izgled potpuno nesavladljivu prepreku. Međutim, pioniri, pontoniri, čamđije, mornari i kapetani brodova savlađivali su je. Od početka oktobra u armiji je za obezbeđenje prelaza ostao vrlo mali broj formacijskih pontonirskih sredstava, desetak jako istrošenih oklopnih čamac, nekoliko desetina ribarskih čamac na vesla i oko deset brodova civilne rečne plovidbe koji su po obimu prevoza bili na prvom mestu.

Moram da spomenem neke od ovih brodova sa njihovim junačkim posadama. To su remorkeri: *Kočegar Getman, Uzbek, Lastočka, Br. 2, Abhazec, Kuznjec*; putnički parobrodi: *Jemeljan Pugačev Spartakovec, General Panfilov*; ledolomac *Gromoboj*; brodić *Jerik*; šlepovi: *Svjazist i Br. 1002*. Naročito treba istaći čuveni oklopni čamac br. 61 rečne ratne flotile. On je redovno, pod kojim bilo uslovima, prelazio preko Volge. Ni neprijateljska vatra ni kretanje leda nisu ga mogli sprečiti da izvrši borbeni zadatok. Više puta je ovaj čamac, ploveći duž obale posednute od

strane neprijatelja, prilazio odsečenim jedinicama Goro-hovljeve i Ljudnikovljeve grupe i dovozio im ljudstvo za popunu, municiju i hranu.

Uporedo sa brodskim posadama veliku su hrabrost i snalažljivost za vreme odbrane Staljingrada pokazali nadzornici stalnih plovnih signala na reci (bakenšiki). Hoću da navedem priču nadzornika staljingradske sekcije plov-nog puta Nikolaja Lunjeva. Čujmo ga:

— Broj moje sekcije je 443, — kaže Lunjev. — Jednom u podne primetio sam kako se jedan avion naglo spušta posle borbe u vazduhu. Jedan motor je ostavljao za sobom dimni trag. Zatim je avion jednim krilom do-dirnuo vodu i, napravivši krug, zaustavio se kod gornjeg crvenog signala. Ja nisam mogao odrediti čiji je to avion, pa sam krenuo prema njemu u čamcu: htio sam da spa-sem ljude koji su plivali na mestu gde je avion potonuo. Bilo ih je troje.

Veslajući približavao sam se njima i čuo stran govor. Šta da radim? Nisam imao nikakvog oružja. Kad sam uviđeo da se oni dave, odlučio sam da priđem bliže. Ali, jedno veslo sam skinuo i pripremio ga za odbranu...

Kada su se dvojica našla u čamcu, oni su pomogli trećem da se popne u njega. Ovaj poslednji je dobio jake opekomine. Osetivši da nema opasnosti, sva trojica su počela da mi pokazuju na obalu...

Shvatio sam da žele sići na obalu i sakriti se u šumi, ali sam se pravio da ne znam dobro veslati, vrtim se, a čamac plovi ne prema obali, već niz vodu, prema brodovima Volške ratne flotile. Kada se pojavio brzi čamac, moji zarobljenici počeše nešto da mrmljaju. Da bih dobio u vremenu, upitam ih treba li previti ranjenika, a veslo sam držao spremno za borbu. Shvativši da čekam dolazak brzog čamca, oni su počeli da viču na mene, a jedan od njih, koji je imao dva gvozdena krsta na grudima, mašio se pištolja... U međuvremenu je stigao i čamac sa morna-rima koji su upravili automate na moje »putnike«, a ja sam im dao znak da polože oružje i dignu ruke uvis, što su oni, naravno, i učinili.

Tako smo razoružali i zarobili tri fašistička avijatičara koji su, kako se docnije saznao, služili u specijalnoj eskadrili obaveštajne službe hitlerovaca...

Municiju i hranu doturali su preko Volge u Staljingrad ne samo brodari volške plovidbe, nego i njihova deca. Evo šta je pisala Z. I. Beljajeva, koja je u to vreme služila kao mornar na parobrodu *Krasnaja Volga*. Bila je stara 15 godina.

— Moj otac, Beljajev, bio je kapetan parobroda *Krasnaja Volga*. Za vreme staljingradske bitke ja sam takođe stupila na službu kao mornar ovog broda. Naš parobrod je plovio na relaciji Kuropatka — Staljingrad i prevozio ranjenike. Pojedini oficiri i vojnici su dolazili sa bojišta bez zavoja i mi smo im odmah ukazivali pomoć, a teške ranjenike su donosili na parobrod na nosilima. Prevozili smo i automobile, tenkove, stoku. Za prevoz tereta imali smo šlep *Ržavku*.

Neprijatelj je više puta bombardovao naš parobrod.

Jednom prilikom poslali su nas u Kameni Jar sa dereglijom natovarenom gredama. Tamo smo srećno stigli, ali pri povratku napao nas je neprijateljski avion. Bacivši 4 bombe koje su pale u vodu i nisu nam pričinile nikakvu štetu, avion je otvorio na nas vatru iz mitraljeza i odleteo. I mada smo osećali strah, rad nismo prekidali. Posada parobroda je bila složna i nikad nije gubila prisebnost.

Radi boljeg upravljanja brodovima za vreme plovidbe, koristili smo radio, što je omogućavalo kontrolu rada svakog posebnog broda bilo u koje vreme, postavljanje zadataka, a u slučaju potrebe i ukazivanje pomoći.

Na specijalnim mestima je bio organizovan remont oštećenih brodova koji su se posle opravke brzo vraćali u stroj. Potonule brodove pronalazile su posebne ekipe. Tako su bili pronađeni, izvučeni i opravljeni brod *Uzbek*, šlep *Br. 1002* i drugi.

Čekajući da se reka konačno zaledi, naši pioniri su blagovremeno pripremili nekoliko hiljada kvadratnih metara tabli od dasaka i granja za ojačanje tankog i nesigurnog leda, napravili nekoliko stotina specijalnih dugih saonica za prevoženje municije i ranjenika preko nedo-

voljno čvrstog leda. Čim se reka zaledila, pioniri su brzo napravili od pripremljenih tabli odlične prelaze preko leda.

Završavajući izlaganje o staljingradskim prelazima preko Volge, navešću nekoliko brojnih podataka. Samo u vremenu od druge polovine oktobra do smrzavanja reke preko Volge je prebačeno više od 28.000 ljudi i više od 3.000 tona municije i drugih tereta. Od momenta zaleđivanja reke do kraja operacije preko prelaza po ledu je prešlo više od 18.000 automobila, 263 guseničara (traktori i tenkovi), 325 artiljerijskih oruđa i više od 17.000 zaprežnih kola.

SANITETSKA SLUŽBA

Sanitetska služba u 62. armiji počela je da se stvara u proleće 1942. godine, istovremeno sa formiranjem armije.

U sanitetske ustanove armije i u njene jedinice dolazili su mladi medicinski kadrovi, bez dovoljnog praktičnog, stručnog i borbenog iskustva. Srednji i niži medicinski sastav je, u ogromnoj većini, bio pozvan iz rezerve. Trupne sanitetske etape, armijske bolnice i zdravstveno-higijenske ustanove nisu bile u dovoljno meri snabdevene potrebnom opremom, posteljinom i sl.

Sanitetska služba armije nije uopšte imala specijalnog automobilskog sanitetskog transporta kao ni sanitetsku četu za ojačanje; bolnice i evakuacione ustanove armije raspolagale su samo sa 2.300 formacijskih krevet-skih ležaja.

Armiji je mnogo štošta, veoma mnogo nedostajalo za ukazivanje pomoći ranjenicima. Pa ipak, bez obzira na sve to, kao i na veoma teške, povremeno neizdržljive uslove, naročito u danima uličnih borbi u gradu, medicinsko osoblje 62. armije uspešno je izvršavalo svoje zadatke.

Na čelu sanitetske službe armije nalazio se načelnik Sanitetskog odeljenja armije, sanitetski pukovnik Mihail Prokopijević Bojkò.

S njim sam se upoznao u Staljingradu na prelazu uskoro posle dolaska u armiju. Srednjeg rasta, okretan, on je na mene ostavio dobar utisak. Onamo, na prelazu, on je rukovodio radom bolničara na evakuaciji ranjenih preko Volge. Posmatrajući njegov rad, zaključio sam da je to čovek vrlo jake volje, spremam da u slučaju potrebe svakog momenta krene u protivnapad sa bombom i automatom. Dobar organizator, odličan poznavalac svoga posla, disciplinovan oficir — komunist takav je bio moj prvi utisak o Bojku i nije se izmenio do kraja rata.

U ratu, po pravilu, uvek nešto nedostaje, nečega je malo. O tome su govorili mnogi, naročito načelnici ove ili one službe, da bi time istakli i skrenuli pažnju na svoje zasluge. Mihail Prokopijević Bojko je shvatio situaciju bolje od ostalih načelnika odeljenja, ali on se nikada nije žalio na teškoće, već je jednostavno, procenivši mogućnosti, iznosio svoje predloge i, ukazavši puteve za njihovo izvršenje, uporno ih sprovodio u život.

Kao što je poznato, bitka za Staljingrad je trajala oko 180 dana. Zbog koncentracije ogromnih snaga s jedne i druge strane nije bilo moguće postići pobedu jednim napadom, pa ma koliko napor bio herojski. Ovde je morala postojati brižljiva i hladnokrvna i, ja bih dodao, skupa računica, prema poslovici: »Ne traži preko hleba pogreće«. Moglo bi se postaviti pitanje: »Zašto? Pa u armiji je postojao Vojni savet, komandant, bio je i štab koji su morali da predvide na nekoliko meseci unapred tok događaja«.

To je tačno, ali samo teorijski. Da li je mogao predvideti štab armije, fronta ili čak Generalstab, da će staljingradska bitka trajati od jula 1942. do februara 1943. godine? Naravno, ne! Ali je bilo moguće nešto predvideti i planirati, istina ne u frontovskim razmerama već u razmerama samo 62. armije. Ovde imam u vidu pukovnika Bojka koji je, shvatajući tok događaja, na njemu svojstven način znao pogledati daleko unapred. Predviđajući nove komplikacije, on je preduzimao takve mere, koje su mu kasnije, nakon mesec — dva dana, omogućavale da savlada nastale teškoće. To su bila predviđanja praktičara koji je bio duboko svestan svoje dužnosti i odgovornosti. Tako

je u jeku žestokih borbi u fabričkom rejonu, kada je svaki borac bio skup, Bojko uspeo da me ubedi u potrebu izdavanja naređenja: »da komandanti divizija i brigada pripreme skloništa i zemunice, koja će se moći zagrejavati, za smeštaj previjališta i ranjenika«. U septembru, dok je još bilo toplo i kada нико nije ni mislio na zimu, na njegov zahtev su bile izgrađene zemunice sa zagrejavanjem, koje su kasnije, u novembru i decembru, pomogle da sačuvamo živote hiljadama ranjenika.

U kakvim je uslovima radila sanitetska služba 62. armije može se suditi po dnevnim i drugim izveštajima njenih rukovodilaca.

»13. septembar. Evakuacija ranjenika juče i danas je bila naročito otežana usled jake aktivnosti neprijateljske avijacije«.

»21. septembar. Sada su u toku žestoke borbe. Za poslednja dva dana još više su porasle teškoće u pogledu prebacivanja ranjenih na levu obalu. Bombardovanje iz vazduha ne prestaje; prebacivanje se vrši samo po mraku, i to sa prekidima«.

»30. septembar. Više puta ponovljeni pokušaji oklopnih čamaca da se približe obali noću 28/29. septembra ostali su bez uspeha. Noću je poljska pokretna bolnica br. 689 tučena jakom minobacačkom vatrom, kojom je prilikom bilo žrtava. U isto vreme i u istom rejonu 112. sanitetski bataljon imao je mnogo gubitaka od direktnog pogotka bombi u previjalište. Utvrđivanje broja žrtava je u toku. Naš rad u zoni dejstva 62. armije svakodnevno je praćen gubicima sanitetskog osoblja i sredstava za prebacivanje«.

Karakterišući rad sanitetske službe za vreme odbrane Staljingrada, general-pukovnik sanitetske službe E. I. Smirnov, u svome delu *Problemi vojne medicine*, piše:

— »Staljingradsko vojište ima naročito karakteristične osobine u tom pogledu. Postojanje u armijskoj pozadini velike vodene prepreke, kao što je Volga, jako je otežavalo organizaciju bolničko-evakuacijske službe. Pre-

bacivanje preko Volge bilo je mogućno samo noću, i to pod jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom neprijatelja. Trupna i armijska sanitetska služba radila je ne samo pod minobacačkom i artiljerijskom vatrom, nego i pod vatrom neprijateljskih automatičara.

U takvim uslovima, u kakvim je radila sanitetska služba odbrane Staljingrada, nemoguće je govoriti samo o posebnim slučajevima herojstva, odvažnosti i hrabrosti. Kod Staljingrada je bio masovni heroizam, masovna hrabrost sanitetskog osoblja, naročito 62. armije».

Mi smo usmerili sve napore na to da se što bolje organizuje bolničko-evakuacijska služba, pružajući hitnu stručnu medicinsku pomoć u armijskim poljskim pokretnim bolnicama. Svi bolesni i ranjeni, sem nesposobnih za transport, bili su evakuisani različitim sredstvima u pozadinu, u staljingradsku grupu evakuacijskih bolnica, gde im se pružala stručna medicinska pomoć u punom obimu.

Ranjeni i bolesni, koji su iziskivali dugo lečenje, bili su evakuisani daleko od Staljingrada: po Volgi — u Astrahan i Saratov, i železnicom — u Lenjinsk i Eljton.

Veoma težak i odgovoran rad vršio je kolektiv sanitetskog osoblja poljske pokretne bolnice br. 80 i prijemno-evakuacijski centar br. 54. Oni su faktički prihvatali sve bolesnike i ranjenike sa fronta, pružajući im potrebnu medicinsku pomoć. Oni su radili i na prebacivanju ranjenika preko Dona. Sav ovaj posao se izvodio pod neprekidnim bombardovanjem iz vazduha, tako da su prostorije pomenutih ustanova bile osetno porušene. Od ličnog sastava poljske pokretne bolnice br. 80 poginulo je 14, a ranjeno i kontuzovano nekoliko ljudi.

U rejonu Staljingrada bili su ostavljeni sanitetski bataljoni združenih jedinica i prijemno-evakuacijski centar br. 54, koji je bio zadužen da prima ranjene i bolesne, da ih evakuiše na istočnu obalu Volge i obezbeđuje rad na prelazima.

Prva medicinska pomoć je pružana ranjenicima na bojištu, a zatim su ih bez zadržavanja evakuisali u pozadinu, iz jedne sanitetske etape u drugu, gde im se prva pomoć ukazivala u bataljonskim previjalištima, prva le-

karska pomoć — u pukovskim previjalištima, a stručna medicinska pomoć — u divizijskim medicinskim centrima.

S obzirom na osobnosti borbene situacije, stvaranje jurišnih grupa i odreda, sanitetska služba armije morala je da traži nove forme sanitetskog obezbeđenja, nastojeći da svoje organe što je moguće više približi borbenim porecima. Naročita pažnja je bila posvećena popuni nižih organa sanitetske službe — kod vodova, četa, bataljona — sanitetskim osobljem i njihovom opremanju potrebnim materijalom. U jurišne grupe i odrede određivalo se dopunsko osoblje da bi se evakuacija ranjenih iz pojedinih uporišta sa manjim posadama izvodila posle pružanja prve pomoći na licu mesta. Zbog toga su se bolničari i sanitetski instruktori uvek nalazili u borbenim porecima, u jurišnim grupama i otpornim tačkama.

Bataljonski lekarski pomoćnici su razvijali bataljonska previjališta neposredno iza bataljonskih borbenih poredaka u raznim zaklonima (skloništima, zemunicama, podrumima kuća itd.), gde je postradalim u borbi ukazivana lekarska pomoć.

Odmah iza bataljonskih borbenih poredaka razvijala su se pukovska previjališta u zemunicama i skloništima u kojima je pružana prva lekarska pomoć. Iza pukovskih borbenih poredaka bile su razmeštene isturene operativne grupe sanitetskih bataljona divizija, koje su pružale hitnu stručnu medicinsku pomoć ranjenim i bolesnim.

Pod obalom Volge u skloništima bila su organizovana prijemno-trijažna i hirurška odeljenja, kao i odeljenja za nepokretne ranjenike. Za smeštaj operativne hirurške grupe 39. pešadijske divizije korišćeni su potkopi. Bolničko odeljenje operativne grupe divizije generala Rodimceva bilo je smešteno u kanalizaciji.

Ovde, u Staljingradu, u podrumima i skloništima bila je smeštена i operativna grupa prijemno-evakuacijskog centra br. 54, koja je, pored prikupljanja ranjenih i njihove evakuacije na levu obalu, organizovala hiruršku previjalište i pružala visoku stručnu hiruršku pomoć ranjenicima.

Operativna grupa armijskog sanitetsko-epidemiološkog odreda organizovala je sanitetsko-epidemiološki nadzor u rejonu borbenih dejstava. Ona je, takođe, bila smeštena u zemunicama i skloništima.

Ali, čini mi se, najteži rad sanitetske službe armije bila je evakuacija ranjenih preko Volge, jer nismo raspolagali posebnim sredstvima te smo, po pravilu, koristili za ovu svrhu povratne brodove Volške flotile koji su prevozili u Staljingrad ljudstvo, municiju i druge terete.

Formirani u početku septembra, sanitetski bataljoni nisu bili u mogućnosti da u punoj meri obezbede neprekidnu evakuaciju ranjenih. Zbog toga su ubrzo za opsluživanje prelaza bile angažovane gotovo sve armijske sanitetske snage, dok su sanitetski bataljoni bili zaduženi samo za rad na onim divizijskim prelazima gde je evakuacija ranjenih vršena čamcima.

17. decembra 1942, na predlog pukovnika Bojka, Vojni savet armije je zadužio rukovodioce prijemno-evakuacijskog centra br. 54 i poljske pokretne bolnice br. 689 da opslužuju samo prelaze preko Volge.

Prijemno-evakuacijski centar br. 54 je bio smešten u podrumu restorana glavnog pristaništa. On je primao glavnu masu ranjenika, čiji se broj svakog časa povećavao. Ali tih istih dana je počeo neprijateljski napad na glavno pristanište i prijemno-evakuacijski centar se našao u veoma teškoj situaciji. Nedaleko od restorana se ukopao nemački tenk. Kod spomenika Haljzunova, na putu koji vodi prema restoranu, hitlerovci su postavili mitraljeze, a transformatorsku stanicu i Dom inžinjera su poseli automatičari. Na taj način je prijemno-evakuacijski centar bio opsednut. Ranjenici i sanitetsko osoblje nekoliko dana nisu mogli da izlaze iz podruma na pristane.

25. septembra su ka opsednutom prijemno-evakuacijskom centru bili upućeni oklopni čamci, koji su se pod zaštitom svoje vatre približili pristanima i, potisnuvši neprijatelja od obale, izneli ranjene iz podruma.

Evakuacija ove grupe ranjenih se vršila polako, pošto je na ovom odseku neprijatelj zasipao Volgu artiljerij-

skom i mitraljeskom vatrom. U pomoć sanitetskom osoblju jedinice su određivale borce koji su prenosili teške ranjenike na oklopne čamice.

U takvim uslovima, a uz pomoć oklopnih čamaca Volške ratne flotile i gardista Rodimcevljeve divizije, iz prostorija restorana 25. septembra je bilo evakuisano 711, a 26. septembra 550 ljudi.

Noću 26/27. septembra neprijatelj se približio skoro samoj zgradi restorana. Pod zaštitom vatre oklopnih čamaca iz podruma su izneli poslednje ranjene sa inventarom i utovarili na oklopne čamce. Tom prilikom na levu obalu se prebacio i lični sastav prijemno-evakuacijskog centra br. 54, a nakon dva sata restoran su zauzeli nemачki automatičari.

Prilikom evakuacije ranjenih preko Volge u rejonu restorana posebno su se istakli sledeći saradnici prijemno-evakuacijskog centra br. 54: bolničari: Ševčenko, Kovalenko, Ohrimenko; sanitetski instruktori — Posohov i Lejpuhova; vojni lekari III ranga Lučina i Ugrinovska; medicinska sestra Pivovarova; vojni lekar I ranga Bikadorov; vojni lekarski pomoćnik Rozanov; stariji politički rukovodilac Jurčenko i drugi.

Samo u vremenu od 20. do 27. septembra 1942. godine kolektiv prijemno-evakuacijskog centra br. 54 izgubio je 4 mrtva i 11 ranjenih, dok je 5 ljudi nestalo.

Jednovremeno sa evakuacijom ranjenih iz prijemno-evakuacijskog centra br. 54 sa glavnog pristaništa ranjenici su evakuisani i preko prelaza br. 62. Ovde se evakuacijom bavio lično sastav poljske pokretne bolnice broj 689. Na ovom su sektoru saobraćali čamci, skele i druga transportna sredstva. Evakuacija se izvodila samo noću.

Oko 23. septembra poljska pokretna bolnica br. 689 organizovala je u podzemnim skloništima operaciono-previjski blok u kome su radile dežurne ekipe pomenute bolnice i sanitetskih bataljona divizija. Ranjenicima je pružana stručna hirurška pomoć. Nemačko-fašistička avijacija, ne obazirući se na oznake Crvenog krsta, nemilosrdno je bombardovala bolnice. Tako je jedna bomba pala

u bolničku operacionu salu, kojom su prilikom poginuli: doktor Tatjana Vasiljevna Barkova, jedna medicinska sestra, dva bolničara i 22 ranjena boraca.

Mali kolektiv poljske pokretne bolnice br. 689, kao i osoblje prijemno-evakuacijskog centra br. 54, radeći u izuzetno teškim uslovima, svakodnevno je primao i evakuisao na levu obalu Volge od 600 do 800 ranjenih.

Ovde su se naročito istakli glavni hirurg poljske pokretne bolnice br. 689, vojni lekar II ranga Krivonos i vojni lekar III ranga Pančenko. Kad je neprijatelj bombom uništio operacionu salu bolnice, oni su uredili novu ispod okrenutog velikog čamca i, namestivši pod njim stolove, ukazivali hitnu hiruršku pomoć ranjenicima.

U toku staljingradske bitke naši sovjetski lekari, naročito hirurzi, pokazali su primer samopožrtvovane službe narodu. Ne obraćajući pažnju ni na kakve teškoće, često rizikujući i vlastite živote, oni su se pod najtežim uslovima borili da spasu borcima živote.

Sećam se vodocrpne stanice na samoj obali Volge, južno od ušća jaruge Bani. Jednom prilikom, prolazeći obalom, primetio sam grupu vojnika i oficira koji su se pribijali uz zid porušene zgrade. Kad sam se približio, video sam da su to teški ranjenici. Mnogi su dovde sami dopuzali, a neke su doneli bolničari na nosilima. Ali zašto su oni ovde, pored zida? Zar u podrumu nema mesta?

Otvorio sam vrata i po strmom uskom gvozdenom stepeništu sišao u podrum. Tu je bilo veoma zagušljivo, jako se osećao miris etera i čuli su se jecaji ranjenih. Pored stepeništa na desetak kvadratnih metara betonskog poda, u dva reda, ležali je 12 ranjenih boraca.

Probio sam se prema vratima, tačnije rečeno prema dvama čaršavima koji zamenjuju vrata, iza kojih je jarko gorela lampa. To je bila operaciona sala. Na stolu je ležao polusvučen čovek, kome su umesto nogu, virila dva krvava patrljka obavijena gazom i vatom. Nad njim su bila tri čoveka u belim mantilima. Sa strane, na preturenom gvozdenom buretu, šištao je primus; na kome se u belom lavoru grejala voda.

— Doktore, gore mi pete, ugasite tu vatru, doktore...
 — moli ranjenik koji leži na stolu.

Ugledavši me, doktor je pokretom dao na znanje svojim pomoćnicima da mantile dovedu u red. Nekada su ovi mantili svakako bili beli, ali sada su na njima bile mrke mrlje s kraja na kraj. Samo su kape na glavama sačuvale svežu belinu.

— Šta vi tu radite? — upitao sam doktora.

Ne odvajajući se od operacionog stola, on mi je rukom pokazao mali stolić pored zida na kome je ležala debela sveska — bolnički dnevnik. Poslednji brojevi upisani u nju bili su trocifreni.

— Ko je i kada sve ovo uradio? — upitao sam po- kazujući na trocifreni broj, koji je označavao broj izvršenih operacija.

Doktor je čuteći upro pogled na medicinske sestre koje su stajale kraj stola. Shvatio sam šta to znači, tim pre što sam primetio da je dnevnik ispunjen istim rukopisom.

To je bio glavni hirurg poljske armijske bolnice Ajzenberg koji je sa dve pomoćnice organizovao operacionu salu i izvršio preko dvesta operacija.

Pa ipak, bilo je ljudi koji su mi govorili da je kod ovog doktora veći broj smrtnih slučajeva. Na ovakve primedbe ja sam odgovorio:

— A koliko bi ljudi umrlo da Ajzenberg nije organizovao pomoć ranjenicima?

Vojni savet armije odlikovao je čitavu Ajzenbergovu grupu ratnim ordenima.

U početku oktobra ranjene su evakuisali i preko južnog mostića na ostrvo Zajcevski, gde se nalazila medicinska grupa 112. sanitetskog bataljona i druga grupa prijemno-evakuacijskog centra br. 54. Nakon ukazivanja pomoći, teške ranjenike su na nosilima prenosili do pristana za čamce, koji su bili udaljeni 2 km i upućivali ih u pozadinu.

Sličan prelaz je bio organizovan i u rejonu Rinoka za Gorohovljevu grupu.

Za vreme kretanja leda po Volgi pristani za ranjene, u zavisnosti od stanja leda, premeštali su se na razne odseke reke. Tada su bili obrazovani takozvani »leteći« prelazi: ukrcavanje ranjenih vršeno je u onim mestima uz koja je mogao pristati čamac.

Dakle, sanitetska služba je morala da bude izuzetno ekspeditivna i mobilna da bi svojevremeno mogla prebacivati raspoložive snage i sredstva za iskrcavanje ranjenih i bolesnih i njihovu evakuaciju u pozadinu, u druge ešelone sanitetskih bataljona i u odgovarajuće armijske poljske pokretne bolnice.

Ú drugoj polovini novembra na pristaništu Tumak, na istočnoj obali Volge, bila je organizovana prijemna stanica za rekonvalescente, kao i odeljenje poljske pokretne bolnice br. 689 sa operacionom salom i previjalištem u kome je ukazivana pomoć bolesnicima i ranjenicima nesposobnim za transport.

Veliku pomoć prilikom prebacivanja ranjenih preko Volge za vreme kretanja leda ukazivao je ledolomac. A kada je zbog oštećenja bio povučen iz upotrebe, zamениli su ga remorkeri.

U ono vreme bilo je naročito teško evakuisati ranjike iz jedinica Ljudnikovljeve divizije, koja je bila odsečena od glavnih snaga armije i, kao što je poznato, branila se na manjem odseku u rejonu fabrike »Barikade«.

Oklopni čamci su se približavali diviziji pod zaštitom svoje vatre, ne postižući uvek svoj cilj. Na svakom čamcu, koji se probijao diviziji Ljudnikova, nalazili su se lekarski pomoćnik ili medicinska sestra sa nosiocima ranjenika. Oni su vršili utovar i istovar ranjenih i bolesnih na prelazima i obezbeđivali potrebnu negu u putu. Da ranjenicima ne bi bilo hladno, oklopni čamci su uvek raspolagali toplim čebadima, džakovima za spavanje i hemijskim grijalicama.

Zahvaljujući samopožrtvovanju posada oklopnih čamaca Volške ratne flotile i medicinskom osoblju, ogromna većina ranjenih iz Ljudnikovljeve divizije bila je evakuisana na levu obalu Volge.

Za rukovođenje evakuacijom ranjenih preko Volge, za vreme kretanja leda, i za održavanje veze sa organima sanitetske službe jedinica bio je određen vojni lekar II ranga Serđuk.

Druga Serđuka sam prvi put sreo kad su gorela skloništa komandnog mesta armije, kada je plamen zapaljene nafte zahvatio čamce koji su stajali pored obale i bili namenjeni za evakuaciju ranjenih. Tom prilikom sam u vatri i dimu primetio čoveka srednjeg rasta u kožnom kaputu. On je skakao po zapaljenim gredama i čamcima, otkačivao ih od gorućih pristana i terao onamo gde nije bilo vatre.

Isto tako hrabro su postupale i čamđije — njih petorica. Serđuk je blagim, ali zapovednim glasom izdavao naređenja i komandovao. U prvom momentu pomislio sam da je to novi komandant pristaništa i obradovah se: ovaj će napraviti red na pristanima, kako za vreme utovara tako i za vreme istovara. Ali, približivši se, uočio sam na njegovoj jaki lekarske oznake.

Primetivši me, Serđuk mi je prišao i raportirao:

— Vojni lekar II ranga Serđuk. Uspostavljam red na prelazu.

Ja sam mu srdačno stegao ruku i rekao:

— Delija si! Budi takav lekar i čovek i ubuduće.

U tom trenutku se od eksplozije fašističkih mina pored pristana podigao čitav zid od zemlje i peska. Serđuk nije ni trepnuo, i ja sam pomislio: to je čovek gvozdene volje. Serđuk je prošao put od Volge do Špreje i završio rat u Berlinu.

Kada se Volga zaledila, stvorila se mogućnost da se rad u vezi sa lečenjem i evakuacijom prenese na divizijske sanitetske bataljone, koji su sami rešavali pitanje dalje evakuacije ranjenih u armijske bolnice, shodno medicinskim nalazima.

Na istočnoj obali Volge, na pedesetak kilometara od pristana, u skloništima, zemunicama i zagrejanim šatorima bili su smešteni drugi ešeloni divizijskih sanitetskih bataljona, prijemno-trijažna odeljenja, operaciono-previjačni blokovi, bolnička i evakuaciona odeljenja. Kvalifi-

kovani hirurzi i terapeuti ovde su ukazivali potrebnu pomoć ranjenim i bolesnim, koji su se ovde zadržavali od 4—15 dana. Sa rekonvalescentima se izvodila borbena obuka i politička nastava. Lakši ranjenici i bolesnici iz centara za rekonvalescente služili su kao stalna rezerva za popunjavanje divizija.

Ranjenici čije su rane iziskivale specijalno i duže lečenje upućivani su u armijske poljske pokretne bolnice prvoga ešelona, koje su se nalazile na 15—25 km od prednjeg kraja u naseljenim mestima — Kolhozna Ahtuba, Verhnja Ahtuba, Srednja Ahtuba, Zaplavno, ili u bolnice drugog ešelona, koje su bile smeštene na 40—60 km u naseljenim mestima — Lenjinsk, Solodovka, Tokarevi Peski i drugim.

Ustanove drugog ešelona zadržavale su na lečenju ranjene i bolesne čije je izlečenje moralo potrajati oko dva meseca, a zarazne bolesnike do ozdravljenja.

Samopožrtvovanje sanitetskog osoblja, koje se u stvari nalazilo na prednjem kraju, pomoglo je 62. armiji da izvrši svoj borbeni zadatak.

Najbolji i najtačniji znak dobre organizacije sanitetske službe na frontu bio je neznatan mortalitet ranjenih prilikom operacija i lečenja u bolnicama. Sanitetska služba 62. armije je svojom praktičnom delatnošću dokazala da je za čovečiji život moguće boriti se pod bilo kakvim uslovima. U 62. armiji je umiralo manje ranjenih nego u drugim armijama, u kojima su borbeni uslovi bili unekoliko lakši. To se postizalo zahvaljujući tome što se stručna hirurška pomoć pružala borcima brzo u medicinskim centrima koji su se nalazili u neposrednoj blizini prednjeg kraja, tj. u samom Staljingradu.

VASILIJE IVANOVIĆ ČUJKOV

(Biografski podaci)

Vasilije Ivanovič Čujkov rođio se 12. februara 1900. godine u seljačkoj porodici u selu Srebrni Prudi, Tulske gubernije (sadašnja Moskovska oblast).

U aprilu 1918. godine drug Čujkov je stupio kao dobrovoljac u redove Crvene armije, da bi sa puškom u ruci branio mladu Republiku Sovjeta. Posle četvoromesečne obuke na kursu za vojne instruktore Crvene armije bio je postavljen za komandira čete. Već u prvim borbama pokazao se kao energičan i hrabar starešina.

U toku čitave 1919. godine Vasilije Ivanovič Čujkov komandovao je pukom na istočnom frontu protiv Kolčakove »bele armije«, a 1920. godine — na frontu protiv Poljske. Za učešće u građanskom ratu Sveruski centralni izvršni komitet (VCIK) odlikovao ga je sa dva ordena Crvene zastave, zlatnim oružjem i zlatnim satom.

U aprilu 1919. godine drug Čujkov je postao član Komunističke partije.

Posle građanskog rata V. I. Čujkov je završio Frunzeovu vojnu akademiju, a kasnije Staljinovu akademiju mehanizacije i motorizacije.

1938. godine drug Čujkov je komandovao pešadijskim korpusom, a zatim armijskom grupom.

1939 — 1940. godine u svojstvu komandanta armije V. I. Čujkov je učestvovao u borbama za oslobođenje zapadne Belorusije i u sovjetsko — finskom ratu.

Pred početak velikog otadžbinskog rata pa sve do maja 1942. godine V. I. Čujkov se nalazio u vojno-diplomatskoj službi, a u maju 1942. godine bio je postavljen za komandanta armije.

Uletu 1942. godine armija pod komandom druga Čujkova u žestokim odbrambenim borbama u donskim stepama zadržavala je pritisak nadmoćnijih neprijateljskih snaga na staljingradskom pravcu i omogućila razvijanje glavnih snaga Staljingradskog fronta za odlučnu bitku za Staljingrad.

Jedinice 62. armije, kojom je komandovao V. I. Čujkov, uz podršku 64. i ostalih armija, kao i Volške ratne flotile, samopregorno i hrabro su branile Staljingrad, boreći se za svaku ulicu i svaku kuću.

Po završetku staljingradske bitke jedinice pod Čujkovljevom komandom učestvovale su u mnogobrojnim napadnim operacijama: u oslobođenju Donbasa, u likvidaciji zaporožskog nemačkog mostobrana na desnoj obali Dnjepra.

1944. godine armija je pod komandom generala Čujkova uzela učešće u nikopoljsko-krivoroškoj i drugim napadnim operacijama i odigrala aktivnu ulogu u uništanju 6. nemačko-fašističke armije u rejonu Nikopolj — Krivi Rog i u oslobođenju Odese. U letu 1944. armija je učestvovala u operacijama za oslobođenje zapadne Belorusije, a u jesen iste godine — istočne Poljske.

1945. godine armija pod komandom V. I. Čujkova učestvovala je u vislo-oderskoj i berlinskoj operaciji.

Gardijska armija pod komandom generala Čujkova, prošla je herojski put od Staljingrada do Berlina.

Po završetku velikog otadžbinskog rata V. I. Čujkov je komandovao sovjetskim trupama u Nemačkoj. Sada je Čujkov komandant Kijevske vojne oblasti.

Sovjetska vlada je visoko ocenila zasluge za otadžbinu V. I. Čujkova proglašivši ga dva puta herojem Sovjetskog Saveza i odlikovala ga je sa: 4 ordena Lenjina, 4 ordena Crvene zastave, 3 ordena Suvorova I stepena, ordenom Crvene zvezde i medaljama.

Vasilije Ivanovič Čujkov je poslanik Vrhovnog sovjeta SSSR i Vrhovnog sovjeta Ukrajinske SSR, član CK i kandidat za člana Prezidijuma CK Komunističke partije Ukrajine. Od XIX kongresa Komunističke partije Sovjetskog Saveza V. I. Čujkov je kandidat za člana CK KPSS.

Marta 1955. godine, ukazom Prezidijuma Vrhovnog sovjeta Saveza SSR, drug Čujkov je unapređen u čin maršala Sovjetskog Saveza.

VOJNA BIBLIOTEKA
— INOSTRANI PISCI —

Osnovana 1950 godine

Dosada izdala ove knjige:

- 1) knjiga: General AJZENHAUER, **OD INVAZIJE DO POBEDE**, rasprodato.
- 2) knjiga: Maršal MONTGOMERI, **OD EL ALAMEJNA DO BALTIČKOG MORA**, rasprodato.
- 3) knjiga: Kamil RUŽERON: **BUDUĆI RAT**, rasprodato.
- 4) knjiga: Pukovnik dr fil., BEŠLAJN, **RUKOVODENJE NA-RODNOM ODBRANOM**, rasprodato.
- 5) knjiga: Bazil H. LIDEL-HART, **STRATEGIJA POSREDNOG PRILAŽENJA**, strana 397, cena 230 din.
- 6) knjiga: Kamil RUŽERON, **POUKE IZ RATA U KOREJI**, rasprodato.
- 7) knjiga: Džordž PATON, **RAT KAKVOG SAM JA VIDEO**, rasprodato.
- 8) knjiga: General ER, **ARTILJERIJA — NEKAD, SAD I UBUDUĆE**, strana 405, cena 300 din.
- 9) knjiga: Omar BREDLI, **USPOMENE JEDNOG VOJNIKA**, rasprodato.
- 10) knjiga: Pukovnik LIKA, **EVOLUCIJA TAKTIČKIH IDEJA**, rasprodato.
- 11) knjiga: J. O. HIRŠFELDER, **ATOMSKA BOMBA I LIČNA ZAŠTITA**, rasprodato.
- 12) knjiga: Maršal PAPAGOS, **GRČKA U RATU 1940/41**, strana 400, cena 200 din.

- 13) knjiga: Džon KRESVEL, **RAT NA MORU 1939/45**, rasprodato.
- 14) knjiga: ROZBERI, **BIOLOŠKI RAT**, rasprodato.
- 15) knjiga: General-pukovnik DAPČEVIĆ, **ZNAČAJ I SNAGA MANEVRA**, strana 638, cena 500 din.
- 16) knjiga: General ŠASEN, **ISTORIJA DRUGOG SVETSKOG RATA**, rasprodato.
- 17) knjiga: SVEĆIN, **STRATEGIJA**, strana 452, cena 450 din.
- 18) knjiga: AJMANSBERGER, **TENKOVSKI RAT**, strana 356 sa 3 priloga, cena 400 din.
- 19) knjiga: KAMON, **NAPOLEONOVI RATOVI**, rasprodato.
- 20) knjiga: KARPOV, **OBALSKA ODBRANA**, strana 524, cena 700 din.
- 21) knjiga: MIKŠE, **TAKTIKA ATOMSKOG RATA**, rasprodato.
- 22) knjiga: MIDELDORF, **TAKTIKA U POHODU NA RUSIJU**, rasprodato.
- 23) knjiga: AJRE, **RATNA VEŠTINA I TEHNIKA**, Studija o uticaju naoružanja na razvoj ratne veštine; strana 248, cena 300 din.
- 24) knjiga: PRENTIS, **CIVILNA ZAŠTITA U MODERNOM RATU**, rasprodato.
- 25) knjiga: HITL, **VOJNI ŠTABOVI**. Studija o razvoju nemačkog, francuskog, engleskog, ruskog i američkog vojnog štaba od njihovog postanka do danas; strana 336, cena 500 din.
- 26) knjiga: General MOSOR, **OPERATIKA**, (prevod sa poljskog). Studija o operacijama do drugog svetskog rata. Prvo delo ove vrste u vojnoj literaturi uopšte. Delo je u pripremi.
- 27) knjiga: FOJHTER, **ISTORIJA VAZDUŠNOG RATA** (prevod sa nemačkog). Razvoj vazduhoplovstva i njegove taktike i strategije u toku prvog i drugog svetskog rata sa osvrtom na budućnost. Delo je u pripremi.
- 28) knjiga: Admiral KASTEKS, **STRATEGISKE TEORIJE** (I sveska). Delo sadrži opšta razmatranja o strategiji, zadatke pomorskih snaga i izvođenje pomorskih operacija sa primerima iz istorije ratova. Strana 430, cena 600 din.

- 29) knjiga: **GUDERIJAN, VOJNI MEMOARI.** Razvoj nemačkih oklopnih jedinica i njihova dejstva u II svetskom ratu. Delo je izašlo iz štampe.
- 30) knjiga: **ŠAPOŠNIKOV, MOZAK ARMILJE.** Studija maršala Šapošnjikova o ulozi Generalštaba u armiji. Delo je u pripremi.
- 31) knjiga: **GRUPA POLJSKIH AUTORA, ODABRANE OPERACIJE POLJSKE NARODNE VOJSKE.** Zbirka članaka o dejstvima jedinica Poljske narodne vojske do pada Berlina 1945 godine. Delo je u pripremi.
- 32) knjiga: **GRUPA SOVJETSKIH AUTORA, PROBOJ ORGANIZOVANE ODBRANE.** Zbirka odabranih diplomskih radova sa sovjetskih vojnih akademija iz oblasti probaja organizovane odbrane operativnim jedinicama. Delo je u pripremi.
- 33) knjiga: **Herbert FAJS, ČERČIL — RUZVELT — STALJIN.** Delo predstavlja vojnodiplomatsku istoriju drugog svetskog rata koja pokazuje »rat koji su oni vodili i mir koji su želeli«. Delo je u pripremi.
- 34) knjiga: **MIDEILDORF, TAKTIKA RODOVA I SLUŽBI.** Knjiga obrađuje postupno sve osnovne taktičke radnje taktičkih jedinica. Delo je u štampi.
- 35) knjiga: **GRUPA SOVJETSKIH AUTORA, TAKTIČKI PRIMERI BORBE.** Delo predstavlja zbirku odabranih konkretnih primera borbi pešadijskih pukova i njihovih delova na Istočnom frontu.
- 36) knjiga: **Ešer LI, VAZDUŠNA MOĆ.** Studija o mogućnosti vazduhoplovstva u savremenim uslovima. Delo je u pripremi.
- 37) knjiga: **MONTROS, NEBESKA KONJICA.** Studija o helikopterima na osnovu iskustva u Korejskom ratu. Delo je u pripremi.
- 38) knjiga: **MELENTIN, OKLOPNE BITKE.** U knjizi nemački general Melentin opisuje sve važnije oklopne bitke iz drugog svetskog rata. Delo je u pripremi.
- 39) knjiga: **GRUPA SOVJETSKIH AUTORA, RAZVOJ TAKTIKE SOVJETSKE ARMILJE (1941—1945).** Izdanje Ministarstva narodne odbrane 1958 godine, Moskva. Delo je u pripremi.
- 40) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ STRATEGIJE** (I sveska). Delo ima 646 strana; cena 800 din.

- 41) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ OPERATIKE** (I sveska). Delo je u pripremi.
- 42) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ TAKTIKE** (I sveska). Delo je u pripremi.
- 43) knjiga: **ZBIRKA ČLANAKA IZ VOJNE PSIHOLOGIJE** (I sveska). Delo je u pripremi.
- 44) knjiga: **Maršal JERJOMENKO, NA ZAPADNOM PRAVCU.** Delo ima 336 strana i cena 600 din.
- 45) knjiga: **Maršal ČUJKOV, ODBRANA STALJINGRADA.** Delo je izašlo iz štampe.
- 46) knjiga: **GARTHOF, SOVJETSKA STRATEGIJA U NUKLEARNO DOBA.** Delo je u pripremi.
- 47) knjiga: grupa sovjetskih autora u redakciji generala armije KUROČKINA, **METODIKA VOJNONAUČNOG ISTRAŽIVANJA.** Delo je u pripremi.
- 48) knjiga: nastavnici Vojnopolitičke akademije »Lenjin«, **MORALNO-POLITIČKI FAKTOR U SAVREMENOM RATU.** Delo je u pripremi.
- 49) knjiga: **ŠTERNBERG, VOJNA I INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA,** prevod sa nemačkog. Delo je u pripremi.
- 50) knjiga: **FRUNZE, IZABRANA DELA.** Delo je u pripremi.
- 51) knjiga: **BUĐONI, PRODENI PUT.** (Memoari iz Oktobarske revolucije). Delo je u pripremi.
- 52) knjiga: **POPELJ, U TEŠKO VREME.** Delo je u pripremi.

V. I. ČUKOV
ODBRANA STALJINGRADA

*

Jezički redaktor
Dobrivoje Alimpić
prof.

*

Tehnički urednik
Slob. M. Mitić

*

Korektori
Dana Glumac
Gordana Rosi

*

Štampanje završeno aprila 1961.

Tiraž: 6.000

*